

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΣΤΙΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ:

ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ ΚΑΙ ΠΡΩΤΗ ΣΧΟΛΙΚΗ

ΗΛΙΚΙΑ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ « ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΜΑΘΗΣΗ»

Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία με θέμα :

*« Κοινωνικές αναπαραστάσεις της εικόνας του εαυτού
παιδιών προσχολικής ηλικίας μέσα από τα σχέδιά τους »*

Μεταπτυχιακή φοιτήτρια :

Γεωργία Εξάρχου (ppr00131)

Επιβλέπουσα καθηγήτρια:

Άρτεμις Ζ. Γιώτσα , Καθηγήτρια Κοινωνικής Ψυχολογίας,
Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή:

1. Άρτεμις Γιώτσα
2. Χαρίλαος Ζάραγκας , Καθηγητής Κινητικής Αγωγής και Μάθησης
3. Βασίλης Κούτρας, Καθηγητής Αγωγής Υγείας

ΙΩΑΝΝΙΝΑ, ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2021

Η συλλογή και η επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που υποβάλλονται πραγματοποιείται σύμφωνα με τα οριζόμενα στις διατάξεις του Ν.4624/19 και του Κανονισμού (ΕΕ)2016/2019. Το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων συλλέγει και επεξεργάζεται τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα αποκλειστικά στο πλαίσιο της υλοποίησης του σκοπού της παρούσας διαδικασίας. Για το χρονικό διάστημα που τα προσωπικά δεδομένα θα παραμείνουν στη διάθεση του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων το υποκείμενο έχει τη δυνατότητα να ασκήσει τα δικαιώματά του σύμφωνα με τους όρους του Γενικού Κανονισμού Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα 2016/679 (Ε.Ε.) και τα οριζόμενα στα άρθρα 34 και 35 Ν. 4624/2019. Υπεύθυνη Προσωπικών Δεδομένων του Ιδρύματος είναι η κα. Σταυρούλα Σταθαρά (email: dpo@uoi.gr).

Δήλωση περί μη λογοκλοπής

Δηλώνω υπεύθυνα ότι είμαι η συγγραφέας – ερευνήτρια της παρούσας διπλωματικής εργασίας –έρευνας με τίτλο :

« Κοινωνικές αναπαραστάσεις της εικόνας του εαυτού παιδιών προσχολικής ηλικίας μέσα από τα σχέδιά τους » ,

η οποία συντάχθηκε στα πλαίσια του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών και παραδόθηκε το μήνα Δεκέμβριο του 2021. Η αναφερόμενη διπλωματική εργασία δεν αποτελεί αντιγραφή ούτε προέρχεται από ανάθεση σε τρίτα πρόσωπα. Οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν αναφέρονται με ακρίβεια στη βιβλιογραφία και στο κείμενο ενώ κάθε εξωτερική βοήθεια ,εάν υπήρξε ,αναγνωρίζεται ρητά.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΕΞΑΡΧΟΥ

ΑΜ: ppr00131

Ημερομηνία :

Υπογραφή

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ-ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	6
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	8
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	10
ΜΕΡΟΣ Α'	12
ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ.....	12
ΔΙΑΣΑΦΗΝΙΣΗ ΕΝΝΟΙΩΝ.....	12
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο :	12
ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ.....	12
1.1Η θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων.....	12
1.2. Αγκυροβόληση – Αντικειμενοποίηση	16
1.3. Το περιεχόμενο και η οργάνωση των κοινωνικών αναπαραστάσεων	18
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο :	21
Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΕΑΥΤΟΥ	21
2.1. Εννοιολογική προσέγγιση του εαυτού	21
2.1.1 Ο εαυτός	22
2.1.2. Αυτοαντίληψη – Αυτοεκτίμηση	26
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο :	32
ΠΑΙΔΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ-ΠΑΙΔΙΚΟ ΙΧΝΟΓΡΑΦΗΜΑ	32
3.1. Το ιχνογράφημα ως εκφραστικό μέσο	32
3.2. Η έννοια της προβολής στο παιδικό σχέδιο	34
3.3. Προβολικές τεχνικές.....	35
3.3.1.Το σχέδιο του σπιτιού.....	35
3.3.2.Το σχέδιο του σπιτιού ,του δέντρου και του ανθρώπου	35
3.3.3. Το σχέδιο του δέντρου.....	36
3.4. Το σχέδιο της ανθρώπινης φιγούρας.....	36
3.5. Το σχέδιο της οικογένειας	38
3.6. Εξέταση ιχνογραφήματος.....	40
3.6.1.Μέγεθος – Θέση σχεδίου.....	40
3.6.2.Μορφολογική ανάλυση ιχνογραφήματος.....	41
3.6.3.Το χρώμα	41

3.6.4.Μουντζούρες – Σβησίματα.....	43
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο :	44
ΕΞΕΛΙΚΤΙΚΑ ΣΤΑΔΙΑ ΠΑΙΔΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ	44
4.1.Εξελικτικές προσεγγίσεις	44
4.2.Εξέλιξη παιδικού σχεδίου.....	47
ΜΕΡΟΣ Β’	50
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ	50
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο :	50
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	50
5.1.Επιλογή θέματος.....	50
5.2.Σκοπός έρευνας και ερευνητικά ερωτήματα	51
5.3.Εργαλεία – Μέθοδος	52
5.4.Δείγμα έρευνας.....	55
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο :	57
ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΣΧΕΔΙΩΝ	57
6.1 Παρουσίαση των σχεδίων	57
6.2 Κατηγοριοποίηση σχεδίων	88
6.3 Μονάδες καταγραφής.....	98
6.4 Παρουσίαση πινάκων	101
6.5. Συμπεράσματα.....	103
6.6.Περιορισμοί και Μελλοντικές προεκτάσεις.....	115
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	117

ΠΡΟΛΟΓΟΣ –ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

(Acknowledgements)

*Στην καθηγήτριά μου Άρτεμις Ζ.Γιώτσα ,
στην οικογένειά μου και στην πολυαγαπημένη μου ανιψιά Χρύσα...*

Αυτή η διπλωματική εργασία αποτελεί την κορύφωση των σπουδών μου στα πλαίσια του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών στο Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Αποτελεί μια ερευνητική εργασία η οποία ασχολείται με την εικόνα του εαυτού σε παιδιά προσχολικής ηλικίας μέσω της χρήσης του παιδικού ιχνογραφήματος.

Για την υποστήριξη όλο αυτό το διάστημα εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας θα ήθελα πρωτίστως να ευχαριστήσω ολόψυχα για την προσφορά γνώσης και την μεταλαμπάδευση αξιών που μου παρείχε την επιβλέπουσα καθηγήτρια Άρτεμις Ζ.Γιώτσα .Η επικοινωνία και η συνεργασία που είχαμε με την καθηγήτρια καθ'όλη τη διάρκεια με έκανε να εφοδιαστώ με νέα γνώση και εμπειρία τόσο ως εκπαιδευτικός και ερευνήτρια αλλά και ως άτομο.

Εν συνεχεία, είναι τιμή μου που φοίτησα στο συγκεκριμένο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών και με τη σειρά μου θα ήθελα να ευχαριστήσω την πρόεδρο του τμήματος και καθηγήτρια Κατερίνα Πλακίτση καθώς επίσης και όλους τους καθηγητές/-τριες οι οποίοι μου συμπαραστάθηκαν και μου μετέδωσαν τις γνώσεις τους , ο καθένας στον τομέα εξειδίκευσής του.

Τέλος , θα ήθελα να απευθύνω τις ευχαριστίες μου στα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής , οι οποίοι ευγενικά δέχθηκαν να αξιολογήσουν την παρούσα διπλωματική εργασία.

Με τη σημαντικότερη θέση να καταλαμβάνει στην καρδιά μου , δεν θα μπορούσα να ξεχάσω την οικογένειά μου. Της οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ από τα βάθη της ψυχής μου με απέραντη ευγνωμοσύνη για όλη την υποστήριξη που μου προσφέρει σε ότι και εάν κάνω. Έχοντας το κάθε μέλος της στο πλευρό μου σε όλη την προσωπική και επαγγελματική μου πορεία ,συμπαραστάτες και βοηθούς κατάφερα να φτάσω σε αυτό το σημείο πατώντας επάνω σε γερά θεμέλια με κόπο, αφοσίωση, υπομονή ,επιμονή και συνεχή αγώνα .

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

«Κοινωνικές αναπαραστάσεις της εικόνας του εαυτού παιδιών προσχολικής ηλικίας μέσα από τα σχέδιά τους»

Σκοπός της εργασίας είναι να διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο τα παιδιά προσχολικής ηλικίας αντιλαμβάνονται και αναπαριστούν τον εαυτό τους, τόσο ως μονάδες, όσο και ως μέλη των κοινωνικών συστημάτων, όπως είναι το σύστημα της οικογένειας.

Για τους σκοπούς της έρευνας, συλλέχθηκαν 24 σχέδια από έξι παιδιά προσχολικής ηλικίας (4 και 5 ετών), οι οποίοι είναι μαθητές της ερευνήτριας. Τα σχέδια αυτά αφορούσαν την απεικόνιση του εαυτού, την απεικόνιση της πραγματικής οικογένειας (στατική και εν κινήσει) καθώς και την απεικόνιση μιας φανταστικής οικογένειας.

Όσον αφορά στη δομή της εργασίας, αποτελείται από έξι κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται η βιβλιογραφική επισκόπηση της έννοιας των κοινωνικών αναπαραστάσεων, ενώ στο δεύτερο κεφάλαιο μελετάται η έννοια του εαυτού, όπως και οι έννοιες της αυτοεκτίμησης και της αυτοπεποίθησης. Ακόμα, στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται μια σύντομη βιβλιογραφική επισκόπηση για το παιδικό ιχνογράφημα και την ιδιαίτερη σημασία του, ενώ στο τέταρτο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στους τρόπους ανάλυσης του σχεδίου του παιδιού. Περνώντας στο δεύτερο μέρος της εργασίας, το εμπειρικό, αρχικά περιγράφεται η μεθοδολογία της έρευνας, δηλαδή το δείγμα που χρησιμοποιήθηκε και το είδος της έρευνας. Κατόπιν, παρουσιάζονται τα σχέδια του κάθε παιδιού, ενώ στη συνέχεια γίνεται η κατηγοριοποίηση των σχεδίων, ώστε να είναι πιο εύκολη η ανάλυσή τους. Τέλος, γίνεται η ανάλυση των σχεδίων και η εξαγωγή συμπερασμάτων, τόσο για κάθε παιδί, όσο και για μεταβλητές όπως είναι το φύλο, η εθνικότητα, η ηλικία και η αυτοεκτίμηση.

Λέξεις κλειδιά: σχέδιο, ιχνογράφημα, ζωγραφιά, έρευνα, ανάλυση

ABSTRACT

« Social representations of the self-image of preschool children through their drawings»

The purpose of this study is to explore the way in which preschool children perceive and represent themselves, both as units and as members of social systems, such as the family system.

For the purposes of the research, 24 drawings were collected from six preschool children (4 and 5 years old), who are students of the researcher. These designs were about depicting self-image, depicting the real family (static and moving) as well as depicting an imaginary family.

In terms of the structure of the work, it consists of six chapters. The first chapter provides a bibliographic overview of the concept of social representations, while the second chapter studies the concept of self, as well as the concepts of self-esteem and self-confidence. Also, in the third chapter there is a brief bibliographic overview of the children's sketch and its special importance, while in the fourth chapter reference is made to the ways of analyzing the child's drawing. Going to the second part of the work, the empirical one, first the research methodology is described that is, the sample used and the type of research. Then, each child's drawings are presented, and then the drawings are categorized, so that they are easier to analyze. Finally, the plans are analyzed and conclusions are drawn, both for each child and for variables such as gender, nationality, age and self-esteem.

Keywords: drawing, sketch, painting, research, analysis

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κεντρική έννοια της παρούσας εργασίας αποτελεί η έννοια του εαυτού, δηλαδή ο τρόπος με τον οποίο ο ενήλικας ή ο ανήλικος αντιλαμβάνεται τον εαυτό του, τόσο ως μονάδα, όσο και ως μέλος των κοινωνικών συστημάτων στα οποία εντάσσεται, όπως είναι για παράδειγμα το σύστημα της οικογένειας (Λεοντάρη, 1996).

Όσον αφορά, ειδικότερα, στον εαυτό, ορίζεται ως το στοιχείο της προσωπικότητας, το οποίο ενώνει όλες τις εμπειρίες που συνδέονται με το είναι του ανθρώπου. Μπορεί να εννοηθεί σαν τον παράγοντα εκείνο της προσωπικότητας που υποκύπτει στην αντίληψή του κατά την ενδοσκόπηση και που ενώνει και ολοκληρώνει όλους τους ερεθισμούς και τις αντιδράσεις του που έχουν σχέση με την ύπαρξή του (Λεοντάρη, 1996).

Περαιτέρω, η πολυδιάστατη φύση της έννοιας του εαυτού εμπεριέχει γνωστικά, συναισθηματικά και συμπεριφορικά στοιχεία που διαμορφώνουν την ανθρώπινη προσωπικότητα με βασικές συνιστώσες την αυτοαντίληψη ή αυτοεικόνα και την αυτοεκτίμηση (Μακρή-Μπότσαρη, 2001).

Επιπρόσθετα, άμεση σχέση με την έννοια του εαυτού έχουν και οι έννοιες «υψηλή αυτοεκτίμηση» και «αυτοπεποίθηση», οι οποίες αποτελούν αδιαμφισβήτητα τους σημαντικότερους παράγοντες για την ευτυχία και την εξέλιξη του κάθε ανθρώπου, καλλιεργούν την αισιοδοξία και συνεισφέρουν στην υπευθυνότητα. Οι δυο έννοιες δεν είναι ταυτόσημες, ωστόσο το περιεχόμενό τους είναι κοινό (Μακρή- Μπότσαρη, 2001).

Ένας τρόπος με τον οποίο μπορεί να διαπιστωθεί αν ένα παιδί έχει υψηλή ή χαμηλή αυτοεκτίμηση και αυτοπεποίθηση είναι από την ανάλυση του σχεδίου ή διαφορετικά του ιχνογραφήματος. Ειδικότερα, το παιδί μέσω του σχεδίου του επικοινωνεί με τον εξωτερικό κόσμο αλλά προβάλλει και τον εσωτερικό του κόσμο, τις συναισθηματικές, αντιληπτικές και νοητικές του εμπειρίες (Κυριακίδης, 2008).

Όσον αφορά στη σπουδαιότητα του ιχνογραφήματος, αξίζει να σημειωθεί ότι έχει να διηγηθεί κάτι ,μεταφέρει δηλαδή ένα ορισμένο μήνυμα που ανάλογα με τις περιπτώσεις γίνεται λίγο έως πολύ φανερό και άμεσο ή λίγο έως πολύ έμμεσο και συγκαλυμμένο. Αν το μήνυμα του ιχνογραφήματος αποκωδικοποιηθεί ,μπορεί να προσκομίσει στον εκπαιδευτικό ένα σημαντικό σύνολο πληροφοριών για την ψυχοφυσική σύσταση και την προσωπικότητα του παιδιού που το σχεδίασε. Το βαθύτερο μήνυμα του ιχνογραφήματος βρίσκεται εγκλωβισμένο στο εικονικό του περιεχόμενο (Κυριακίδης, 2008).

Συνεπώς, σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να γίνει η ανάλυση των παιδικών σχεδίων έξι παιδιών προσχολικής ηλικίας (4 και 5 ετών), ώστε να διαπιστωθεί ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονται και αναπαριστούν στα σχέδιά τους, τόσο τον εαυτό τους όσο και την οικογένειά τους. Μέσα από την ανάλυση των σχεδίων θα εξαχθούν συμπεράσματα σχετικά με την προσωπικότητα του παιδιού, τα συναισθήματα που έχει αναπτύξει για την οικογένειά του, καθώς και το βαθμό αυτοεκτίμησής του.

Όσον αφορά στη δομή της εργασίας, στο πρώτο μέρος, το θεωρητικό, θα γίνει βιβλιογραφική ανασκόπηση των σημαντικότερων εννοιών που συνιστούν τον κορμό της εργασίας. Πρόκειται ειδικότερα για την έννοια των κοινωνικών αναπαραστάσεων, την έννοια του εαυτού, καθώς και το παιδικό ιχνογράφημα. Εν συνεχεία, στο δεύτερο μέρος της εργασίας θα παρουσιαστούν και θα αναλυθούν τα 24 σχέδια των παιδιών που συμμετείχαν στην έρευνα. Τα σχέδια αυτά αφορούν την απεικόνιση του εαυτού, καθώς και την απεικόνιση της πραγματικής και της φανταστικής οικογένειας.

ΜΕΡΟΣ Α΄
ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ
ΔΙΑΣΑΦΗΝΙΣΗ ΕΝΝΟΙΩΝ

Αρχικό μέλημα για την καλύτερη κατανόηση και σαφήνεια της εργασίας είναι η αποσαφήνιση κάποιων χρήσιμων εννοιών , οι οποίες χρησιμοποιούνται στην εργασία και αποτελούν τη βάση της έρευνας.

Οι έννοιες αυτές είναι οι κοινωνικές αναπαραστάσεις , η εικόνα του εαυτού και το παιδικό σχέδιο-ιχνογράφημα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο :
ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ

1.1 Η θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων

Ο αριθμός των εργασιών και των ερευνών σχετικά με τις κοινωνικές αναπαραστάσεις θεωρείται σημαντικός όπως δείχνουν οι έρευνες και η σχετική βιβλιογραφία.

Εάν επιχειρήσουμε να δούμε την ανάλυση της λέξης « Αναπαράσταση» (representation) παρατηρούμε ότι προέρχεται από το ρήμα αναπαριστώ (representer) και προέρχεται από την πρόθεση ανά + παρίστημι, που σημαίνει αναπαράγω , απεικονίζω κάτι πιστά.

Η ονομασία « Αναπαράσταση» σχετίζεται ετυμολογικά με την λέξη ‘παράσταση’.

Η θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων σε αντίθεση με τις συμπεριφοριστικές προσεγγίσεις οι οποίες εστιάζουν στον κλασικό διαχωρισμό ,θέτει πράγματι « ότι δεν υπάρχει αποκοπή ανάμεσα στο εξωτερικό και στο εσωτερικό σύμπαν του ατόμου ή της ομάδας. Το υποκείμενο και το αντικείμενο δεν είναι βαθιά διαχωρισμένα» (Moscovici,1969, 9).

Το αντικείμενο εγγράφεται μέσα σε ένα ενεργό περιβάλλον το οποίο περιέχει τουλάχιστον το άτομο ή την ομάδα. Είναι μια επιμήκυνση της συμπεριφοράς του , των αξιολογικών στάσεων του και των αναφερόμενων σε αυτό κανόνων.

Για παράδειγμα , εάν ένα άτομο ή μια ομάδα ατόμων εκφράζει μια γνώμη , μια απάντηση ως προς το αντικείμενο και μια κατάσταση, αυτή η γνώμη είναι με λίγα λόγια συνιστώσα του αντικειμένου, το προσδιορίζει. Το αντικείμενο ξανακατασκευάζεται με τέτοιο τρόπο ώστε να μην χαθεί η συνοχή με το σύστημα αξιών του ατόμου σε σχέση με αυτό. Επομένως, το αντικείμενο συνδέεται με το άτομο ή την ομάδα και επηρεάζεται εξίσου από αυτά. Δεν αποτελεί ανεπηρέαστο στοιχείο. Είναι μια αναπαράσταση από κάποιο άτομο για κάτι. Αναφερόμαστε λοιπόν στη σχέση Υποκείμενο- Αντικείμενο που διαμορφώνει το ίδιο το αντικείμενο.

Σύμφωνα με τον Moscovici (1986, 71) « αυτός ο σύνδεσμος με το αντικείμενο είναι ένα εσωτερικό και αναπόσπαστο μέρος του κοινωνικού συνδέσμου που θα ερμηνευτεί σ' αυτό το πλαίσιο».

Η αναπαράσταση αναφέρεται πάντα σε μια κοινωνική αναπαράσταση. Η οποιαδήποτε αναπαράσταση είναι μια μορφή σφαιρικής και συνεκτικής οπτικής ενός αντικειμένου και ανήκει σε ένα ή περισσότερα υποκείμενα. Αυτή η αναπαράσταση ανακατασκευάζει την αντικειμενική πραγματικότητα με στόχο να επιτρέψει την αφομοίωση τόσο των αντικειμενικών χαρακτηριστικών του ίδιου του αντικειμένου , των προηγούμενων εμπειριών του υποκειμένου ,όσο και του συστήματος στάσεων και κανόνων.

Η αναπαράσταση λειτουργεί ως ερμηνευτικό σύστημα της πραγματικότητας. Διέπει τις σχέσεις των ατόμων /ομάδας με το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον τους και καθορίζει άμεσα τις συμπεριφορές και πρακτικές. Κατευθύνει τις πράξεις καθώς και τις κοινωνικές σχέσεις. Αποτελεί ένα σύστημα προ-κωδικοποίησης της πραγματικότητας

,διότι καθορίζει ένα σύνολο από προβλέψεις και προσδοκίες. Αποτελείται λοιπόν από ένα οργανωμένο και δομημένο σύνολο πληροφοριών , πεποιθήσεων ,γνωμών και στάσεων σε σχέση με ένα δεδομένο αντικείμενο.

Σχετικά με το τι είναι κοινωνική αναπαράσταση αυτό που μπορούμε να πούμε είναι ότι ορίζεται ως « μια λειτουργική άποψη του κόσμου η οποία επιτρέπει στο άτομο ή στην ομάδα να δώσει μια έννοια στη συμπεριφορά του και να καταλάβει την πραγματικότητα διαμέσου ενός εσωτερικευμένου συστήματος αναφοράς , έτσι ώστε να προσαρμόζει και να καθορίζει τη θέση του» (Δημητριάδης, 2015, 20).

Σύμφωνα με τη Jodelet (1989a, 36) κοινωνική αναπαράσταση είναι «μια μορφή γνώσης κοινωνικά επεξεργασμένη και διαδεδομένη που περιέχει μια πρακτική οπτική και συντρέχει στην κατασκευή μια κοινής πραγματικότητας ενός κοινωνικού συνόλου».

Επίσης, είναι τόσο «το προϊόν όσο και η διεργασία μια νοητικής δραστηριότητας μέσω της οποίας το άτομο ή η ομάδα ανακατασκευάζει την πραγματικότητα την οποία αντιμετωπίζει και της αποδίδει μια εξειδικευμένη σημασία» (Abric,1987 , 64).

Η κοινωνική αναπαράσταση εξαρτάται από συγκλίνοντες παράγοντες, όπως αναφέρει και ο Flament (1986) ,τις ‘περιστάσεις’-φύση ,περιορισμοί κατάστασης ,άμεσο περιβάλλον , αποδιδόμενος σκοπός κατάστασης και παράγοντες οι οποίοι ξεπερνούν την δεδομένη κατάσταση όπως κοινωνικό και ιδεολογικό περιβάλλον, ιεραρχία ατόμου στην κοινωνική οργάνωση ,ιστορία και εμπειρίες του ατόμου ή της ομάδας και κοινωνικά κέρδη.

Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις, τέλος, είναι «διανοητικά σχήματα», κάποιες προκατασκευασμένες σκέψεις , κρίσεις ,προσδοκίες με τις οποίες οι άνθρωποι ,προσπαθούν να κατανοήσουν ,να αντιληφθούν ή να αξιολογήσουν τη συμπεριφορά των συνανθρώπων τους ,τις πράξεις τους ,την ιδεολογία τους και να επικοινωνήσουν μεταξύ τους» (Ρήγα & Δημονάκου,1991)

Περαιτέρω, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις αναφέρονται σε ένα σύστημα αξιών ,ιδεών και πρακτικών με διπλή λειτουργία.

Πρώτον , την εγκαθίδρυση μια τάξης , η οποία θα επιτρέπει στα υποκείμενα να προσανατολίζουν τους εαυτούς τους στον υλικό και κοινωνικό κόσμο και να τον ελέγξουν. Δεύτερον , την διευκόλυνση της επικοινωνίας μεταξύ των μελών μιας κοινότητας παρέχοντάς τους έναν κώδικα κοινωνικής συναλλαγής , ονομασίας και ταξινόμησης με σαφήνεια των διαφόρων πτυχών του κόσμου και της ατομικής και ομαδικής τους εμπειρίας.

Μια από τις σημαντικότερες συνεισφορές της θεωρίας των κοινωνικών αναπαραστάσεων έγκειται στο γεγονός ότι τόνισε την κοινωνική διάσταση της σκέψης ή με άλλα λόγια τόνισε τη σύνδεση των συλλογικών αντιλήψεων με το κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώνονται.

Οι άνθρωποι γνωρίζουν τον κόσμο μέσα από συλλογικές δι-υποκειμενικές διαδικασίες, καθώς καθημερινά παράγουν και «επικοινωνούν» με αναπαραστάσεις για την κοινωνία και τον κόσμο. Είναι αποτέλεσμα μιας κοινωνικά επεξεργασμένης και κοινά αποδεκτής γνώσης. Είναι μια μετάφραση της πραγματικότητας, μια αναδόμηση του αντικειμένου με τρόπο ώστε να γίνει κατανοητό σε μας και τους άλλους.

Η αναπαράσταση δεν είναι μια ενόραση του περιβάλλοντος κόσμου. Είναι σύστημα προσδοκιών και προβλέψεων (Παπαστάμος,1995). Η αναπαράσταση δεν είναι μια εικόνα της πραγματικότητας, δηλαδή ένα στατικό προϊόν, μια αντανάκλαση. Η έννοια της κοινωνικής αναπαράστασης προσδιορίζει μια μορφή ειδικής γνώσης, τη γνώση της κοινής γνώμης, της οποίας τα περιεχόμενα δηλώνουν γενετικές (μη συνειδητές) και λειτουργικές διαδικασίες, οι οποίες είναι κοινωνικά σφραγισμένες. Πιο πλατιά μια μορφή κοινωνικής σκέψης (Jodelet,1984 οπ. αναφ. σε Παπαστάμος, 1995, 16). Η θεωρία των αναπαραστάσεων ειπώθηκε από τον Moscovici το 1976 όπου αναφέρει:

«διαδραματίζονται μέσα στη «σιωπή», σιωπηλές σκέψεις και σιωπηλές ομιλίες που δεν ακούμε, ούτε βλέπουμε.»...«είναι οι άπειρες συζητήσεις, συναντήσεις, βοές, απόψεις που υφαίνουν τις περισσότερες σχέσεις και στολίζουν ένα μεγάλο μέρος της συγκεκριμένης μας ύπαρξης» (Moscovici, 1991οπ. αναφ. σε Παπαστάμος, 1995, 17)

1.2. Αγκυροβόληση – Αντικειμενοποίηση

Σύμφωνα με τον Serge Moscovici (1988,1995), οι κοινωνικές αναπαραστάσεις αφορούν την ψυχική αναπαραγωγή του κάθε αντικειμένου, προσώπου ,κατάστασης και διαμορφώνονται μέσω ενός συστήματος αξιών ,ιδεών και πρακτικών αναδυόμενες από την ανθρώπινη ανάγκη να μετατρέψουν το άγνωστο σε κάτι προσωπικό, αποτέλεσμα της επικέντρωσης/*αγκυροβόλησης* και της *αντικειμενοποίησης* (Fraser ,Burchell, Hay & Duveen,2001)

Συγκεκριμένα , η *επικέντρωση/αγκυροβόληση* αναφέρεται στην κατηγοριοποίηση και ονομασία του άγνωστου στη βάση των υπάρχων κοινωνικο-γνωστικών σχημάτων (εννοιολογική σημασία). Σύμφωνα με έρευνα του Moscovici παραπέμπει σε μορφές επικοινωνίας όπως η διάδοση ,η μετάδοση αλλά και η προπαγάνδα. Όπως ένα σκάφος που έχει ρίξει άγκυρα και μπορεί να κινείται στην επιφάνεια του νερού μόνο στα όρια του κύκλου που ορίζεται από το μήκος του σχοινιού που το δένει με την άγκυρα (Ναυρίδης, 1994), έτσι και τα περιφερειακά στοιχεία μπορεί να αλλάζουν μέσα από την αλληλεπίδραση με τον «άλλο». Για να μετασχηματιστεί, όμως, ριζικά η αναπαράσταση, πρέπει να αμφισβητηθεί ο πυρήνας της (Μαντόγλου,1995). Πειραματικές μελέτες έχουν επισημάνει ότι αναζητούμε τις πληροφορίες που επαληθεύουν τις απόψεις μας, ενώ παραμελούμε εκείνες που τείνουν να τις αποσταθεροποιήσουν (Moscovici,1995)

Από την άλλη πλευρά , η **αντικειμενοποίηση** αφορά τον τρόπο με τον οποίο οι αναπαραστάσεις προβάλλονται και συνθέτουν τον εξωτερικό κόσμο. Η αντικειμενοποίηση οδηγεί στην συγκεκριμενοποίηση του αφηρημένου, στην υλοποίηση των εννοιών, στην αλλαγή του ορθολογικού της επιστημονικής γνώσης σε εικόνα ενός πράγματος, στην μετατροπή της επιστήμης σε κοινωνική γνώση και σε δίκτυο σημασιών. Αντικατοπτρίζει την προσωποποίηση , την κατασκευή μια εικονικής μορφής , σε συνδυασμό με ένα φάσμα από ερμηνείες όπως είναι οι πεποιθήσεις για την στελέχωση αφηρημένων εννοιών.

Αξίζει να σημειωθεί , πως οι κοινωνικές αναπαραστάσεις , διέπονται από την αγκυροβόληση στο βαθμό που τυγχάνουν εικονικής επεξεργασίας ,και αντίστροφα , η αντικειμενοποίηση είναι εφικτή αν και εφόσον οι διάφορες αναπαραστάσεις δύναται να κατηγοριοποιηθούν ως γνωστικά αντικείμενα.

Η αναπαράσταση ως κοινωνιογνωστικό σύστημα

Η πεποίθηση ότι οι κοινωνικές αναπαραστάσεις είναι γνωστικές αναπαραστάσεις είναι εσφαλμένη. Οι αναπαραστάσεις δεν είναι αποκλειστικά γνωστικές αλλά και κοινωνικές αναφέρει ο Serge Moscovici (1986).

Η ανάλυση και η κατανόηση των κοινωνικών αναπαραστάσεων καθώς και η λειτουργία τους , προϋποθέτουν μια διπλή άποψη (κοινωνιογνωστική προσέγγιση).

Αρχικά , **γνωστικά** : η αναπαράσταση προϋποθέτει ένα ενεργό υποκείμενο. Έτσι αποκτά μια «ψυχολογική υφή» Moscovici (1976) από την οποία απορρέει το γεγονός ότι διέπτετε από κανόνες που χειρίζονται γνωστικές διεργασίες .

Εν συνεχεία , **κοινωνικά** : η χρήση των γνωστικών διεργασιών καθορίζεται άμεσα από τις κοινωνικές συνθήκες μέσω των οποίων μια αναπαράσταση εξελίσσεται ή μεταδίδεται , γεννά κανόνες και ακολουθεί τη δική της λογική πορεία.

1.3. Το περιεχόμενο και η οργάνωση των κοινωνικών αναπαράστάσεων

Η κοινωνική αναπαράσταση είναι μια κοινωνιογνωστική δομή, τα συστατικά στοιχεία της οποίας ορίζονται σαν ένα σύνολο προτάσεων, αντιδράσεων, εκτιμήσεων και αποτελούν ένα κόσμο απόψεων ο οποίος έχει τρεις διαστάσεις:

α) Η **πληροφορία**, που ορίζεται ως το ποιοτικό και ποσοτικό επίπεδο της γνώσης που έχει ένα άτομο ή μια ομάδα για ένα κοινωνικό αντικείμενο,

β) Η **στάση**, που είναι μια ψυχική δομή, σχετικά σταθερή και εκφράζει τον γενικό προσανατολισμό αρνητικό ή θετικό, ενός ατόμου ή μιας ομάδας απέναντι στο αντικείμενο της κοινωνικής αναπαράστασης και

γ) Το **πεδίο αναπαράστασης**, που εκφράζει την οργάνωση και την ποιότητα του περιεχομένου της κοινωνικής αναπαράστασης. Μας παραπέμπει «στην ιδέα της εικόνας, του κοινωνικού μοντέλου των προτάσεων που αναφέρονται σε μια ορισμένη πλευρά του αντικειμένου της αναπαράστασης (Branskombe , Baron & Byrne, 2012 · Γεώργας, 1996· Παπαστάμος, 1995)

Κάθε αναπαράσταση σύμφωνα με τη θεωρία του κεντρικού πυρήνα (Abric, 1987) είναι οργανωμένη γύρω από τον κεντρικό/δομημένο πυρήνα ο οποίος αποτελεί το βασικό στοιχείο της κάθε αναπαράστασης και αυτός είναι που καθορίζει ταυτόχρονα την έννοια και την οργάνωση της αναπαράστασης.

Γύρω από τον κεντρικό πυρήνα οργανώνονται τα περιφερειακά στοιχεία τα οποία βρίσκονται σε απευθείας σχέση με αυτόν και καθορίζονται από αυτόν. Αποτελούν το ουσιαστικό του περιεχομένου της αναπαράστασης ,το πιο ζωντανό και συγκεκριμένο σημείο. Περιλαμβάνουν επιλεγμένες και ερμηνευμένες πληροφορίες που έχουν συλλεχθεί καθώς επίσης και σχηματισμένες κρίσεις γύρω από το αντικείμενο και το ευρύτερο περιβάλλον, στερεότυπα και πεποιθήσεις. Αυτά τα στοιχεία είναι ιεραρχημένα ,δηλαδή μπορούν να είναι λιγότερο ή περισσότερο κοντά στον κεντρικό πυρήνα. Αναλυτικότερα ,όσο πιο κοντά βρίσκονται τα

περιφερειακά στα κεντρικά στοιχεία διαδραματίζουν σημαντικότερο ρόλο στη συγκεκριμενοποίηση της έννοιας της αναπαράστασης.

Αντίθετα , όσο πιο μακριά βρίσκονται , εξηγούν και δηλώνουν ρητά ή δικαιολογούν αυτή την έννοια.

Οι αναπαραστάσεις ως διπλό σύστημα

Όπως αναφέρετε και παραπάνω ,οι *κοινωνικές αναπαραστάσεις* αποτελούνται από δύο συστατικά στοιχεία ,πρώτον τον κεντρικό πυρήνα και δεύτερον τα περιφερειακά στοιχεία. Και τα δυο αυτά στοιχεία λειτουργούν συνδυαστικά και συνθέτουν μια ολότητα όπου το κάθε μέρος έχει έναν ιδιαίτερο ρόλο αλλά και συμπληρωματικό.

Η οργάνωσή τους , όπως και η λειτουργία τους ,καθορίζεται από ένα διπλό σύστημα(Abric,1992).

- Ένα *κεντρικό σύστημα* (κεντρικός πυρήνας) ο οποίος καθορίζεται ως απόλυτα κοινωνικός , συνδεδεμένος με ιστορικές ,κοινωνιολογικές και ιδεολογικές υποθέσεις. Επιπλέον , συνδέεται άμεσα με τις αξίες και τους κανόνες και καθορίζει τις βασικές αρχές μέσω των οποίων σχηματίζονται οι αναπαραστάσεις.
- Ένα *περιφερειακό σύστημα* ο οποίος καθορίζεται ως περισσότερο ατομικός και εξαρτάται από την κατάσταση. Συνδέεται με τα ατομικά χαρακτηριστικά και το άμεσο και συμπτωματικό πλαίσιο στο οποίο βρίσκονται τα αντικείμενα. Είναι πολύ πιο ευέλικτο από το κεντρικό σύστημα και στην ουσία το προστατεύει ,επιτρέποντάς του να αφομοιώνει πληροφορίες ακόμη και διαφοροποιημένες πρακτικές.

Μέθοδοι συλλογής πληροφοριών μιας αναπαράστασης

Υπάρχουν δύο μεγάλοι τύποι μεθόδων οι οποίοι μπορούν να διαχωριστούν .

-Πρώτον , οι **ανακριτικές μέθοδοι** , οι οποίες συνίσταται στη συλλογή μιας έκφρασης των ατόμων που αφορά το αντικείμενο της συγκεκριμένης αναπαράστασης(μπορεί να είναι είτε λεκτική είτε απεικονιστική)

Τέτοιου είδους μέθοδοι είναι οι εξής :

- A) Η συνέντευξη
- B) Το ερωτηματολόγιο
- Γ) Τα σκίτσα επαγωγής
- Δ) Σκίτσα και γραφικά εργαλεία
- E) Η μονογραφική προσέγγιση

-Δεύτερον , οι **συσχετιστικές μέθοδοι** , οι οποίες βασίζονται επίσης σε μια λεκτική έκφραση την οποία γίνεται προσπάθεια να καταστήσουμε όσο το δυνατόν πιο αυθόρμητη, αυθεντική και λιγότερο ελεγχόμενη.

Τέτοιου είδους μέθοδοι είναι οι εξής :

- A) Ο ελεύθερος συσχετισμός
- B) Ο συσχετιστικός χάρτης

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο :

Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΕΑΥΤΟΥ

2.1. Εννοιολογική προσέγγιση του εαυτού

Οι έννοιες εαυτός, πνεύμα και βούληση δέσποζαν στην ψυχολογία μέχρι το 1880. Μετά όμως από την πολυθόρυβη εισβολή στην ψυχολογία των θεωριών της συμπεριφοράς, που έγινε στο τέλος του 19ου αιώνα, η έννοια του εαυτού ή του εγώ εξοστρακίστηκε κυριολεκτικά από την ψυχολογία ως έννοια μεταφυσική ,μια και δεν μπορούσε να γίνει αντικείμενο αληθινής επιστημονικής έρευνας.

Μετά το 1930 και μέχρι την εποχή μας, έχουν ασχοληθεί με τον εαυτό πολλοί ψυχολόγοι. Οι περισσότερες όμως εργασίες των νεότερων ερευνητών βασίζονται στα γραπτά του W. James (Λεονταρή , 1996).

Από την αρχαία ελληνική φιλοσοφία ξεκινά η ενασχόληση με την έννοια του εαυτού, η οποία σχετίζεται με την ψυχή, τη συμπεριφορά, τα οργανωμένα βιώματα ή με τις πληροφορίες που είναι αποτελέσματα της επεξεργασίας ερευνών ή και με όλα αυτά.

Για να ορίσουμε την έννοια του εαυτού συναντάμε δυσκολίες που προκύπτουν από τη δυσκολία της έννοιας, το πολυδιάστατό της και την πολυπλοκότητά της. Ακόμη δημιουργείται σύγχυση με παρεμφερείς έννοιες.

Δεν είναι τυχαίο ότι κατά τους Shavelson, Hubner και Stanton (1976) το πλήθος των ορισμών του εαυτού φτάνει τους δεκαεφτά. Αυτό έχει μεγάλη σχέση με την ιστορική εξέλιξη που παρουσίασε η επιστημονική μελέτη της έννοιας του εαυτού. Μελετώντας την, παρατηρούμε ότι πολλές φορές κατέληξε σε αντιφάσεις και αντιθέσεις μεταξύ των επιστημόνων, φτάνοντας μάλιστα στο σημείο, να υπάρχουν απόψεις οι οποίες

υποστηρίζουν ότι ο ορισμός του εαυτού είναι ακατόρθωτος, ενώ άλλοι επιστήμονες χρησιμοποιούν αντί για τον όρο «εαυτός» τον όρο «εγώ» (Χασάπης, 1980).

2.1.1 Ο εαυτός

Η έννοια του **εαυτού** και η **αυτοαντίληψη** ως βασική της συνιστώσα ήταν, είναι και θα είναι αντικείμενο διαρκούς ερευνητικής δραστηριότητας.

Η έννοια του εαυτού ή του εγώ είναι από τις πιο δύσκολες για κατανόηση έννοιες στην ψυχολογία. Παρά τη δυσκολία όμως κατανόησης, κανένας δεν μπορεί να μιλάει για τον άνθρωπο, χωρίς να αναφέρεται στην έννοια αυτή ή κάποια παραπλήσια έννοια.

Ο άνθρωπος αποτελεί μια *εξωτερική πραγματικότητα* (αντικειμενική), που αποκαλύπτεται από τη συμπεριφορά του και από μια *εσωτερική πραγματικότητα* (υποκειμενική) που διαπιστώνεται με την ενδοσκόπηση.

Ο **εαυτός** ή το **εγώ** μας μπορεί να θεωρηθεί ως το στοιχείο της προσωπικότητας, το οποίο ενώνει όλες τις εμπειρίες που συνδέονται με το είναι μας. Μπορεί να εννοηθεί σαν τον παράγοντα εκείνο της προσωπικότητας που υποκύπτει στην αντίληψή μας κατά την ενδοσκόπηση και που ενώνει και ολοκληρώνει όλους τους ερεθισμούς και τις αντιδράσεις μας που έχουν σχέση με την ύπαρξή μας.

Όπως αναφέρει και ο Eric Erikson «κάθε άνθρωπος είναι μοναδικός στους τρόπους με τους οποίους παλεύει για να φθάσει στους στόχους του, στους τρόπους με τους οποίους αντιδρά σε ανθρώπους, καταστάσεις και γεγονότα».

Η εικόνα του εαυτού διαμορφώνεται από τις προσωπικές εμπειρίες του καθενός, από τις πράξεις και τις προτιμήσεις του (Hayes, 1999).

Η Μαλικιώση Λοϊζου υποστηρίζει ότι κατά τον Erikson, η έννοια του εαυτού περιλαμβάνει την αντίληψη που έχει το άτομο για το σώμα του αλλά και όλες τις σκέψεις, στάσεις, συναισθήματα, αξίες, φιλοδοξίες που έχει για τον εαυτό του.

Σύμφωνα με τον Erikson, η έννοια του εαυτού επηρεάζει τον τρόπο συμπεριφοράς του ανθρώπου και αποτελεί πλαίσιο αναφοράς για την αξιολόγηση της συμπεριφοράς των άλλων και για την εκτίμηση των διαφόρων καταστάσεων που βιώνει.

Μια υγιής έννοια του εαυτού έχει εσωτερική αρμονία και βοηθάει τον άνθρωπο να αποδέχεται τον εαυτό του αλλά και τους άλλους ανθρώπους. (Μαλικιώση-Λοϊζου, 1998)

Ιστορική αναδρομή

Ο **εαυτός** μια έννοια υποκειμενική που συναντούμε στη φιλοσοφία, τη θρησκεία, την κοινωνιολογία, την ψυχολογία. Επιστήμονες και ερευνητές εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στην πολυδιάστατη φύση της έννοιας του εαυτού αλλά και στην διασύνδεσή της με τη διαμόρφωση των παραμέτρων της ανθρώπινης προσωπικότητας.

«Γνώθι σ' αυτόν».

Από τον Σωκράτη ο οποίος, υιοθετώντας το δελφικό ρητό και τη μαιευτική μέθοδο, πρόσβευε ότι η ηθική βελτίωση του ανθρώπου επιτυγχάνεται με την αυτοεπίγνωση μέσω της διαλεκτικής (Zeller & Nestle, 1980) μέχρι τους σύγχρονους φιλοσόφους, ψυχολόγους και κοινωνικούς επιστήμονες, ο εαυτός είναι μια από τις πλέον δημοφιλείς έννοιες που γίνεται αντικείμενο διερεύνησης, μελέτης, έρευνας και παραμένει ακόμα και σήμερα πεδίο διαφωνιών και αντιθέσεων.

Για τους αρχαίους φιλόσοφους που ώθησαν την ανθρώπινη σκέψη προς την εσωτερικότητα του εαυτού και το δικαίωμα για απόλυτα εσωτερική ιδιωτική ζωή, ο εαυτός συσχετίζεται με την ψυχή, το πνεύμα, το νου, έχει διάρκεια και ταυτίζεται με το αιώνιο (Λεονταρή, 1996). Μπορεί κατά τη διάρκεια του μεσαιωνικού σκοταδισμού να μειώνεται η σπουδαιότητα για τον άνθρωπο και τον εαυτό του αλλά στην αναγεννησιακή Ευρώπη αναζωπυρώνεται το ενδιαφέρον, ο άνθρωπος αναγνωρίζεται σαν απόλυτη αξία,

οι τέχνες και οι επιστήμες ανθίζουν με επίκεντρο την ιδέα της εσωτερικότητας του εαυτού.

Η Λεονταρή (1996) αναφέρει ότι οι φιλόσοφοι της Αναγέννησης, όπως ο Descartes (2003) που βασίζει την κοσμοθεωρία του στον ατομικισμό και την ιδέα του «σκεπτόμενου εαυτού», αναφέρουν ότι η αντίληψη του εαυτού βασίζεται στις εμπειρίες και είναι η ίδια με την ικανότητα για σκέψη, ότι η έννοια του εαυτού είναι μια ψευδαίσθηση και ότι είναι μια σειρά από βιώματα και εμπειρίες σε διαρκή κίνηση. Οι φιλόσοφοι απέρριψαν τις θεωρίες και τις ιδέες του Πλάτων και του Αριστοτέλη, προετοίμασαν το έδαφος και δημιούργησαν τον πυρήνα για να βασίσουν οι ψυχολόγοι του μέλλοντος τις θεωρίες περί εαυτού (Λεονταρή, 1996).

Οι ανθρωποκεντρικές θεωρίες και οι φιλοσοφικές ιδέες των στοχαστών του παρελθόντος, το **ego cogito**, ο σκεπτόμενος εαυτός του Καρτέσιου διαμόρφωσαν τις κατάλληλες συνιστώσες και σηματοδοτούν το σημείο εκκίνησης των 4 επαναξιολογήσεων του 20ου αιώνα για το οντολογικό **status** του **εαυτού**, όταν η ψυχολογία έγινε αποδεκτή, ανεξαρτητοποιήθηκε από τη φιλοσοφία και καθιερώθηκε ως επιστήμη της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Ο καινοτόμος Αμερικανός ψυχολόγος Williams James (1890) είναι ο κύριος εμπνευστής της θεωρίας του εαυτού (Harter, 1999). Το 1890 δημοσιεύει το έργο του «Principles of psychology» και στο κεφάλαιο «Συνείδηση εαυτού» αναδεικνύει την έννοια σε αντικείμενο επιστημονικής ανάλυσης. Υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος έχει τη δυνατότητα να παρατηρεί τον εαυτό του και να διαμορφώνει παράλληλα εικόνα για το πώς είναι. Θεμελιώνει την άποψη ότι ο εαυτός διακρίνεται σε δύο συστατικά στοιχεία:

Το «**Εγώ**» (I) που έχει θέση ενεργού υποκειμένου, γνωρίζει, λειτουργεί, αισθάνεται και εκτελεί και το «**εμένα**» (Me) που αποτελεί αντικείμενο των εμπειριών του (Doyle et al., 2000 · Wigfield, & Karpathian, 1991).

Ο James (1902) αναγνωρίζει το «Εγώ» ως υπεύθυνο και με ενεργό ρόλο για την κατασκευή του «εμένα», το οποίο διαχωρίζει σε «σωματικό» και «κοινωνικό» εαυτό (Γαλανάκη, 2003). Αποστασιοποιείται από τη μελέτη του «Εγώ» γιατί το θεωρεί μεταφυσικό θέμα που αφορά το φιλοσοφικό πεδίο και εστιάζει τις ερευνητικές του προσπάθειες στο «εμένα» (Huitt, 2004) καθώς το ανάγει σε αντικείμενο ψυχολογικής μελέτης (Φουστέρης, 2004).

Ο «κοινωνικός εαυτός» του James ήταν ο θεμέλιος λίθος της θεωρίας της «συμβολικής αλληλεπίδρασης» που υποστήριζαν οι κοινωνικοί ψυχολόγοι των αρχών του 20ου αιώνα, Charles Cooley και George Mead (Μακρή, Μπότσαρη, 2001).

Από τη μελέτη και ανασκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας (Byrne, 1996 · Burns, 1979 · Harter, 1999 · Wylie, 1989) προκύπτει ότι η έννοια του εαυτού απασχόλησε πλήθος ερευνητών και μελετητών που κατέληξαν σε σημαντικά αλλά αντιφατικά συμπεράσματα και αντικρουόμενους ορισμούς. Ο τρόπος με τον οποίο ένα άτομο αντιλαμβάνεται τον εαυτό του είναι ένας ορισμός γενικά αποδεκτός (Byrne, 1996 · Burns, 1982 · Combs, & Snygg, 1959 · Harter, 1999 · Rogers, 1951, Rosenberg, 1986 · Shavelson & Bolus, 1982 · Shavelson, Hubner & Stanton, 1976).

Κατά τον Burns (1982, 5) ο εαυτός ορίζεται σαν ένα «σύνολο υποκειμενικά αξιολογούμενων χαρακτηριστικών και συναισθημάτων».

Για τη Harter (1999) ο εαυτός είναι μια γνωστική κατασκευή που αναπτύσσεται με τον χρόνο ενώ ο Rosenberg (1986, 7) φανερά επηρεασμένος από τον Rogers, αντιπαραθέτει την άποψη ότι είναι «το σύνολο των σκέψεων και των συναισθημάτων του ατόμου, που αναφέρονται στον εαυτό του ως αντικείμενο» (Rosenberg, 1986, 7).

Από την ανωτέρω θεωρητική προσέγγιση προκύπτει ότι η πολυδιάστατη φύση της έννοιας του εαυτού εμπεριέχει γνωστικά, συναισθηματικά και συμπεριφορικά στοιχεία που διαμορφώνουν την ανθρώπινη προσωπικότητα με βασικές συνιστώσες αυτοαντίληψη ή αυτοεικόνα και την αυτοεκτίμηση (Ευκλείδη, & Κάντας, 2000 · Μακρή-Μπότσαρη, 2001).

Η εικόνα του εαυτού αποτελεί την πλέον σημαντική παράμετρο στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του ατόμου καθώς μια θετική εικόνα του εαυτού συνάδει με μια υψηλή αυτοεκτίμηση και αυτοπεποίθηση, οι οποίες αποτελούν αδιαμφισβήτητα τους σημαντικότερους παράγοντες για την ευτυχία και την εξέλιξη του κάθε ανθρώπου, καλλιεργούν την αισιοδοξία και συνεισφέρουν στην υπευθυνότητα.

2.1.2. Αυτοαντίληψη – Αυτοεκτίμηση

Οι όροι ,οι οποίοι χρησιμοποιούνται συχνότερα ως συνώνυμοι ,αναφερόμενοι στην **έννοια του εαυτού** (self-concept ,self –image) μπορούν να ενταχθούν σε δύο διακριτές κατηγορίες.

Στην 1^η ανήκουν οι όροι που είναι συνώνυμοι με την έννοια της **‘Αυτοαντίληψης’** (self-perception) όπως η αυτοεικόνα, αυτοσυναίσθηση.

Στην 2^η ανήκουν οι όροι που είναι συνώνυμοι με την έννοια της **‘Αυτοεκτίμησης’** (self-esteem) όπως η ιδέα για τον εαυτό, η αυτοαποδοχή, το αυτοσυναίσθημα (Μακρή-Μπότσαρη, 2001)

Η διαμόρφωση της αυτοαντίληψης και της αυτοεκτίμησης είναι αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης διαφόρων παραγόντων και επηρεάζεται από τον ευρύτερο κοινωνικό και πολιτισμικό περίγυρο του ατόμου (Μακρή- Μπότσαρη, 2001).

Αυτοαντίληψη

Ο Burns (1982:4)όρισε την **αυτοαντίληψη** ως « μια δήλωση ή μια περιγραφή του ατόμου ,η οποία βασίζεται σε αντικειμενικά στοιχεία ή σε υποκειμενική γνώση ,και μπορεί να είναι σωστή ή λανθασμένη». Άρα , η αυτοαντίληψη αποτελεί το σύνολο των πεποιθήσεων και των στάσεων τις οποίες διαμορφώνει το άτομο για τον εαυτό του και οι οποίες οδηγούν σε διάφορες αυτοαξιολογήσεις και μορφές συμπεριφοράς (Burns 1982, 29)

Αντίστοιχα , κατά τους Hilgard & Atkinson (1979, 605) η αυτοαντίληψη γενικά αναφέρεται «στη σύνθεση των ιδεών ,των συναισθημάτων και των στάσεων που έχουν οι άνθρωποι για τους εαυτούς τους».

Σύμφωνα με πολλούς ερευνητές , η αυτοαντίληψη του ατόμου έχει πολυδιάστατο χαρακτήρα (Μακρή- Μπότσαρη, 2001).

Έτσι , γίνεται αναφορά στον « πραγματικό εαυτό», ο οποίος αντιπροσωπεύει τα χαρακτηριστικά και τις ιδιότητες που το άτομο αποδίδει στον εαυτό του και τον «ιδανικό εαυτό» , ο οποίος αντιπροσωπεύει χαρακτηριστικά τα οποία το άτομο θα ήθελε να έχει (Λεονταρή 1996 · Μακρή-Μπότσαρη 2001).

Αυτοεκτίμηση

Η **αυτοεκτίμηση** των ανθρώπων δεν προέρχεται από μία νοητική συναρμολόγηση των γεγονότων της ζωής, γιατί προηγείται αυτών και τα χρωματίζει σαν ένα ημιδιάφανο φίλτρο, μέσα από το οποίο τα επεξεργαζόμαστε. Η δημιουργία του γνωστικού και συναισθητικού αυτού σχήματος γίνεται στη βρεφική ηλικία και αμέσως μετά τον σχηματισμό του, δρα ως κριτήριο για όλες τις εμπειρίες και τις επιμέρους ικανότητες.

Από πολύ νωρίς στη ζωή του , το άτομο κατασκευάζει και εσωτερικεύει μια εικόνα του εαυτού του ,που τείνει προς το ιδεατό. Είναι η σύλληψη του αγαθού εαυτού , του

υπεράνθρωπου ,συμπεριλαμβάνοντας τις ονειροπολήσεις ,τις φαντασιώσεις και τις προοπτικές οι οποίες στην παιδική και εφηβική ηλικία είναι απόλυτες. Εν συνεχεία , ο ιδεατός εαυτός υπερκαλύπτεται από την απόλυτη λογική και ‘δηλητηριάζεται’ από τις προσδοκίες των γονέων, της κοινωνίας και της αναγκαιότητας. Είναι ,λοιπόν , αυτός ο «νόθος» εαυτός που καθορίζει την υψηλή ή χαμηλή αυτοεκτίμηση.

Η αντίληψή του είναι αναγκαστικά ολιστική. Είναι περισσότερο το αίτιο παρά το αποτέλεσμα το οικοδόμημα, παρά οι διαδικασίες που το θεμελίωσαν και οι δραστηριότητες που τελούνται μέσα σε αυτό.

Η αυτοεκτίμηση είναι ταυτόχρονα σκοπός, μέσο και επιδίωξη. Είναι ισοδύναμη με την αξία του ανθρώπου και οι ικανότητες, όσες καθορίζονται από τις αιώνιες και άφθορες αρχές του ανθρωπισμού, ο τρόπος με τον οποίο φτάνουμε σε αυτήν. Η συναισθηματική προδιάθεση της αυτοεκτίμησης επηρεάζει τις αυτοαξιολογήσεις, τον τρόπο αντίδρασης στη θετική και αρνητική ενίσχυση, την εσωτερίκευση των εμπειριών και την αίσθηση της γενικότερης αξίας, που νοηματοδοτεί τη ζωή (Σιδέρης, 2011)

Η αυτοεκτίμηση ως ψυχολογική έννοια περικλείει μια ερευνητική αντίφαση: ενώ έχει μελετηθεί περισσότερο από κάθε άλλη, εξακολουθεί να διατηρεί τον δημοφιλή της χαρακτήρα. Παρ’ όλα αυτά παραμένει πολύ δύσκολα προσδιορίσιμη και πολύσημη. Συγκεκριμένα, μέχρι την προηγούμενη δεκαετία οι δυσκολίες εντοπιζόνταν και στον ορισμό, αλλά και στον τρόπο μέτρησής της (Branden, 1969· Coopersmith, 1967· Wells & Marwell, 1976 ·Wylie, 1979).Τις αντιξοότητες επέτεινε και το γεγονός ότι εναλλακτικοί όροι χρησιμοποιήθηκαν για να περιγράψουν το ίδιο φαινόμενο, όπως αυτοεικόνα, αυτοαντίληψη, αυτοσυναίσθημα και άλλα.

Ο όρος αυτοεκτίμηση αναφέρεται γενικά στο πώς αισθάνονται οι άνθρωποι για τον εαυτό τους. Θεωρητικά, τουλάχιστον, η αίσθηση αυτή είναι σταθερή και δεν μεταβάλλεται εύκολα από τις εξωτερικές καταστάσεις (Σιδέρης, 2011).

Ορισμοί αυτοεκτίμησης

Ο Cooley (1902, οπ. αναφ. σε Landy, 2009) αποτελεί σημαντικό εκπρόσωπο της *Θεωρίας της Συμβολικής Αλληλεπίδρασης*, η οποία τονίζει τον κοινωνικό καθορισμό της αυτοαντίληψης υποστηρίζοντας ότι επηρεάζεται σημαντικά τόσο από αυτά τα οποία το άτομο πιστεύει ότι οι άλλοι σκέπτονται για αυτόν όσο και από την πίστη του πως έχει τα χαρακτηριστικά και την αξία που οι άλλοι του αποδίδουν. Ο ίδιος τόνισε τη σημασία των Σημαντικών Άλλων (significant others) αλλά και των στάσεων τους απέναντι στο παιδί ,για την ανάπτυξη της αυτοεκτίμησής του (Landy ,2009). Επιπλέον , υπέδειξε την επίδραση των συναισθημάτων ιδιαίτερα των συνειδητών (πχ. περηφάνια ή ντροπή)στη διαμόρφωσή της.

Ο Carl Rogers (1961) και ο Nathaniel Branden (1994),θεωρητικοί της *Ανθρωπιστικής* αλλά και *Υπαρξιστικής Προσέγγισης* ,υποστήριξαν ότι η αυτοεκτίμηση μπορεί να κινητοποιήσει τους ανθρώπους με διάφορους θετικούς και αρνητικούς τρόπους ,ως μια θεμελιώδης ανθρώπινη ανάγκη που καθοδηγεί τη συμπεριφορά. Συγκεκριμένα , ο Nathaniel Branden(1969) τόνισε ότι η αυτοεκτίμηση αποτελεί την συνισταμένη της ικανότητας (της αποτελεσματικότητας και των δυνατοτήτων ενός ατόμου),της αξίας (των στάσεων ενός ατόμου για το σωστό και το λάθος, το καλό και το κακό)και της σχέσης μεταξύ τους.

Ο Stanley Coopersmith (1967, 5) ορίζει την αυτοεκτίμηση ως « μια προσωπική εκτίμηση αυτοαξίας που κάνει το άτομο , η οποία εκφράζεται με τη στάση που αναπτύσσει προς τον εαυτό του». Η αξιολόγηση αυτή εκφράζει μια στάση αποδοχής ή απόρριψης και δείχνει τον βαθμό που το άτομο πιστεύει ότι είναι ικανό ,σημαντικό ,επιτυχημένο και άξιο.

Ο William James (1890) Αμερικανός φιλόσοφος και ιδρυτής της ψυχολογίας επισημαίνει ότι η αυτοεκτίμηση είναι η αναλογία μεταξύ των πραγματικών επιτεύξεων του ατόμου ως προς τις προσδοκίες του.

Στην ίδια κατεύθυνση , οι Wells και Marwell (1976) συμπλήρωσαν ότι η αυτοεκτίμηση συνιστά τη συναισθηματική διάσταση της αυτοαντίληψης.

Η αυτοεκτίμηση ή η αγάπη για τον εαυτό ,εμπεριέχει την αξιολόγηση του εαυτού (self-evaluation) , τη στάση προς τον εαυτό (self-attitude ή self –regard) ,την ικανοποίηση από τον εαυτό (self-satisfaction), την αποδοχή του εαυτού (self-acceptance), τον σεβασμό του εαυτού(self-respect) και την εμπιστοσύνη στον εαυτό (self – confidence).

Από όλα τα παραπάνω και σύμφωνα με πληθώρα ερευνών που έχουν διεξαχθεί έχουν αποδείξει την κοινή πεποίθηση ότι η υψηλή αυτοεκτίμηση είναι σπουδαίας σημασίας και επηρεάζει άμεσα με θετικό τρόπο την ανάπτυξη του ατόμου.

Στα παιδιά ,το επίπεδο της αυτοεκτίμησης επιδρά σε πολλούς τομείς της προσωπικότητάς τους ,με κυριότερους την νόηση ,την κοινωνική επάρκεια αλλά και την συναισθηματική ανάπτυξη (Elias, Gara, Schuyler ,Branden –Muller & Sayette ,1991· Haney & Durlak, 1998· Landy,2009).

Συνοψίζοντας όλα τα παραπάνω ,διαπιστώνεται ότι η **αυτοαντίληψη** και η **αυτοεκτίμηση** αποτελούν τις δύο όψεις της έννοιας του εαυτού. Οι δύο αυτοί όροι αρκετές φορές χρησιμοποιούνται για να εκφράσουν την ίδια έννοια και ασφαλώς υπάρχει μεταξύ τους μια σχέση αλληλεξάρτησης , ωστόσο υπάρχει και σαφής διαφοροποίηση μεταξύ τους.

Η **αυτοαντίληψη** είναι η γνωστική πλευρά της έννοιας του εαυτού και δηλώνει την άποψη που έχει το άτομο για τον εαυτό του .

Αντίθετα , η **αυτοεκτίμηση** είναι η συναισθηματική πλευρά της έννοιας του εαυτού και δηλώνει τον τρόπο με τον οποίο το άτομο αξιολογεί τον εαυτό του καθώς και τον βαθμό στον οποίο επιδοκιμάζει και τον αποδέχεται (Pintrich & Chunk,2002)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο :

ΠΑΙΔΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ-ΠΑΙΔΙΚΟ ΙΧΝΟΓΡΑΦΗΜΑ

3.1. Το ιχνογράφημα ως εκφραστικό μέσο

Ήδη από το 1897 υπήρξε αμείωτο ενδιαφέρον για το **Παιδικό Ιχνογράφημα** που συνδέεται άμεσα με την Ψυχολογία του Παιδιού (Sully,1897).

Για το παιδικό ιχνογράφημα υλοποιήθηκε έρευνα το 1904 (Levinstein, 1904) όπου αναζητήθηκαν σχέσεις μεταξύ της εξέλιξης της προσωπικότητας και της γένεσης της εικόνας στην ιχνογράφιση καθώς και των ψυχοφυσικών λειτουργιών ωρίμανσης του παιδιού.

Όπως σημειώνουν οι Τόμας και Σιλκ «από το 1940 και μετά άρχισε να εκδηλώνεται ένα νέο ενδιαφέρον για το παιδικό σχέδιο βασισμένο στην υπόθεση ότι τα παιδιά προβάλλουν τα συναισθήματα και τα κίνητρά τους στις ζωγραφιές τους»

Το **ιχνογράφημα** είναι μια βασική μορφή έκφρασης του παιδιού ,αποτελώντας για το παιδί ό, τι είναι για τον ενήλικα το καλλιτέχνημα. Το παιδί μέσω του σχεδίου του επικοινωνεί με τον εξωτερικό κόσμο αλλά προβάλλει και τον εσωτερικό του κόσμο. Φαίνεται ότι τα παιδιά με τα σχέδια προβάλλουν τις συναισθηματικές , αντιληπτικές και νοητικές τους εμπειρίες. Με το ιχνογράφημα που έχει σαφές αντικείμενο την οικογένεια το νήπιο εκφράζει την ψυχική του κατάσταση και βίωση της οικογενειακής ζωής. Όταν για παράδειγμα , οι σχέσεις των μελών της οικογένειας μεταξύ τους αλλά και με το νήπιο δεν είναι ομαλές , το γεγονός αυτό αποτυπώνεται αρχικά στον ψυχικό του κόσμο και αυτό εκφράζεται στη συνέχεια μέσα από το ιχνογράφημά του. Αναμφίβολα τα ατομικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των νηπίων παίζουν κάποιο ρόλο στην έκφραση

του παιδικού σχεδίου και στην παρουσίαση του ιχνογραφήματος. Τα προσωπικά βιώματα και οι εμπειρίες του παιδιού συνδέονται στενά με το περιεχόμενο του ιχνογραφήματος.

Το ιχνογράφημα επίσης , ως βασική μορφή έκφρασης , έχει ουσιαστική σχέση και με την γενικότερη λειτουργία του λόγου.

Όπως αναφέρει ο Piaget, το ιχνογράφημα αποτελεί μια από τις μορφές της συμβολικής λειτουργίας (function semiotique) και πρέπει να τοποθετηθεί ανάμεσα στο συμβολικό παιχνίδι και τη νοητική εικόνα (Piaget, 1971).

Το ιχνογράφημα έχει να διηγηθεί κάτι , έχει μια λειτουργία αφηγηματική ,μεταφέρει ορισμένο μήνυμα που ανάλογα με τις περιπτώσεις γίνεται λίγο ως πολύ φανερό και άμεσο ή λίγο ως πολύ έμμεσο και συγκαλυμμένο. Αν το μήνυμα του ιχνογραφήματος αποκωδικοποιηθεί ,μπορεί να προσκομίσει στον κάθε μελετητή ένα σημαντικό σύνολο πληροφοριών για την ψυχοφυσική σύσταση και την προσωπικότητα του παιδιού που το σχεδίασε. Το βαθύτερο μήνυμα του ιχνογραφήματος βρίσκεται εγκλωβισμένο στο εικονικό του περιεχόμενο (Γιώτσα & Ζεργιώτης, 2006).

Το ιχνογράφημα ,εκτός από το να αποκρυσταλλώνει ορισμένα χαρακτηριστικά τα οποία προέρχονται από τα ανώτερα στρώματα της προσωπικότητας του παιδιού , φέρνει στην επιφάνεια και ορισμένα στοιχεία από τα βαθύτερα στρώματα της προσωπικότητάς του (Γιώτσα & Ζεργιώτης, 2006).

Είναι αξιοσημείωτη η θέση του R.Burns (εισηγητή του σχεδίου της οικογένειας σε δράση) σχετικά με τα παιδικά σχέδια όπως αυτή διατυπώνεται με την ποιητική μεταφορά: « Καθένα από τα σχέδια μας λέει μια ιστορία και μας παρέχει μια αυτοδημιουργημένη οπτική μεταφορά. Οι λεκτικές μεταφορές σχηματίζονται με περιορισμένες λέξεις , δημιουργημένες από άλλους. Οι λεκτικές εικόνες είναι πορθμεία,

που μας μεταφέρουν σε μια ακτή εμπειρίας ,πέρα από τη λεκτική σκέψη ,σε μια ακτή όπου μια εικόνα αξίζει όσο χίλιες λέξεις . Η μελέτη των σχεδίων μας επιτρέπει φευγαλέες ματιές σε αυτή την ακτή , όπου τα πράγματα είναι ορατά με μεγαλύτερη καθαρότητα» (Burns ,1987, 177)

Το παιδικό σχέδιο παρουσιάζει πραγματικά μια ενδιαφέρουσα συνθήκη , η οποία εικονογραφεί τις πρώτες προσπάθειες αναπαράστασης του κόσμου. Τα ίχνη που αφήνουν τα νήπια επάνω σε μια επίπεδη επιφάνεια αποτελούν τις πρώιμες μαρτυρίες του τρόπου με τον οποίο ο άνθρωπος ανακαλύπτει τη δυνατότητα αναπαράστασης. Το παιδί ζωγραφίζει και χρησιμοποιεί τα σχέδιά του ως σύμβολα για κάτι που σκέφτεται. Μεταφέρει την εικόνα που έχει για τον εαυτό του στο σχέδιο και σταδιακά το εμπλουτίζει και το ολοκληρώνει.

3.2. Η έννοια της προβολής στο παιδικό σχέδιο

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω το σχέδιο αποτελεί έκφραση της προσωπικότητας, των εμπειριών και της γενικότερης ψυχοσύνθεσης του παιδιού. Με το να σχεδιάζει το παιδί στο χαρτί δεν εκφράζει ότι βλέπει μόνο, αλλά κυρίως αυτά που αισθάνεται και αντιλαμβάνεται . Επομένως δεν εστιάζει στο να εκφράσει τόσο την εξωτερική πραγματικότητα όσο τον εσωτερικό του κόσμο (Fonzi ,1968 · Gallino ,1977 · Meredieu,1981).

Ο όρος «**προβολή**» χρησιμοποιείται στη νευροφυσιολογία, την ψυχολογία , την ψυχανάλυση και την ψυχοθεραπεία και χαρακτηρίζει την λειτουργία κατά την οποία ένα νευρολογικό ή ψυχολογικό γεγονός μετατοπίζεται και εντοπίζεται στο εξωτερικό περιβάλλον (Καΐλα & Ξανθάκου ,1991). Τα παιδικά σχέδια θεωρούνται εκφραστική προβολική τεχνική.

Τα παιδιά προβάλλουν στα σχέδια πλευρές της προσωπικότητάς τους και τρέχουσες συναισθηματικές καταστάσεις , Το παιδί μέσω του σχεδίου μπορεί να προβάλλει την αυτοεικόνα του , επιθυμίες , κίνητρα κλπ. (Γιώτσα & Μητρογιώργου, 2014).

3.3. Προβολικές τεχνικές

Κάποιες από τις πιο γνωστές προβολικές τεχνικές είναι όπως αναφέρει και η Μυλωνάκου-Κεκέ (2009), αυτές των Minkowska ,Buck ,Koch και βέβαια της Machover.

3.3.1. Το σχέδιο του σπιτιού

Η **F.Minkowska** ,το 1948 στη Γαλλία δημιούργησε την προβολική τεχνική (test) του σπιτιού σχετικά με την προσωπικότητα και τον τρόπο ζωής του παιδιού. Από τα σχέδια που μελέτησε ξεχώρισε δύο τύπους, τον *αισθητηριακό* (sensoriel) και τον *λογικό-νοητικό* (rationnel).

Όσον αφορά τον αισθητηριακό τύπο το σπίτι δεν έχει φόρμα, βρίσκεται όμως μέσα σε ένα περιβάλλοντα χώρο με κίνηση και ζωή, ήλιο, δέντρα, λουλούδια κ.α.

Στον λογικό-νοητικό τύπο υπάρχει αυστηρότητα, ακινησία και ακρίβεια στη φόρμα, καθώς απουσιάζει το περιβάλλον.

3.3.2. Το σχέδιο του σπιτιού ,του δέντρου και του ανθρώπου

Ο **J.Buck** , το 1948 στην Αμερική πρότεινε μια συστοιχία από προβολικές τεχνικές ,τις οποίες ονόμασε House –Tree-Person (H.T.P) αξιοποιώντας τα σχέδια του σπιτιού ,του δέντρου και του ανθρώπου. Τα τρία αυτά σύμβολα κατά τον Buck αποτελούν για τον σχεδιαστή τα βασικά στοιχεία της ζωής.

Σχετικά με τα τρία αυτά σύμβολα:

- Το *σπίτι* συμβολίζει το περιβάλλον μέσα στο οποίο ζει ο σχεδιαστής.
- Το *δέντρο* συμβολίζει την ανάπτυξη του σχεδιαστή.
- Ο *άνθρωπος* δίνει στοιχεία για την ωριμότητα και την προσωπικότητα του σχεδιαστή.

Μελέτες που ακολούθησαν έδωσαν πρόσθετες ερμηνείες για την εφαρμογή της τεχνικής House –Tree- Person (Hammer ,1971) ,σύμφωνα με τις οποίες :

- Το *σπίτι* συμβολίζει το σώμα ή το οικογενειακό σπίτι του σχεδιαστή.
- Το *δέντρο* συμβολίζει τα βαθύτερα και υποσυνείδητα συναισθήματα του σχεδιαστή
- Ο *άνθρωπος* συμβολίζει την συνειδητή αντίληψη του παιδιού για τον εαυτό του και τις σχέσεις του με το περιβάλλον του.

3.3.3. Το σχέδιο του δέντρου

Το σχέδιο του δέντρου χρησιμοποιήθηκε, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, από τον **Buck** το 1948 στην Αμερική σε συνδυασμό με το σχέδιο του σπιτιού και το σχέδιο του ανθρώπου.

Το 1949, στη Γερμανία, ο **Koch** δημιούργησε ως προβολική τεχνική το σχέδιο του δέντρου, μη γνωρίζοντας για τον Buck. Στη βιβλιογραφία αναγράφεται ότι ο Buck συνδύασε την τεχνική της Goodenough (ανθρώπου), Minkowska (σπιτιού) και Koch (δέντρου). Κάτι τέτοιο όμως δεν στηρίζεται κάπου καθώς ο Koch δημιούργησε το test του ένα χρόνο αργότερα από τον Buck και μάλιστα με διαφορετική θεώρηση από αυτόν.

3.4. Το σχέδιο της ανθρώπινης φιγούρας

Η **Karen Machover** , το 1949 στην Αμερική ,έφερε στο φως της δημοσιότητας την προβολική τεχνική της ανθρώπινης φιγούρας , ως μέσο για την εκτίμηση της

προσωπικότητας. Χρησιμοποίησε το σχέδιο του ανθρώπου της Goodenough με έναν εντελώς διαφορετικό τρόπο. Με το σχέδιο αυτό δεν θα μετρούσε την πνευματική ανάπτυξη του παιδιού αλλά είχε σκοπό τη μελέτη της προσωπικότητας (συγκρούσεις, παρορμήσεις, συναισθηματικά προβλήματα).

Η **Goodenough** πραγματοποιεί μέσω της εξέτασης του σχεδίου μια ψυχομετρική μελέτη της ευφυΐας , σε σχέση με την πραγματική ηλικία του σχεδιαστή χωρίς να προσμετράει παράγοντες όπως το κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον , τις συναισθηματικές συνιστώσες και την προσωπικότητα του σχεδιαστή.

Αντίθετα , η **Karen Machover** υποστηρίζει ότι το σχέδιο του ανθρώπου δεν ερευνά ορισμένα μόνο χαρακτηριστικά της προσωπικότητας ,αλλά επιδιώκει να την δει συνολικά. Δίνει βαρύτητα στο ασυνείδητο για να γνωρίσει την συμπεριφορά του σχεδιαστή και στο συνειδητό για να την εξωτερικεύσει λεκτικά.

Η συμβολή της τεχνικής αυτής ήταν ουσιαστική καθώς έγινε μια συλλογή στοιχείων τα οποία είχαν μεγάλη σημασία στο σχέδιο του ανθρώπου. Δημιούργησε λοιπόν έναν «οδηγό» ερμηνείας των παιδικών σχεδίων μελετώντας πολλά σχέδια ανθρώπινης φιγούρας από όλες τις ηλικίες.

Η Machover δίνει μια ερμηνεία στα παιδικά σχέδια με βάση την ανθρώπινη φιγούρα .Η ανάλυσή της όσον αφορά την αποτύπωση της ανθρώπινης φιγούρας ,από κοινού με αρκετές ψυχαναλυτικές ερμηνείες άλλων πλευρών της ανθρώπινης συμπεριφοράς, προσπαθεί να κάνει ερμηνεία των διαφόρων υποκρυπτόμενων σκέψεων ,ιδεών και καταστάσεων του σχεδιαστή. Για παράδειγμα , εάν η ανθρώπινη φιγούρα που έχει σχεδιάσει το παιδί έχει αρκετά μεγάλο μέγεθος , κατά την Machover υποδηλώνουν επιθετικότητα και μεγαλομανία .Αντίθετα , εάν το μέγεθος της ανθρώπινης φιγούρας είναι αρκετά μικρό υποδηλώνονται αισθήματα κατωτερότητας ,ανασφάλειας ,αυτοεκτίμησης και πολύ πιθανόν να υπάρχουν και τάσεις κατάθλιψης. Δεν μπορούν

όμως όλα αυτά να θεωρηθούν απολύτως αξιόπιστα από μόνα τους διότι μπορεί να υποδηλώνει για τον ίδιο τον σχεδιαστή κάτι άλλο για παράδειγμα το μεγάλο μέγεθος να δείχνει άμυνα.

3.5. Το σχέδιο της οικογένειας

Σύμφωνα με έρευνες, η αξιοποίηση των παιδικών σχεδίων με θέμα την οικογένεια, επικεντρώνεται στην αναζήτηση χαρακτηριστικών της προσωπικότητας και των συναισθηματικών καταστάσεων και αντιλήψεων για την οικογένεια και τα μέλη της. Το σχέδιο της οικογένειας ξεκίνησε αποτελώντας αρχικά μια απλή στατική αναπαράσταση των μελών της οικογένειας και εν συνεχεία κατέληξε σε ένα ελεύθερο και ενεργητικό σχεδιασμό της οικογένειας σε δράση (Γιώτσα & Μητρογιώργου, 2014).

3.5.1.α. «ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ»ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ - ΣΤΑΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

Η αξιοποίηση του σχεδίου της οικογένειας προτάθηκε αρχικά από τον **N.Appel**(1931 ,Αμερική).

Η πρώτη αναφορά στη βιβλιογραφία σύμφωνα με συστηματικές μελέτες σχετικά με το σχέδιο της οικογένειας έγινε από τον **W.Hulse**(1951). Η ακριβής εντολή ,που δόθηκε ήταν : *Ζωγράφισε την οικογένειά σου*. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στον τόνο και την ποιότητα των γραφικών ιχνών , στην εγγύτητα μεταξύ των μορφών και στη διαφορετική πίεση του μολυβιού και στις σκιάσεις.

Ο **Maurice Porot** (1952) πραγματοποίησε και ο ίδιος παρόμοια έρευνα. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στην παρατήρηση του παιδιού καθώς σχεδιάζει , στη σειρά απεικόνισης των προσώπων ,στις διαγραφές –δισταγμούς του παιδιού ενώ σχεδιάζει και στα πιθανά ,υπερβολικά μεγάλα ή μικρά μεγέθη των μελών της οικογένειας .

3.5.1.β. «ΦΑΝΤΑΣΤΙΚΗ»ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ - ΣΤΑΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

Ο **Louis Corman** (1961) παρουσίασε για πρώτη φορά την δυναμική αποτύπωση της «φανταστικής» οικογένειας ,υποστηρίζοντας ότι οι προσωπικές , συναισθηματικές καταστάσεις του σχεδιαστή αποτυπώνονται καλύτερα στο σχέδιο εάν δεν σχεδιάζεται η πραγματική αλλά μια φανταστική οικογένεια. Το παιδί προβάλλει προς τα έξω απωθημένες ,υποσυνείδητες τάσεις και είναι ταυτόχρονα πιο εύκολο να αποκαλυφθούν τα πραγματικά συναισθήματα για τα μέλη της οικογένειας. Η εντολή είναι : *Σχεδιάσε μια οικογένεια ,μια οικογένεια που εσύ φαντάζεσαι*. Ύστερα από την ολοκλήρωση του σχεδίου ακολουθεί μια επεξηγηματική για το σχέδιο συζήτηση σχετικά με τα πρόσωπα που έχουν σχεδιαστεί (λειτουργία ,φύλο ,ηλικία ,αμοιβαίες σχέσεις ,συναισθήματα κλπ.).

3.5.1.γ.

«ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ»ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ- ΔΥΝΑΜΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

Σημαντική αλλαγή πραγματοποιήθηκε στα σχέδια της οικογένειας μετά την εντολή που ζητήθηκε : *Σχεδιάσε τα μέλη της οικογένειάς σου ενώ κάνουν κάτι* (Burns & Kauffman, 1970,1972,1982). Ξεκίνησε μια νέα προβολική τεχνική ,το σχέδιο της οικογένειας σε δράση ή αλλιώς «δυναμικό/κινητικό» σχέδιο. Από το παιδί –σχεδιαστή ζητείται να παραστήσει όλα τα μέλη της οικογένειάς του ενώ αυτά κάνουν μια δράση. Μέσω αυτής της τεχνικής δίνεται η δυνατότητα να αποτυπωθούν όχι μόνο ενέργειες ,δράσεις ,συνήθειες των μελών της οικογένειας όπως τις αντιλαμβάνεται το παιδί αλλά και κατά πόσο τα μέλη επικοινωνούν , συνεργάζονται είναι ή όχι δεμένα ,έχουν καλές σχέσεις και γενικότερα το πόσο αλληλοεπιδρούν (Γιώτσα, 2008, Γιώτσα & Μητρογιώργου, 2014).

3.6. Εξέταση ιχνογραφήματος

Σε κάθε έρευνα ιχνογραφήματος , ο ερευνητής παρατηρώντας την γενική μορφή των σχεδίων ,μπορεί αρκετά εύκολα να ξεχωρίσει τα ισορροπημένα και φυσιολογικά σχέδια με τα συνηθισμένα μοτίβα και την οικεία σύνθεση και αντιστρόφως αυτά που έχουν ανωμαλίες, δυσκολίες με σχέδια παράξενα και αλλόκοτα. Γενικότερα , το σχέδιο ως σύνολο μπορεί να προδίδει έναν προσωπικό δυναμισμό ή μια αδύναμη προσωπικότητα.

Μέσα από τα σχέδια ο ερευνητής καταλαβαίνει την ατμόσφαιρα που επικρατεί εάν είναι χαρούμενη και αισιόδοξη. Για παράδειγμα εάν υπάρχουν στο σχέδιο λουλούδια ,πουλιά , ζωγραφισμένα με χρώματα έντονα και πολύχρωμα. Ή αντίθετα , εάν η ατμόσφαιρα είναι λυπητερή ,απαισιόδοξη ,βαριά, καταθλιπτική. Για παράδειγμα θα λείπουν τα έντονα χρώματα και θα είναι πνιγμένο το σχέδιο στα μουντά χρώματα (Γιώτσα & Ζεργιώτης, 2006).

3.6.1.Μέγεθος – Θέση σχεδίου

Σύμφωνα με έρευνες το μέγεθος του σχεδίου αυξάνει γενικά με την ηλικία αλλά και με την επιφάνεια που πρέπει να καλυφθεί.

Εάν το σχέδιο βρίσκεται στο μέσο του χαρτιού φανερώνει ένα φυσιολογικό υποκείμενο με αισθήματα ασφάλειας αντιθέτως εάν το σχέδιο είναι μικροσκοπικό και μάλιστα αρκετά αποτραβηγμένο στις γωνίες του χαρτιού φανερώνει δυσκολίες γενικότερα στο προσωπικό, κοινωνικό και οικογενειακό περιβάλλον.

Εάν το σχέδιο είναι μεγάλο σε μέγεθος αυτό υποδηλώνει την εξωστρεφή διάθεση και την κυρίαρχη τάση του σχεδιαστή.

3.6.2.Μορφολογική ανάλυση ιχνογραφήματος

Η μορφολογική ανάλυση του ιχνογραφήματος μπορεί να γίνει πριν ή μετά την ανάλυση του περιεχομένου. Τα μορφολογικά στοιχεία αποτελούν ένα σύστημα με σημεία ,τα οποία σχετίζονται με τη συγκινησιακή και ατομική συγκρότηση του παιδιού. Τέτοιου είδους μορφολογικά στοιχεία είναι τα διάφορα μέσα έκφρασης ,το είδος των γραμμών, η ποικιλία και ο συνδυασμός των χρωμάτων ,η προοπτική ,οι μουντζούρες ,τα σβησίματα κλπ.

3.6.3.Το χρώμα

Ένα από τα κυριότερα και εκφραστικότερα μορφολογικά στοιχεία ανάλυσης όπως αναφέρθηκε και παραπάνω ,σε ένα σχέδιο για τους ερευνητές ,είναι το χρώμα. Η επιλογή των χρωμάτων από τον σχεδιαστή συνδέεται άμεσα με τις συγκινησιακές αντιδράσεις και με την ψυχική κατάσταση του ατόμου.

Σύμφωνα με την Meredieu (1981) η απουσία χρώματος δείχνει πως υπάρχει «συναισθηματικό κενό» ενώ η «αρμονική» ένταξη στο σχέδιο ότι υπάρχει καλή ισορροπία. Υποστηρίζει πως η προτίμηση και χρησιμοποίηση των βασικών χρωμάτων (κόκκινο, κίτρινο, μπλε) αποτελεί καλό σημάδι. Ενώ η υπερβολική χρησιμοποίηση του κόκκινου δείχνει έντονη επιθετικότητα. Συγκεκριμένα , το κόκκινο όπως και το κίτρινο χρώμα υποδηλώνουν την εξωστρέφεια ,είναι χρώματα ζωντανά. Αντιθέτως , το μπλε και πράσινο χρώμα υποδηλώνουν την εσωστρέφεια.

Αναλυτικότερα , σύμφωνα με έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί έχουν δοθεί οι εξής ερμηνείες για κάθε χρώμα :

Κόκκινο : ζωνχές και γρήγορες συγκινήσεις ,αυθορμητισμός ,συγκινήσεις ,θυμός , παιδική και νευρωτική συμπεριφορά

Πορτοκαλί : εξωστρέφεια (συναισθηματική-συγκινησιακή), συμπεριφορά θερμή, ήρεμη, αυτό-υπερεκτίμηση , προβολή του εγώ μέσα στο όλον , βασανισμός καταδίωξης

Κίτρινο : δυναμισμός (καθαρός, ψυχρός), φιλοδοξία , συμπάθειες ή αντιπάθειες, ρυθμίσεις στις σχέσεις

Πράσινο : κοινωνικότητα, ευαισθησία , ψυχολογική επαφή

Πράσινο ανοιχτό : τάση εξωστρεφής με παρωθητικότητα (κόκκινο) ή δραστηριότητα(κίτρινο)

Πράσινο σκούρο : τάση εσωστρεφής ,φτάνει στην υπερσυγκινησία και τη συναισθηματική δυσπροσαρμοστικότητα

(***εάν απουσιάζουν το κίτρινο ,κόκκινο ,πορτοκαλί)

Γαλάζιο : ρύθμιση συναισθηματικής-συγκινησιακής συμπεριφοράς

Γαλάζιο σκούρο : επικράτηση λογικών δυνάμεων

Υπερβολή του γαλάζιου : υποκείμενο υπερελεγχόμενο

Καφετί : δύναμη ψυχολογικής αντίστασης, ισχυρογνωμοσύνη , πείσμα ,πνεύμα αντιλογίας

Βιολετί(μοβ) : δημιουργικότητα ,συναισθηματικές διαταραχές

Μαύρο : νευρώσεις, καταθλιπτικές, συναισθηματικές και ψυχολογικές διαταραχές

Γκρι : σωφροσύνη, δυσπιστία ,εχεμύθεια , απώθηση , αρνητική συμπεριφορά

Λευκό : εκρηκτικές και απότομες ,τάσεις φυγής

Ο προσδιορισμός της προβολικής αξίας των χρωμάτων δεν στηρίζεται στην παράταξή τους ,αλλά κυρίως στον τρόπο που συνδυάζονται.

Για παράδειγμα ,

- ο συνδυασμός του **γαλάζιου-κόκκινου-πράσινου** είναι αυτός που χρησιμοποιείται πιο πολύ και αντιπροσωπεύει την φυσιολογική προσωπικότητα.
- ο συνδυασμός του **πράσινου – κίτρινου –καφέ** φανερώνει ζωτικότητα .
- ο συνδυασμός του **γαλάζιου – μαύρου-γκρίζο** φανερώνει το σύνδρομο της μείωσης των εντάσεων

3.6.4.Μουντζούρες – Σβησίματα

Ιδιαίτερη εκφραστική αξία έχουν και οι διάφορες μουντζούρες ή τα σβησίματα μέσα στο ιχνογράφημα. Δεν έχουν μελετηθεί όμως αρκετά.

Το παιδί μπορεί να θέλει, με τα σβησίματα ,να κρύψει κάποιες σκέψεις του , ιδέες του ,συναίσθημα όπου ο αυθορμητισμός του τα έφερε στην επιφάνεια.

Με τις μουντζούρες αποτυπώνεται η σκοτεινή συναισθηματικότητά καθώς και η έλλειψη νοητικής διαύγειας.

Επιπρόσθετα τόσο για τα σβησίματα όσο και για τις μουντζούρες απεικονίζεται σύμπτωμα μεγάλης ψυχοκινητικότητας ,ασυνέπειας και απουσίας αναστολών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο :

ΕΞΕΛΙΚΤΙΚΑ ΣΤΑΔΙΑ ΠΑΙΔΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ

4.1.Εξελικτικές προσεγγίσεις

Το πιο σημαντικό επίτευγμα των πρώτων ερευνών δημιούργησαν τη βάση για την ταξινόμηση των παιδικών σχεδίων σε εξελικτικά στάδια.

Αρχικά, ο Kerschensteiner(1905) μελέτησε χιλιάδες παιδικά σχέδια σχολικής ηλικίας από τη Γερμανία και κατέληξε σε τρεις γενικές κατηγορίες εξέλιξης του παιδικού σχεδίου :

- σχηματικά σχέδια ,
- σχέδια που αποδίδουν την οπτική εμφάνιση των αντικειμένων και
- σχέδια με αναπαραστάσεις τρισδιάστατου χώρου.

Στην ταξινόμησή του ο Kerschensteiner παρακάμπτει το στάδιο του «μουντζουρώματος» από τα παιδιά μικρής ηλικίας διότι την θεωρεί μια καθαρά κινητική ανάγκη έκφρασης.

Συγκεκριμένα ,

- Στο *πρώτο στάδιο*, το παιδί-σχεδιαστής δεν απεικονίζει λεπτομέρειες των αντικειμένων και των μορφών γιατί «το παιδί με το σχέδιο μεταδίδει αυτό που γνωρίζει για το αντικείμενο και όχι αυτό που βλέπει» (Kerschensteiner, 1905· Vygotsky, 1973).
- Στο *δεύτερο στάδιο*, γίνεται η απόδοση των λεπτομερειών. Το παιδί προσπαθεί να απεικονίσει το αντικείμενο όπως είναι στην πραγματικότητα και το συσχετίζει με τα μέρη τριγύρω του.

- Στο *τρίτο στάδιο* το παιδί συνεχίζει την προσπάθεια να απεικονίσει το αντικείμενο στην πραγματικότητα χωρίς όμως να υπάρχει η αίσθηση της προοπτικής.
- Στο *τέταρτο στάδιο* γίνεται η απεικόνιση του τρισδιάστατου χώρου(έντεκα χρόνια) Στο στάδιο αυτό οι μορφές αποκτούν όγκο, φωτοσκιάσεις και η κίνηση, προσεγγίζοντας έτσι σε μια «πλαστική» απεικόνιση του αντικειμένου (Kerschensteiner,1905)

Στη συνέχεια , ο Rouma(1913) μελέτησε παιδικά σχέδια σχολικής ηλικίας και κατέληξε σε δέκα κατηγορίες εξέλιξης του σχεδίου της ανθρώπινης φιγούρας. Γενικά , ο Rouma διαπίστωσε ότι η εξέλιξη του σχεδίου της ανθρώπινης φιγούρας χαρακτηρίζεται από στερεότυπες διαδικασίες, που είναι ο αυτοματισμός, οι ασυμμετρίες, οι δυσαναλογίες στα συγκριτικά μεγέθη, η «φτώχεια» στο σχηματισμό της ανθρώπινης φιγούρας και η πρόοδος της σχεδιαστικής εξέλιξης που έρχεται όσο προχωρούν τα στάδια της ανάπτυξης (Rouma, 1913).

Τέλος , ο G .H.Luquet (1913,1927) έκανε ίσως την σημαντικότερη ταξινόμηση. Κατέληξε σε πέντε στάδια ανάπτυξης τα οποία συγκρότησαν μια ενιαία θεωρία στην οποία βασίστηκε και η μετέπειτα θεωρία του Piaget.

Ο Luquet υποστηρίζει ότι τα παιδικά σχέδια βασίζονται σε ένα εσωτερικό διανοητικό πρότυπο, νοητική εικόνα κατά τον Piaget. Και οι δύο αξιωματικά υποστήριξαν ότι τα παιδικά σχέδια κατά βάση έχουν ρεαλιστική πρόθεση ,δηλαδή ο σχεδιαστής θέλει να παραγάγει μια αναγνωρίσιμη και ρεαλιστική αναπαράσταση κάποιου αντικειμένου.

Ο Luquet το 1913 πρότεινε πέντε εξελικτικά στάδια σχεδιαστικής ανάπτυξης τα οποία είναι:

- **Του τυχαίου ρεαλισμού** (περίπου ηλικία 2 ετών) :

Τέλος περιόδου «μουντζουρώματος». Το παιδί δίνει ένα συμβολισμό ,μια μορφολογική αναλογία ανάμεσα στο ίχνος του και στο αντικείμενο.

- Το φυσικό-κινητικό υποστάδιο(18-20 μήνες)
- Το φανταστικό-αναπαραστατικό (2-3 έτη)
- Το ανακοινωτικό-επικοινωνιακό (3-4 έτη)
- **Του αποτυχημένου ρεαλισμού** (ηλικία 3-4 ετών):

Το παιδί ανακαλύπτει μέσω των «αποτυχιών» ή επιτυχιών του , την ταύτιση του ίχνους με τη μορφή συμβόλου .

- **Του διανοητικού ρεαλισμού** (ηλικία 4-10/12 έτη) :

Το παιδί σχεδιάζει τα αντικείμενα όχι όπως τα βλέπει αλλά όπως τα γνωρίζει (πχ. Ενώ ζωγραφίζει το εξωτερικό του σπιτιού ,απεικονίζει ταυτόχρονα και το εσωτερικό τους ,έπιπλα ,ανθρώπους κλπ.).

- **Του οπτικού ρεαλισμού** (ηλικία 10 +) :

Το παιδί ανακαλύπτει την προοπτική και σταδιακά απομακρύνεται από την παιδική φρεσκάδα στα σχέδιά του.

Σχετικά με τον **Vygotsky** πρέπει να αναφερθεί πως δεν μελέτησε εκείνος τα παιδικά σχέδια αλλά μελέτησε τα δεδομένα που προέρχονται από άλλους ερευνητές. Ο Vygotsky έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ψυχολογία της τέχνης , όπως αναφέρει στο έργο του ο Lindqvist (2003). Ιδιαίτερη σημασία έδωσε στα παιδικά σχέδια που κατ' αυτόν ήταν τέχνη. Ωστόσο δεν παραγνώριζε τα παιδιά εκείνα που σχεδιάζουν αυθόρμητα για τις ανάγκες της αυτοέκφρασής τους.

4.2.Εξέλιξη παιδικού σχεδίου

Η εξέλιξη του παιδικού σχεδίου συμπεριλαμβάνει τέσσερα στάδια :

A. Στάδιο του πειραματισμού (ηλικία 3-4 ετών)

Σε αυτό το στάδιο το παιδί πειραματίζεται με τρόπους και μέσα ,σε σχέση με τη σχεδιαστική διαδικασία.

- Τυχαία μουντζουρώματα
- Ελεγχόμενα μουντζουρώματα
- Μουντζουρώματα με «ταυτότητα»

B. Στάδιο της εξοικείωσης με σχήματα και σύμβολα (ηλικία 3,4 -8 ,9 ετών)

Σε αυτό το στάδιο το παιδί εξοικειώνεται με τη δημιουργικότητα και τη χρήση σχημάτων και συμβόλων.

- Πρώτο στάδιο εξοικείωσης με σχήματα και σύμβολα
- Δεύτερο στάδιο εξοικείωσης με σχήματα και σύμβολα

Γ. Στάδιο της κατάκτησης σχημάτων και συμβόλων (ηλικία 8,9-11,12 ετών)

Σε αυτό το στάδιο το παιδί επιδιώκει να εκφράσει πληρέστερα τη δημιουργικότητά ,τη φαντασία και το συναισθηματικό του κόσμο μέσα από «κατεκτημένα» σχήματα και σύμβολα.

Δ. Στάδιο της απομάκρυνσης(ηλικία 11-12 ετών)

Σε αυτό το στάδιο , το παιδί κινείται ανάμεσα στην «κατεκτημένη ωριμότητα» της παιδική τέχνης και στην αυτοκριτική διάθεση που αναπτύσσει βαθμιαία όσο προχωρά προς την εφηβεία του.

Σύμφωνα με τους Γιώτσα (2003) & Malchiodi (2009) (όπως αναφέρεται στους Γιώτσα και Μητρογιώργου, 2014) ο Lowenfeld (1947) πρότεινε μια νέα προσέγγιση της εξέλιξης των σχεδίων μέσα από στάδια, που θα μπορούσε κανείς να πει ότι προσέγγισαν το παιδικό σχέδιο μέσα από μια αισθητικο-εκφραστική και παιδαγωγική οπτική.

Συγκεκριμένα ,

A. ΣΤΑΔΙΟ ΜΟΥΝΤΖΟΥΡΩΜΑΤΟΣ (ηλικία 2-3 ετών)

- δεν υπάρχει σύνδεση μεταξύ των ιχνών που αποτυπώνονται στο χαρτί και του τι αντιπροσωπεύουν,
- καθώς τα παιδιά εξελίσσονται ,αρχίζουν να αποδίδουν ερμηνείες στα σχέδιά τους

B. ΠΡΟΣΧΗΜΑΤΙΚΟ ΣΤΑΔΙΟ(ηλικία 4-7 ετών)

- τα σχήματα αποκτούν «ταυτότητα» και αρχίζουν να κάνουν την εμφάνισή τους στοιχεία του περιβάλλοντος

Γ. ΣΧΗΜΑΤΙΚΟ ΣΤΑΔΙΟ(ηλικία 7-9 ετών)

- τα παιδιά ζωγραφίζουν σχήματα δίνοντας μια σαφή διαφοροποίηση ανάμεσα στο επίπεδο του εδάφους (πράσινη γραμμή) και του ουρανού(μπλε γραμμή) ,
- τα αντικείμενα σχεδιάζονται κοντά-επάνω στο έδαφος και όχι ακανόνιστα στο χώρο,
- τα πρόσωπα ή τα αντικείμενα, έχοντας μεγάλη σημασία για τα παιδιά τείνουν να είναι μεγαλύτερα σε μέγεθος.

Δ. ΣΤΑΔΙΟ ΑΝΑΤΕΛΛΟΝΤΟΣ/ΑΝΑΔΥΟΜΕΝΟΥ ΠΕΑΛΙΣΜΟΥ(ηλικία 9-11 ετών)

- Τα σχέδια αποκτούν περισσότερες λεπτομέρειες και γίνονται πιο περίπλοκα

Ε. ΣΤΑΔΙΟ ΨΕΥΔΟΡΕΑΛΙΣΜΟΥ Ή ΛΟΓΙΚΗ ΑΙΤΙΟΚΡΑΤΙΑ(προ εφηβεία)

- τα σχέδια αποκτούν περισσότερες λεπτομέρειες (πχ .σκιές)

ΣΤ. ΠΕΡΙΟΔΟ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ(εφηβεία)

- οι σχεδιαστές αντιλαμβάνονται τη ζωγραφική ως μια δεξιότητα ,την οποία δεν έχουν όλοι και αυτός είναι και ο λόγος που το τελευταίο αυτό στάδιο δεν παρατηρείται σε όλα τα παιδιά (Lowenfeld ,1947)

ΜΕΡΟΣ Β'

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο :

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

5.1.Επιλογή θέματος

Η επιλογή του συγκεκριμένου θέματος ήταν μια διαδικασία αρκετής σκέψης και προέκυψε ύστερα από το ιδιαίτερο ενδιαφέρον μου γενικότερα για το παιδικό ιχνογράφημα καθώς επίσης και για την παιδική ηλικία. Συγκεκριμένα , η επιλογή του θέματος χρειάστηκε να πραγματοποιηθεί στο πλαίσιο του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών που παρακολούθησα με τίτλο « Επιστήμες της εκπαίδευσης και της αγωγής : Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στην προσχολική και πρώτη σχολική ηλικία» στην 3^η κατεύθυνση « Κοινωνική & Συναισθηματική Μάθηση».

Ειδικότερα , τόσο κατά τη διάρκεια των προπτυχιακών σπουδών μου στο Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων όσο και κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών σπουδών μου, μου είχε δημιουργηθεί τεράστιο ενδιαφέρον μέσω των μαθημάτων της καθηγήτριάς μου Άρτεμις Ζ.Γιώτσα σχετικά με το παιδικό σχέδιο και τη σπουδαιότητά του ως εργαλείο εξερεύνησης διαφόρων ζητημάτων.

Από τότε ,μου δόθηκε το κίνητρο ή αλλιώς δημιουργήθηκε το όνειρο για να ασχοληθώ με αυτό το θέμα. Έτσι , έγινε η επιλογή του συγκεκριμένου Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών στο οποίο ήταν καθηγήτρια η κυρία Άρτεμις Ζ.Γιώτσα ώστε να ασχοληθώ με το παιδικό ιχνογράφημα.

Ταυτόχρονα , το μεγάλο μου ενδιαφέρον και για την ψυχοσύνθεση των παιδιών προσχολικής ηλικίας ,δηλαδή στο πως βλέπουν και αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους τόσο ως μοναδικά άτομα αλλά και ως μέλη μέσα σε διάφορα συστήματα (πχ. οικογένεια) με έκανε να σκεφτώ τον συνδυασμό αυτών των δύο και με αυτό τον τρόπο επιλέγει το συγκεκριμένο θέμα το οποίο μελετήθηκε στην παρούσα εργασία.

5.2.Σκοπός έρευνας και ερευνητικά ερωτήματα

Πρωταρχικός σκοπός της παρούσας ερευνητικής εργασίας είναι να μελετηθεί ο τρόπος με τον οποίο τα παιδιά προσχολικής ηλικίας αντιλαμβάνονται την έννοια της εικόνας του εαυτού τόσο ως μοναδικότητες αλλά και ως μέλη σε διάφορα συστήματα (πχ. οικογένεια) και πώς αυτό αναπαρίστανται και αποτυπώνεται στα σχέδιά τους.

Ειδικότερα, τα ερωτήματα που τίθενται και πρόκειται να απαντηθούν με την ολοκλήρωση της έρευνας, είναι τα ακόλουθα:

- Πώς αντιλαμβάνονται τα παιδιά την εικόνα του εαυτού τους;
- Πώς αντιλαμβάνονται τα παιδιά την εικόνα του εαυτού τους μέσα στην οικογένεια;
- Ποια συναισθήματα αποτυπώνουν τα παιδιά μέσα από τα σχέδιά τους;
- Το φύλο του παιδιού επηρεάζει το περιεχόμενο του σχεδίου;
- Η ηλικία του παιδιού επηρεάζει το περιεχόμενο του σχεδίου;
- Η εθνικότητα του παιδιού επηρεάζει το περιεχόμενο του σχεδίου;
- Η αυτοεκτίμηση του παιδιού επηρεάζει το περιεχόμενο του σχεδίου;

Για να απαντηθούν τα παραπάνω ερωτήματα και για να επιτευχθεί ο σκοπός της έρευνας, η μέθοδος που χρησιμοποιείται είναι η ανάλυση περιεχομένου. Συγκεκριμένα ,κάθε παιδικό σχέδιο εξετάζεται και αναλύεται ως προς το περιεχόμενό του ξεχωριστά .Αναλυτικότερα , με τη βοήθεια του κάθε σχεδιαστή/-στριας αναλύονται οι ήρωες που

είναι σχεδιασμένοι στο παιδικό σχέδιο . Αναλύεται η εξωτερική τους εμφάνιση και ο εσωτερικός τους κόσμος (πώς αισθάνονται , τι συναισθήματα βιώνουν κλπ). Επιπλέον , αναλύεται η τοποθέτηση που έχει δοθεί στο κάθε πρόσωπο από τον σχεδιαστή καθώς επίσης και η σειρά με την οποία σχεδιάστηκαν και με τι χρώμα.

Μια αναφορά στην αρχή κάθε σχεδίου γίνεται σχετικά με το φύλο και την ηλικία του κάθε σχεδιαστή.

Σκοπός αυτής της έρευνας επομένως είναι σαφώς να δείξει τι σκέφτονται τα παιδιά σχετικά με την εικόνα του εαυτού τους τόσο ως άτομα αλλά και μέσα στο σύστημα της οικογένειας (πραγματική και φανταστική).

Το παιδικό σχέδιο αποτελεί ένα πολύ χρήσιμο εργαλείο το οποίο μπορεί να βοηθήσει στην ανίχνευση αρκετών ιδιαίτερων ή μη συνθηκών ,συμπεριφορών και γενικά καταστάσεων. Είναι με λίγα λόγια , η αποτύπωση του εσωτερικού κόσμου του κάθε ατόμου. Αυτά που νιώθει , αισθάνεται , σκέφτεται τα αποτυπώνει σε ένα φύλλο χαρτί μέσω του σχεδίου .

Η ύπαρξη πινάκων που υπάρχουν παρακάτω βοηθάει στην καλύτερη κατανόηση των αποτελεσμάτων και των συμπερασμάτων.

5.3.Εργαλεία – Μέθοδος

Η συγκεκριμένη εργασία αποτελεί μια ποιοτική έρευνα. Συγκεκριμένα , όπως έχει αναφερθεί και παραπάνω η ποιοτική έρευνα είναι μια πλαίσιοθετημένη δραστηριότητα (situated activity),η οποία τοποθετεί τον παρατηρητή στον κόσμο. Συνίσταται σε ένα σύνολο ερμηνευτικών κυρίως και υλικών πρακτικών , οι οποίες μετασχηματίζουν τον κόσμο . Ειδικότερα , μετατρέπουν τον κόσμο σε μια σειρά αναπαραστάσεων του εαυτού συμπεριλαμβανομένων των σημειώσεων πεδίου (πχ. συνεντεύξεων , συνομιλιών κλπ).

Σε αυτό το πεδίο η ποιοτική έρευνα περιλαμβάνει μια ερμηνευτική ,νατουραλιστική προσέγγιση στον κόσμο. Αυτό σημαίνει πως οι ποιοτικοί ερευνητές μελετούν τα πράγματα στο φυσικό τους πλαίσιο ,επιχειρώντας να δώσουν νόημα ή ερμηνεία στα φαινόμενα με όρους νοημάτων που οι άνθρωποι δίνουν σε αυτά (Denzin & Nilcoln, 2005).

Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε στη συγκεκριμένη εργασία είναι η ανάλυση περιεχομένου. Η ανάλυση περιεχομένου είναι μια μέθοδος , η οποία ασχολείται με την περιγραφή και την ερμηνεία του γραπτού και του προφορικού λόγου. Η μέθοδος αυτή είναι ιδιαίτερα χρήσιμη τόσο ως αυτόνομο εργαλείο όσο και ως βοηθητικό εργαλείο άλλων τεχνικών (πχ. των μη δομημένων ερωτηματολογίων και των συνεντεύξεων) (Παπαστάμου , 2008).

Η ανάλυση περιεχομένου θεωρείται από κάποιους ορισμούς ως « μια ερευνητική τεχνική για συστηματική ποσοτική και ποιοτική ανάλυση δεδομένων , τα οποία προκύπτουν από διάφορες περιστάσεις επικοινωνίας(Αθανασίου , 2007).

Κάθε έρευνα που χρησιμοποιεί ως μέθοδο-εργαλείο την ανάλυση περιεχομένου για την ανάλυση των δεδομένων , είναι βασικό να έχει σχεδιαστεί και οργανωθεί καλά. Στην αρχή, πραγματοποιείται η επιλογή του θέματος της έρευνας και τίθενται οι στόχοι της έρευνας, οι υποθέσεις και τα ερευνητικά ερωτήματα. Ύστερα , αποφασίζεται ο τρόπος της ανάλυσης και κωδικοποίησης των δεδομένων.

Η ανάλυση περιεχομένου έχει τρεις φάσεις :

A) προανάλυση

B) φάση ανάλυσης και εκμετάλλευσης υλικού

Γ) επεξεργασία και ερμηνεία αποτελεσμάτων και εξαγωγή συμπερασμάτων

(Παπαστάμου , 2008)

Συγκεκριμένα ,

α) Προανάλυση: είναι η πρώτη φάση της ανάλυσης περιεχομένου. Περιλαμβάνει τις εξής διαδικασίες:

- Μια πρώτη εξερευνητική ανάγνωση για την εξοικείωση μας με το υλικό
- Την επιλογή του υλικού που είτε είναι δομημένη είτε εξαρτάται από το αντικείμενο και τους στόχους της έρευνας
- Ο ορισμός του αντικειμένου της έρευνας και η διατύπωση των υποθέσεων
- Ο ορισμός των κριτηρίων, ενδείξεων και δεικτών της ανάλυσης
- Η προετοιμασία του υλικού

β) Η φάση της ανάλυσης ή εκμετάλλευσης του υλικού: είναι η πιο επίπονη και χρονοβόρα φάση. Αποτελείται από την κωδικοποίηση, την κατηγοριοποίηση και την μέτρηση του υλικού.

γ) Η επεξεργασία και ερμηνεία των αποτελεσμάτων και η συναγωγή συμπερασμάτων. Σύμφωνα με τον Παπαστάμου (2008) όσον αφορά τις τεχνικές ανάλυσης περιεχομένου εκείνη που χρησιμοποιείται περισσότερο είναι η κατηγοριακή ανάλυση.

Γενικότερα όμως οι τεχνικές είναι οι εξής:

α) κατηγοριακή ανάλυση: έχει να κάνει με τη διαφοροποίηση των μονάδων καταγραφής και ομαδοποίηση τους με κοινά χαρακτηριστικά σε στην ίδια κατηγορία.

Κάποια κριτήρια για την κατάταξη αυτή είναι τα συντακτικά κριτήρια, τα λεξιλογικά, τα σημασιολογικά κ.α. Οι κατηγορίες πρέπει να πληρούν κάποιες προϋποθέσεις οι οποίες είναι οι εξαντλητικότητα, αποκλειστικότητα, ομοιογένεια, αντικειμενικότητα, πιστότητα, καταλληλότητα και παραγωγικότητα.

β) δομική ανάλυση: έχει να κάνει με τη δομή, την κρυφή τάξη των πραγμάτων για να υπάρξει οργάνωση, συγκρότηση, διάρθρωση και λειτουργία.

γ) ανάλυση λόγου: έχει να κάνει με την χρήση του λόγου στην καθημερινότητα, με κάθε τυπική και άτυπη γλωσσική διάδραση και κάθε επικοινωνία.

Σύμφωνα με όσα αναφέρθηκαν παραπάνω , στην συγκεκριμένη εργασία γίνεται σαφές ότι η μέθοδος που χρησιμοποιείται είναι η ανάλυση περιεχομένου και συγκεκριμένα , η ανάλυση παιδικών σχεδίων. Σχετικά με την συλλογή των παιδικών σχεδίων έγινε ύστερα από έντυπη υπογεγραμμένη γονεϊκή συγκατάθεση ακολουθώντας πάντα τους κώδικες ηθικής και δεοντολογίας μιας έρευνας .Η ανάλυση έγινε με πλήρη λεπτομέρεια ,προσοχή και ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Κύριος στόχος ήταν η καλύτερη νοηματοδότηση και σημασιοδότηση των όσων τα παιδιά-σχεδιαστές απεικόνισαν στα σχέδια τους.

5.4.Δείγμα έρευνας

Το δείγμα της έρευνας αποτελείται από 24 παιδικά σχέδια ,τα οποία έγιναν από πλήθος 6 παιδιών , 4 κορίτσια και 2 αγόρια στο 153^ο Νηπιαγωγείο Αθηνών. Οι ηλικίες των παιδιών που συμμετείχαν στην έρευνα κυμαίνονται από 4-5 ετών (μ.ο=4,7, τυπική απόκλιση SD= 0,51).Συγκεκριμένα , τα 4 παιδιά είναι νήπια (1 αγόρι και 3 κορίτσια) και 2 παιδιά προνήπια (1 αγόρι και 1 κορίτσι)

Πίνακας 1

Δημογραφικά στοιχεία συμμετεχόντων-Ηλικία

	Πλήθος (N)	Ελάχιστη τιμή (minimum)	Μέγιστη τιμή (maximum)	Μέσος όρος (mean)
Ηλικία παιδιών	6	4	5	4,7

Στην αρχή το προβολικό εργαλείο της ανθρώπινης φιγούρας (Machover) εφαρμόστηκε σε πλήθος 15 παιδιών ,σε όλη την τάξη και ύστερα από αυτό το πλήθος σύμφωνα με την υψηλή ή χαμηλή αυτοεκτίμηση που έδειξε το σχέδιό τους επέλεξα 6 παιδιά (3 παιδιά με υψηλή αυτοεκτίμηση και 3 με χαμηλή αυτοεκτίμηση) τα οποία και αποτέλεσαν το δείγμα της υπόλοιπης έρευνας.

Οι τεχνικές με τις οποίες τα παιδιά απέδωσαν τα σχέδιά τους έγινε με τη χρήση κυρίως μαρκαδόρων σε συνδυασμό με μολύβι εάν το επιθυμούσε το παιδί .

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΣΧΕΔΙΩΝ

6.1 Παρουσίαση των σχεδίων

Στο υποκεφάλαιο αυτό, θα παρουσιαστούν τα 24 σχέδια των παιδιών που συμμετείχαν στην έρευνα, όσον αφορά στο περιεχόμενο, τα πρόσωπα που απεικονίζουν και το σκοπό του έργου.

Ας σημειωθεί σε αυτό το κεφάλαιο ότι τα σχέδια παρατίθενται με τη σειρά που πραγματοποιήθηκαν από τα παιδιά, τα οποία έλαβαν τις ακόλουθες οδηγίες: «ζωγράφισε τον εαυτό σου», «ζωγράφισε μια οικογένεια», «ζωγράφισε την οικογένειά σου να κάνει κάτι» και τέλος «ζωγράφισε μια φανταστική οικογένεια».

Παιδικό σχέδιο 1 (Ζωγράφισε τον εαυτό σου)

Φύλο: αγόρι

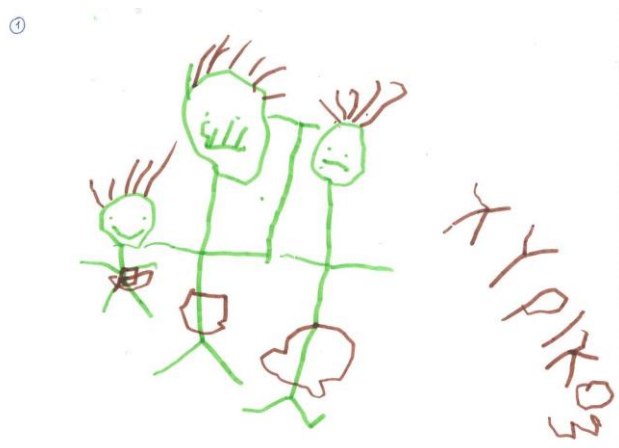
Ηλικία: 4 ετών

Εθνικότητα: ελληνική

Όσον αφορά στο **περιεχόμενο** του σχεδίου, απεικονίζεται ο σχεδιαστής, ο οποίος βρίσκεται στο κέντρο της εικόνας και καταλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος της. Όσον αφορά στα χρώματα που χρησιμοποίησε είναι έντονα και διαφοροποιούνται ανάλογα με το μέρος του σώματος. Ειδικότερα, το κεφάλι και τα μαλλιά είναι ζωγραφισμένα με ροζ μαρκαδόρο, όπως και ο κορμός, ενώ τα ρούχα του είναι ζωγραφισμένα με ξυλομπογιά σε πράσινο και πορτοκαλί χρώμα αντίστοιχα. Τα χέρια δεν έχουν αποτυπωθεί στο σχέδιο, ενώ το στόμα και τα πόδια είναι αποτυπωμένα πολύ αδρά. Τέλος, όσον αφορά το ύψος του σχεδιαστή, όπως απεικονίζεται στο σχέδιο, είναι ψηλός.

Ας αναφερθεί σε αυτό το σημείο ότι δεν έκανε κανένα σχόλιο σχετικά με το περιεχόμενο της ζωγραφιάς και τα συναισθήματα που απορρέουν από αυτή.

Παιδικό σχέδιο 2 (Ζωγράφισε μια οικογένεια)

Φύλο: αγόρι

Ηλικία: 4 ετών

Εθνικότητα: ελληνική

Όσον αφορά στο **περιεχόμενο** του σχεδίου, ο σχεδιαστής απεικονίζει την φανταστική εικόνα του οικογένεια, δηλαδή εκείνον, τη μαμά του και τον μπαμπά του, που βρίσκονται στο ίδιο σπίτι.

Αναφορικά με τα **πρόσωπα** που απεικονίζονται στο έργο, είναι σχεδιασμένα με τον ίδιο τρόπο, δηλαδή πρόσωπο με τα χαρακτηριστικά του, μαλλιά και γραμμές για κορμό, χέρια και πόδια. Ειδικότερα, πρόκειται για τα ακόλουθα πρόσωπα:

Ο σχεδιαστής, που βρίσκεται στην αριστερή άκρη του σχεδίου και παίζει με το παιχνίδι του. Ο μπαμπάς, που βρίσκεται στο κέντρο του σχεδίου έχει μουστάκι και είναι μεγαλόσωμος.

Η μαμά, που βρίσκεται στη δεξιά άκρη και φοράει φόρεμα.

Το χρώμα με το οποίο σχεδιάζει και τα τρία πρόσωπα είναι το πράσινο και το καφέ και ως υλικό έχει χρησιμοποιήσει το μαρκαδόρο. Όσον αφορά το μέγεθος των προσώπων, ο μπαμπάς και η μαμά είναι μεγαλόσωμοι, ενώ αντίθετα ο σχεδιαστής μικρόσωμος.

Τέλος, **σκοπός** του σχεδίου είναι να δείξει την καθημερινότητά του, όπως τη βιώνει μαζί με την οικογένειά του. Ας σημειωθεί σε αυτό το σημείο ότι, ο σχεδιαστής ανέφερε πως και οι δυο είναι χαρούμενοι και συμπαθητικοί, ενώ πιο χαρούμενος είναι ο ίδιος, επειδή παίζει με τα παιχνίδια του.

Παιδικό σχέδιο 3 (Ζωγράφισε την οικογένειά σου να κάνει κάτι)

Φύλο: αγόρι

Ηλικία: 4 ετών

Εθνικότητα: ελληνική

Όσον αφορά στο **περιεχόμενο** του σχεδίου, απεικονίζονται τα μέλη της ευρύτερης οικογένειας, που είναι όλα μαζί και αλληλεπιδρούν μεταξύ τους. Το συναίσθημα που κυριαρχεί είναι η χαρά, αφού τα περισσότερα πρόσωπα απεικονίζονται χαμογελαστά. Επίσης,

Αναφορικά με τα **πρόσωπα** που απεικονίζονται, είναι τα ακόλουθα:

Ο μπαμπάς, ο οποίος μιλάει στο τηλέφωνο και συγχρόνως μαγειρεύει μακαρόνια.

Η μαμά, η οποία βοηθάει στην κουζίνα τον μπαμπά και είναι χαρούμενη.

Ο σχεδιαστής, που περιμένει να φάνε και να πάνε βόλτα.

Η θεία Ειρήνη, που είναι αδερφή της μαμάς , έχει μακριά μαλλιά και απεικονίζεται να κάθεται στον καναπέ.

Η γιαγιά, που είναι χαρούμενη.

Η θεία Άννα, που ομοίως είναι χαρούμενη.

Γενικότερα, όλα τα πρόσωπα είναι ζωγραφισμένα με το ίδιο έντονο χρώμα (το κόκκινο), ενώ αφιέρωσε περισσότερο χρόνο κατά το σχεδιασμό της μαμάς του. Όσον αφορά στο μέγεθος των προσώπων, είναι περίπου το ίδιο. Τέλος, το παιδί δήλωσε ότι από όσους απεικονίζονται στο σχέδιό του, πιο πολύ συμπαθεί το μπαμπά του και τη μαμά του.

Παιδικό σχέδιο 4 (Ζωγράφισε μια φανταστική οικογένεια)

Φύλο: αγόρι

Ηλικία: 4 ετών

Εθνικότητα: ελληνική

Όσον αφορά **στο περιεχόμενο** του σχεδίου, απεικονίζεται η οικογένεια του σχεδιαστή, δηλαδή ο μπαμπάς, η μαμά και το παιδί. Αυτά είναι και τα τρία **πρόσωπα** του σχεδίου.

Πιο συγκεκριμένα:

Ο σχεδιαστής, ο οποίος βρίσκεται στην αριστερή γωνία του σχεδίου και απεικονίζεται να παίζει.

Ο μπαμπάς, ο οποίος βρίσκεται στο κέντρο του σχεδίου (στο πάνω μέρος) και είναι μεγάλος. Όσον αφορά στη στάση του σώματός του, κοιτά προς την αντίθετη πλευρά σε σχέση με τον σχεδιαστή.

Η μαμά, η οποία απεικονίζεται δυο φορές. Αρχικά, στεγνώνει τα μαλλιά της στο μπάνιο, ενώ στη συνέχεια απεικονίζεται στο δωμάτιό της, ξαπλωμένη, να κοιμάται. Και στις δυο περιπτώσεις η μαμά είναι χαρούμενη.

Σκοπός του σχεδίου είναι να δείξει το οικογενειακό πλαίσιο του σχεδιαστή. Ας σημειωθεί σε αυτό το σημείο ότι, από την συζήτηση της ερευνήτριας μαζί του, προέκυψε ότι ο μπαμπάς δεν ζει στο ίδιο σπίτι με τη μαμά και το παιδί, παρά μένει μόνος του. Όσον αφορά, τέλος, στα συναισθήματα του σχεδιαστή, ανέφερε ότι είναι χαρούμενος, ότι συμπαθεί και τους δυο γονείς του και τέλος ότι αγαπιούνται όλοι μεταξύ τους.

Παιδικό σχέδιο 5 (Ζωγράφισε τον εαυτό σου)

Φύλο: κορίτσι

Ηλικία: 4 ετών

Εθνικότητα: ελληνική

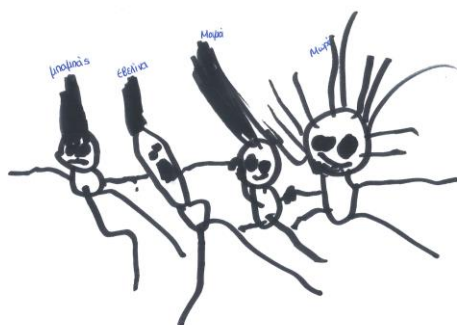
Στο σχέδιο αυτό η σχεδιάστρια απεικονίζει τον εαυτό της, με καφέ και γκρι μαρκαδόρους. Το σχέδιο βρίσκεται τοποθετημένο στο κέντρο αλλά προς το αριστερό μέρος του χαρτιού, ενώ δεν καταλαμβάνει ιδιαίτερα μεγάλο χώρο.

Όσον αφορά στα χαρακτηριστικά της, άξιο αναφοράς είναι το στόμα και τα μάτια, που έχουν ζωγραφιστεί με κουκίδες, όπως έχει σχεδιαστεί με τον ίδιο τρόπο και τα δάχτυλα των χεριών και των ποδιών.

Αναφορικά με τα συναισθήματά της, αξίζει να σημειωθεί ότι είναι χαρούμενη – κάτι που δήλωσε και η ίδια κατά τη συζήτηση με την ερευνήτρια- , ενώ επίσης αισθάνεται ότι είναι μεγάλη και για αυτό το λόγο σχεδίασε μεγάλα πόδια και χοντρά χέρια. Ακόμα, τα μαλλιά της απεικονίζονται να «πετάνε» διότι, σύμφωνα με τη δήλωσή της, έχει αέρα.

Παιδικό σχέδιο 6 (Ζωγράφισε μια οικογένεια)

①

Φύλο: κορίτσι

Ηλικία: 4 ετών

Εθνικότητα: ελληνική

Όσον αφορά στο **περιεχόμενο** του σχεδίου, απεικονίζονται τα τέσσερα μέλη της οικογένειας, ενώ δεν δίνεται καμία άλλη πληροφορία σχετικά με το που βρίσκονται. Ας σημειωθεί σε αυτό το σημείο ότι είναι ζωγραφισμένα με μαύρο μαρκαδόρο.

Περνώντας στην περιγραφή των **προσώπων**, όπως απεικονίζονται από την αριστερή προς τη δεξιά πλευρά του σχεδίου, πρόκειται για τα ακόλουθα:

Το μπαμπά

Την σχεδιάστρια

Τη μαμά

Την αδερφή της

Γενικότερα, χαρακτηριστικό και των τεσσάρων προσώπων είναι τα μακριά μαλλιά, ενώ όλα έχουν περίπου το ίδιο μέγεθος.

Τέλος, **σκοπός** του σχεδίου είναι να δείξει την οικογένεια της σχεδιάστριας, καθώς και να αποτυπώσει τα συναισθήματά της για αυτή. Όπως δήλωσε η ίδια, κατά τη διάρκεια της συζήτησης με την ερευνήτρια, συμπαθεί όλα τα μέλη της οικογένειάς της.

Παιδικό σχέδιο 7 (Ζωγράφισε την οικογένειά σου να κάνει κάτι)

Φύλο: κορίτσι

Ηλικία: 4 ετών

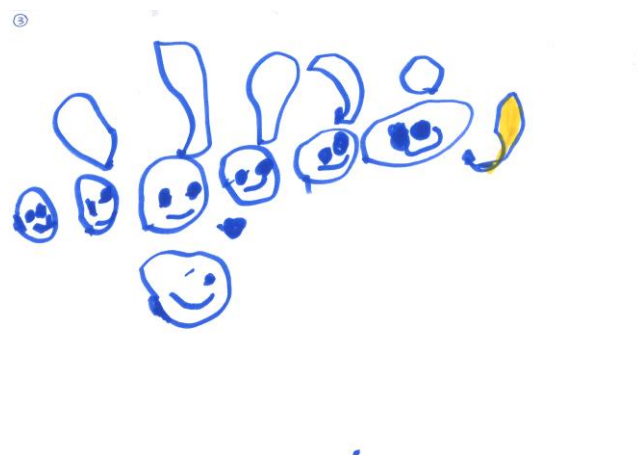
Εθνικότητα: ελληνική

Ξεκινώντας με το **περιεχόμενο** του σχεδίου, απεικονίζεται ο ήλιος (με γαλάζιο χρώμα), καθώς και ακόμα ένας ήλιος, σε χρώμα σκούρο μπλε. Ακολούθως, η σχεδιάστρια έχει ζωγραφίσει μια σκηνή, προς την οποία κατευθύνεται το μωρό της οικογένειας, ενώ στη συνέχεια απεικονίζεται να μπαίνει μέσα σε αυτή. Τέλος, έχει ζωγραφίσει ένα λουλούδι, δείχνοντας κατ' αυτό τον τρόπο ότι η σκηνή βρίσκεται σε εξωτερικό χώρο.

Συναφώς, αναφορικά με τα **πρόσωπα** του σχεδίου, πρόκειται μόνο για το μωρό της οικογένειας, που περπατά μόνο του, φοβάται μην πέσει – σύμφωνα με τις δηλώσεις της σχεδιάστριας- και κατόπιν μπαίνει στη σκηνή. Εντούτοις, από το πλάνο απουσιάζουν η μαμά, ο μπαμπάς και η σχεδιάστρια, που βρίσκονται μέσα στο σπίτι.

Σκοπός του σχεδίου είναι να δείξει ότι το μωρό είναι μόνο του και φοβάται, επειδή κάνει τα πρώτα της βήματα και ανεξαρτητοποιείται.

Παιδικό σχέδιο 8 (Ζωγράφισε μια φανταστική οικογένεια)

Φύλο: κορίτσι

Ηλικία: 4 ετών

Εθνικότητα: ελληνική

Αναφορικά με το **περιεχόμενο** του σχεδίου, πρόκειται για την ευρύτερη οικογένεια της σχεδιάστριας, η οποία είναι πολυπληθής. Σε γενικές γραμμές θα μπορούσε να ειπωθεί ότι όλα τα μέλη της οικογένειας είναι χαρούμενα, εφόσον απεικονίζονται χαμογελαστοί. Τέλος, όσον αφορά στο χρονικό πλαίσιο, φαίνεται να είναι βράδυ, από τη στιγμή που τα πρόσωπα κοιτούν το φεγγάρι.

Περνώντας στα **πρόσωπα**, είναι όλα ζωγραφισμένα με μπλε μαρκαδόρο, ενώ απεικονίζεται μόνο το κεφάλι, όχι το υπόλοιπο σώμα. Με σειρά από τα αριστερά προς τα δεξιά του σχεδίου, είναι ζωγραφισμένα τα ακόλουθα πρόσωπα:

Ο θεός Περικλής

Η θεία (χωρίς να την ονοματίσει)

Ο θείος Παναγιώτης

Η θεία Βίκυ

Η μαμά

Ο μπαμπάς

Επίσης, ζωγράφισε τον εαυτό της, κάτω από τον θείο Παναγιώτη. Στη συζήτηση με την ερευνήτρια, ανέφερε ότι είναι χαρούμενη. Τέλος, από τη σκηνή λείπει το μωρό της οικογένειας, δηλαδή το μικρότερο αδερφάκι της.

Όσον αφορά , τέλος, στο **σκοπό** του σχεδίου, ήταν η απεικόνιση της ευρύτερης οικογένειας και η επισήμανση ότι είναι όλοι χαρούμενοι.

Παιδικό σχέδιο 9 (Ζωγράφισε τον εαυτό σου)

Φύλο: κορίτσι

Ηλικία: 5 ετών

Εθνικότητα: ελληνική

Στο σχέδιο αυτό, απεικονίζεται η σχεδιάστρια, η οποία έχει ζωγραφίσει τον εαυτό της, να βρίσκεται σε έναν εξωτερικό χώρο, κατά τη διάρκεια της ημέρας. Αυτό προκύπτει από το γαλάζιο χρώμα του ουρανού που έχει σχεδιάσει και τον ήλιο.

Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί ότι στο σχέδιο κυριαρχούν τα φωτεινά χρώματα και ειδικότερα το γαλάζιο και το κίτρινο, ενώ έχει χρησιμοποιηθεί και το ροζ, για τις βλεφαρίδες.

Όσον αφορά στον τρόπο με τον οποίο έχει σχεδιάσει τον εαυτό της, αξ σημειωθεί ότι το κεφάλι είναι υπέρ- μεγέθες, σε σύγκριση με το υπόλοιπο σώμα, ενώ δεν έχει σχεδιαστεί ο κορμός, ο οποίος έχει αντικατασταθεί από τέσσερις γραμμές, που υποδηλώνουν τα τέσσερα άκρα (χέρια και πόδια) της σχεδιάστριας. Επίσης, έχει χρησιμοποιήσει το μεγαλύτερο μέρος του χαρτιού, για να ζωγραφίσει τον εαυτό της.

Τέλος, κατά τη διάρκεια της συζήτησης με την ερευνήτρια, η σχεδιάστρια δήλωσε ότι αισθάνεται μεγάλη και για αυτό το λόγο ζωγράφισε μεγάλα χέρια και πόδια, ενώ επίσης ανέφερε ότι αισθάνεται χαρούμενη (εξ' ου και το χαμόγελο που έχει σχεδιάσει).

Παιδικό σχέδιο 10 (Ζωγράφισε μια οικογένεια)

Φύλο: κορίτσι

Ηλικία: 5 ετών

Εθνικότητα: ελληνική

Το σχέδιο αυτό, απεικονίζει την πραγματική οικογένεια της σχεδιάστριας. Όσον αφορά στο **περιεχόμενό** του, αποτελείται από τα τρία **πρόσωπα** της οικογένειας και συγκεκριμένα:

Τον μπαμπά, ο οποίος βρίσκεται στο αριστερό τμήμα του σχεδίου και έχει πολύ μακριά χέρια,

Τη μαμά, που βρίσκεται στο κέντρο του σχεδίου και έχει ως χαρακτηριστικό τα μακριά μαλλιά,

Τη σχεδιάστρια, που βρίσκεται στο δεξιό τμήμα του σχεδίου και είναι πιο μικρή σε μέγεθος, σε σύγκριση με τους γονείς της.

Όσον αφορά στο **σκοπό** του σχεδίου είναι να αποτυπώσει τα συναισθήματα που τρέφει για την οικογένειά της και το ρόλο της μέσα στην οικογένεια. Ειδικότερα, όπως ανέφερε και η ίδια, τους συμπαθεί πάρα πολύ και τους δυο, ενώ επίσης αισθάνονται όλοι χαρούμενοι.

Τέλος, ας σημειωθεί ότι αφιέρωσε ακριβώς τον ίδιο χρόνο για να σχεδιάσει κάθε ένα από τα τρία πρόσωπα.

Παιδικό σχέδιο 11 (Ζωγράφισε την οικογένειά σου να κάνει κάτι)

Φύλο: κορίτσι

Ηλικία: 5 ετών

Εθνικότητα: ελληνική

Όσον αφορά στο περιεχόμενο του σχεδίου, πρόκειται για την οικογένεια της σχεδιάστριας, όπου πάνε μια βόλτα στο δάσος, κρατώντας ο ένας το χέρι του άλλου. Χαρακτηριστικό του σχεδίου αυτού είναι ότι τα δέντρα είναι πολύ πιο ψηλά σε σχέση με τους ανθρώπους. Μάλιστα, ας σημειωθεί σε αυτό το σημείο ότι η σχεδιάστρια αφιέρωσε περισσότερο χρόνο στο να ζωγραφίσει τα δέντρα, σε σύγκριση με τους ανθρώπους.

Επίσης, κάτι άλλο που παρατηρείται είναι ότι και οι τρεις ίπτανται, δεν περπατούν στο έδαφος.

Αναφορικά με τα **πρόσωπα** του σχεδίου, εικονίζονται στο κέντρο αυτού, καταλαμβάνουν λίγο χώρο και είναι ζωγραφισμένα με το ίδιο χρώμα (πορτοκαλί). Επίσης, παρατηρείται ότι ο μπαμπάς και η μαμά έχουν μεγαλύτερο μέγεθος, συγκριτικά με τη σχεδιάστρια, που απεικονίζεται πιο μικρόσωμη.

Τέλος, **σκοπός** του σχεδίου είναι να αποτυπώσει τα συναισθήματα που τρέφει για την οικογένειά της. Ειδικότερα και οι τρεις είναι χαμογελαστοί, γεγονός που υποδηλώνει ότι είναι χαρούμενοι. Επίσης, περπατούν (ή ίπτανται) πιασμένοι χέρι- χέρι ο ένας με τον άλλον, οπότε έχουν αναπτύξει συναισθηματικούς δεσμούς μεταξύ τους. Τα παραπάνω, επιβεβαιώνονται και από τις δηλώσεις της σχεδιάστριας, η οποία ανέφερε ότι τους συμπαθεί και τους δυο πάρα πολύ και ότι είναι όλοι πολλοί χαρούμενοι.

Παιδικό σχέδιο 12 (Ζωγράφισε μια φανταστική οικογένεια)

Φύλο: κορίτσι

Ηλικία: 5 ετών

Εθνικότητα: ελληνική

Στο σχέδιο αυτό αποτυπώνεται μια φανταστική οικογένεια. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με όσα ανέφερε στην ερευνήτρια η σχεδιάστρια, πρόκειται για ανθρώπους που ζουν μαζί και της προκαλούν συναισθήματα φόβου και για αυτό το λόγο δεν θα ήθελε να ζήσει μαζί τους.

Όσον αφορά στα **πρόσωπα** του σχεδίου, εικονιζόμενα από την αριστερή προς τη δεξιά πλευρά, είναι τα παρακάτω:

Ο μπαμπάς, βασικό χαρακτηριστικό του οποίου είναι το μεγάλο κεφάλι, σε αντίθεση με τον υπόλοιπο κορμό που είναι μικρός.

Τα δυο παιδιά του μπαμπά, που είναι μικρόσωμα (μικρό κεφάλι και μικρός κορμός).

Κάτι που πρέπει να σημειωθεί, επίσης, είναι ότι τα τρία αυτά πρόσωπα, παρότι χαρακτηρίζονται από την σχεδιάστρια ως «κακοί», εντούτοις απεικονίζονται χαμογελαστοί.

Τέλος, **σκοπός** του σχεδίου είναι να δηλώσει πιθανόν κάποιο φόβο ή κάποιο κακό όνειρο της σχεδιάστριας, γεγονός που επιβεβαίωσε και η ίδια κατά τη διάρκεια της συζήτησης με την ερευνήτρια.

Παιδικό σχέδιο 13 (Ζωγράφισε τον εαυτό σου)

Φύλο: αγόρι

Ηλικία: 5 ετών

Εθνικότητα: ελληνική

Στο σχέδιο αυτό ο σχεδιαστής απεικονίζει τον εαυτό του. Πιο συγκεκριμένα, βρίσκεται προς τη δεξιά μεριά της σελίδας, ενώ δεν καταλαμβάνει μεγάλο μέρος αυτής.

Όσον αφορά στα χρώματα που χρησιμοποιεί, πρόκειται για το μπεζ (απόχρωση του δέρματος) με το οποίο έχει ζωγραφίσει τον κορμό, το πορτοκαλί, με το οποίο έχει ζωγραφίσει τα μάτια, το καφέ, που χρησιμοποιεί για τα μαλλιά και τέλος το σκούρο πράσινο για το ρούχο που φοράει.

Αναφορικά, τέλος, με τα χαρακτηριστικά του σχεδίου, ας σημειωθεί ότι το κεφάλι είναι μεγάλο, τα μαλλιά μακριά, ωστόσο τα χέρια και τα πόδια απεικονίζονται με τη μορφή γραμμών.

Παιδικό σχέδιο 14 (Ζωγράφισε μια οικογένεια)

Φύλο: αγόρι

Ηλικία: 5 ετών

Εθνικότητα: ελληνική

Αναφορικά με το **περιεχόμενο** του παραπάνω σχεδίου, απεικονίζεται η πραγματική οικογένεια του σχεδιαστή, στάσιμη, χωρίς δηλαδή να κάνει κάτι. Βασικό χαρακτηριστικό του σχεδίου είναι η ποικιλία στα χρώματα, αφ' ης στιγμής κάθε πρόσωπο έχει ζωγραφιστεί με διαφορετικό χρώμα. Όσον αφορά, επίσης, στην τεχνική σχεδιασμού που έχει χρησιμοποιηθεί, συνάδει με το προηγούμενο σχέδιο του σχεδιαστή, αφού και σε αυτή την περίπτωση έχει ζωγραφιστεί το πρόσωπο με τα μάτια και το στόμα, ο κορμός, με ό, τι φοράει το κάθε πρόσωπο, ενώ τέλος τα χέρια και τα πόδια έχουν ζωγραφιστεί με γραμμές.

Περαιτέρω, αναφορικά με τα **πρόσωπα** που απεικονίζονται στο σχέδιο, με φορά από αριστερά προς τα δεξιά, είναι τα ακόλουθα:

Ο αδερφός (Θάνος), ο οποίος είναι ζωγραφισμένος με πράσινο μαρκαδόρο. Τον σχεδίασε πρώτο γιατί, όπως ανέφερε στην ερευνήτρια, η μαμά του λέει ότι είναι καλύτερος από εκείνον.

Ο μπαμπάς, ο οποίος είναι ζωγραφισμένος με καφέ μαρκαδόρο και σύμφωνα με τον σχεδιαστή είναι «πολύ μεγάλος».

Η μαμά, η οποία είναι ζωγραφισμένη με κίτρινο μαρκαδόρο και έχει ως βασικό χαρακτηριστικό τα πολύ ψηλά πόδια, αφού είναι ψηλή.

Ο σχεδιαστής, ο οποίος είναι ζωγραφισμένος με μπλε μαρκαδόρο.

Τέλος, όσον αφορά στο **σκοπό** του σχεδίου, πρόκειται για την απεικόνιση της οικογένειας και των συναισθημάτων που τρέφει για αυτή. Στη συζήτηση με την ερευνήτρια, ο σχεδιαστής δήλωσε ότι από τα μέλη της οικογένειας είναι πιο καλοί η μαμά και τα δυο αδέρφια, ενώ αντίθετα ο μπαμπάς δεν είναι τόσο καλός επειδή φωνάζει συχνά. Έτσι, δηλώνει ότι συμπαθεί πιο πολύ τη μαμά του και τον αδερφό του.

Παιδικό σχέδιο 15 (Ζωγράφισε την οικογένειά σου να κάνει κάτι)

Φύλο: αγόρι

Ηλικία: 5 ετών

Εθνικότητα: ελληνική

Αναφορικά με το **περιεχόμενο** του σχεδίου, πρόκειται για μια σκηνή όπου η πραγματική οικογένεια του σχεδιαστή, κάτι κάνει. Ειδικότερα, η σκηνή διαδραματίζεται στο σπίτι της οικογένειας, το οποίο επισκέφτηκε ο Άγιος Βασίλης (σύμφωνα με τα λεγόμενα του

σχεδιαστή). Έτσι, κάθε πρόσωπο έχει λάβει από ένα δώρο και όλοι είναι χαρούμενοι για το λόγο αυτό. Μάλιστα, ο σχεδιαστής δήλωσε στην ερευνήτρια ότι αισθάνεται πολύ χαρούμενος επειδή, ο Άγιος Βασίλης του έφερε ως δώρο έναν δεινόσαυρο (δεν απεικονίζεται στο σχέδιο). Όσον αφορά, περαιτέρω, στα **πρόσωπα** του σχεδίου, είναι τρία:

Ο αδερφός, ο οποίος είναι ζωγραφισμένος με κίτρινο μαρκαδόρο και κοιτάει το δώρο που του έφερε ο Άγιος Βασίλης, χωρίς ωστόσο να το έχει ανοίξει.

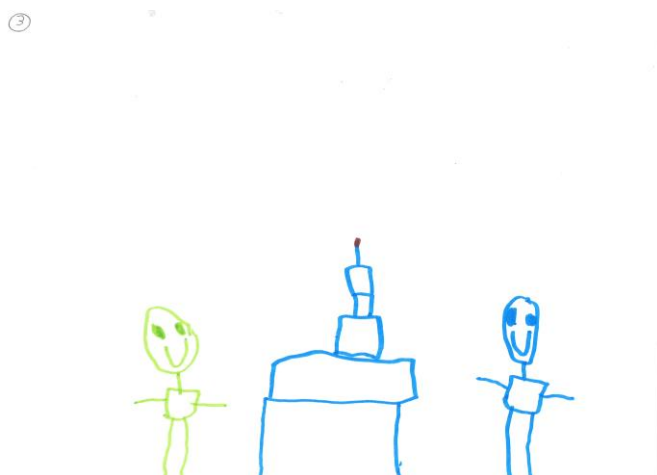
Ο σχεδιαστής, ο οποίος είναι ζωγραφισμένος με μπλε μαρκαδόρο και ετοιμάζεται να παίξει με το δώρο που του έφερε ο Άγιος Βασίλης.

Ο παππούς, ο οποίος είναι ζωγραφισμένος με μαύρο μαρκαδόρο, βρίσκεται στο σπίτι για να προσέχει τα παιδιά και απεικονίζεται να κοιμάται στο κρεβάτι.

Από την σκηνή λείπουν ο μπαμπάς και η μαμά των παιδιών που, κατά τη δήλωση του σχεδιαστή, είναι στη δουλειά τους.

Τέλος, **σκοπός** του σχεδίου είναι να εκφράσει ο σχεδιαστής τις επιθυμίες του, όπως είναι η έλευση του Άγιου Βασίλη και η απόκτηση δώρων. Επίσης, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι εκφράζει την καθημερινότητα της οικογένειας του, όπου οι γονείς εργάζονται και τα παιδιά τα προσέχει ο παππούς.

Παιδικό σχέδιο 16 (Ζωγράφισε μια φανταστική οικογένεια)

Φύλο: αγόρι

Ηλικία: 5 ετών

Εθνικότητα: ελληνική

Αναφορικά με το **περιεχόμενο** του σχεδίου, πρόκειται για μια φανταστική σκηνή, κατά την οποία τα δυο αδέρφια απεικονίζονται χαμογελαστά και χαρούμενα, επειδή είναι ημέρα γενεθλίων και έτσι βρίσκονται στο σπίτι του παππού και περιμένουν να κόψουν την τούρτα.

Συνεπώς, τα πρόσωπα του σχεδίου είναι δυο:

Ο σχεδιαστής, ο οποίος είναι ζωγραφισμένος με μπλε μαρκαδόρο,

Ο αδερφός του, ο οποίος είναι ζωγραφισμένος με πράσινο μαρκαδόρο

Και τα δυο πρόσωπα έχουν το ίδιο ύψος και έχουν σχεδιαστεί με τον ίδιο τρόπο, όπως ακριβώς και στα προηγούμενα σχέδια.

Επίσης, σύμφωνα με τις δηλώσεις του σχεδιαστή, από την σκηνή λείπουν η γιαγιά, η οποία εργάζεται και ο παππούς, που βρίσκεται σε άλλο δωμάτιο του σπιτιού.

Τέλος, σκοπός του σχεδίου είναι να απεικονίσει ο σχεδιαστής τα συναισθήματά του, τα οποία είναι θετικά, γεγονός που προκύπτει και από το χαμόγελο που έχει ζωγραφίσει.

Παιδικό σχέδιο 17 (Ζωγράφισε τον εαυτό σου)

Φύλο: κορίτσι

Ηλικία: 5 ετών

Εθνικότητα: αλβανική

Στο σχέδιο αυτό, η σχεδιάστρια έχει ζωγραφίσει τον εαυτό της, στο κέντρο του χαρτιού, χωρίς να έχει ζωγραφίσει οτιδήποτε άλλο – αντικείμενο ή πρόσωπο-. Έτσι, η προσωπογραφία της καταλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος του κενού χώρου.

Περαιτέρω, έχει χρησιμοποιήσει το ροζ χρώμα για τα χέρια, τα πόδια, το πρόσωπο και το ρούχο (φόρεμα) που φοράει, ενώ αντίθετα έχει χρησιμοποιήσει το καφέ χρώμα για τα μαλλιά της. Τέλος, το μαύρο χρώμα χρησιμοποιείται για τα μάτια και το κόκκινο για το στόμα.

Βασικό χαρακτηριστικό του σχεδίου είναι τα πολύ ψηλά πόδια, τα οποία – όπως και τα χέρια- έχουν σχεδιαστεί με γραμμές.

Παιδικό σχέδιο 18 (Ζωγράφισε μια οικογένεια)

Φύλο: κορίτσι

Ηλικία: 5 ετών

Εθνικότητα: αλβανική

Αναφορικά με το **περιεχόμενο** του σχεδίου, απεικονίζονται τα τρία μέλη της οικογένειας, τα οποία βρίσκονται στον κήπο του σπιτιού. Επίσης, έχει σχεδιαστεί το σπίτι, από το οποίο βγαίνει καπνός.

Τα χρώματα που έχει χρησιμοποιήσει η σχεδιάστρια είναι φωτεινά (ροζ, μπλε, γαλάζιο, πράσινο, κόκκινο, κίτρινο, μωβ).

Όσον αφορά στα **πρόσωπα**, ας σημειωθεί ότι απεικονίζονται από την αριστερή πλευρά του σχεδίου προς το κέντρο. Ειδικότερα απεικονίζονται:

Η μαμά, η οποία βρίσκεται στα αριστερά, φοράει ροζ φόρεμα, είναι μικρόσωμη και της παίρνει τα μαλλιά ο αέρας.

Η σχεδιάστρια, η οποία βρίσκεται στο κέντρο του σχεδίου, φοράει μπλε φόρεμα και στέμμα, ενώ δηλώνει ότι είναι βασίλισσα του πάγου.

Ο μπαμπάς, ο οποίος απεικονίζεται στο κέντρο προς τα δεξιά του σχεδίου και φοράει λευκά ρούχα.

Όσον αφορά, τέλος, στο **σκοπό** του σχεδίου, πρόκειται για την απεικόνιση της οικογένειας της σχεδιάστριας και των συναισθημάτων που βιώνει. Ειδικότερα, στο σχέδιο απεικονίζονται και τα τρία μέλη χαμογελαστά, με τη μητέρα ωστόσο να είναι λιγότερο χαμογελαστή. Σε συζήτηση της ερευνήτριας με τη σχεδιάστρια, ανέφερε ότι και οι τρεις είναι χαρούμενοι, ωστόσο η μαμά είναι λιγότερο χαρούμενη επειδή είναι κουρασμένη από τη δουλειά. Ομοίως, όσον αφορά στα συναισθήματά της, δήλωσε ότι συμπαθεί περισσότερο το μπαμπά της, επειδή ορισμένες φορές η μαμά είναι νευρική.

Παιδικό σχέδιο 19 (Ζωγράφισε την οικογένειά σου να κάνει κάτι)

Φύλο: κορίτσι

Ηλικία: 5 ετών

Εθνικότητα: αλβανική

Στο σχέδιο αυτό απεικονίζεται η σχεδιάστρια με την οικογένειά της, σε εξωτερικό χώρο.

Ο μπαμπάς απεικονίζεται να ψήνει στην ψησταριά, ενώ τα υπόλοιπα μέλη της

οικογένειας τον παρακολουθούν και αλληλεπιδρούν μεταξύ τους (κρατούν ο ένας τον άλλον).

Όσον αφορά στα χρώματα που χρησιμοποίησε η σχεδιάστρια, είναι έντονα και βρίσκονται στις αποχρώσεις του κόκκινου και του πράσινου.

Περνώντας στα **πρόσωπα** του σχεδίου, ας σημειωθεί ότι έχουν όλα το ίδιο μέγεθος και συνεπώς καταλαμβάνουν τον ίδιο χώρο, εντός του σχεδίου. Επίσης, όλοι απεικονίζονται να είναι χαμογελαστοί, ενώ και σε αυτή την περίπτωση είναι ζωγραφισμένο το πρόσωπο και τα μαλλιά τους, τα ρούχα που φορούν και τέσσερις γραμμές για χέρια και πόδια. Πιο συγκεκριμένα, σε σειρά από τα αριστερά προς τα δεξιά του χαρτιού, απεικονίζονται τα ακόλουθα πρόσωπα:

Η θεία, η οποία φοράει κόκκινο φόρεμα.

Η σχεδιάστρια, η οποία φοράει πορτοκαλί φόρεμα.

Η γιαγιά, η οποία φοράει λαχανί φόρεμα.

Ο μπαμπάς, ο οποίος φοράει μαύρα ρούχα και ψήνει στην ψησταριά.

Επίσης, σύμφωνα με τα όσα ανέφερε η σχεδιάστρια στην ερευνήτρια, από το σχέδιο λείπουν η μαμά και ο παππούς, επειδή εργάζονται.

Όσον αφορά, τέλος, στο σκοπό του σχεδίου, αφορά την απεικόνιση της ευρύτερης οικογένειας (θεία και γιαγιά) της σχεδιάστριας και των συναισθημάτων της. Σε γενικές γραμμές θα μπορούσε να ειπωθεί ότι τα συναισθήματα είναι θετικά, αφού όλοι χαμογελούν, ενώ επίσης κατά τη δήλωση της σχεδιάστριας είναι όλοι συμπαθητικοί.

Παιδικό σχέδιο 20 (Ζωγράφισε μια φανταστική οικογένεια)

Φύλο: κορίτσι

Ηλικία: 5 ετών

Εθνικότητα: αλβανική

Όσον αφορά στο **περιεχόμενο** του σχεδίου, απεικονίζεται η φανταστική οικογένεια της σχεδιάστριας, η οποία βρίσκεται σε εξωτερικό χώρο και ειδικότερα στον κήπο, στη μέση του οποίου βρίσκεται το σπίτι και στην άκρη το δέντρο. Στο σπίτι αυτό, σύμφωνα με όσα δήλωσε η σχεδιάστρια, διαμένουν ο παππούς, η γιαγιά, η θεία, η μαμά και ο μπαμπάς.

Ωστόσο, στο σχέδιο δεν απεικονίζονται όλα τα παραπάνω πρόσωπα.

Πιο συγκεκριμένα, με σειρά από την αριστερή προς τη δεξιά πλευρά του σχεδίου, απεικονίζονται τα ακόλουθα **πρόσωπα**:

Η γιαγιά, η θεία και η σχεδιάστρια, που απεικονίζονται μαζί, φοράνε ροζ φόρεμα και στέμμα (όχι η γιαγιά).

Η μαμά, που είναι μικρότερη σε μέγεθος από τα τρία παραπάνω πρόσωπα και επίσης φοράει ροζ φόρεμα.

Ο παππούς, που ψήνει στην ψησταριά.

Αντίθετα, λείπει ο μπαμπάς, ο οποίος σύμφωνα με όσα ανέφερε η σχεδιάστρια έχει πάει να ανάψει ένα κεράκι στην εκκλησία.

Τέλος, σκοπός του σχεδίου είναι να αποτυπωθούν τα συναισθήματα της σχεδιάστριας για την οικογένειά της, αλλά πιθανόν και οι συνήθεις ασχολίες τους, όπως το ψήσιμο στον κήπο. Όσον αφορά στα συναισθήματα των προσώπων, προκύπτει ότι είναι όλοι χαρούμενοι, αφού είναι χαμογελαστοί. Ωστόσο, σύμφωνα με τη δήλωση της σχεδιάστριας, η μαμά είναι λιγότερο χαρούμενη επειδή την ενοχλεί ο καπνός από την ψησταριά.

Παιδικό σχέδιο 21 (Ζωγράφισε τον εαυτό σου)

Φύλο: κορίτσι

Ηλικία: 5 ετών

Εθνικότητα: Καμερούν

Στο σχέδιο αυτό απεικονίζεται η σχεδιάστρια, η οποία βρίσκεται σε εξωτερικό χώρο και συγκεκριμένα στην παραλία. Όσον αφορά στον τρόπο με τον οποίο σχεδίασε τον εαυτό της, ας σημειωθεί καταρχήν ότι είναι πολύ ψηλή, δεν έχει χέρια, ενώ τόσο ο κορμός όσο και το πρόσωπο και τα πόδια της είναι ζωγραφισμένα με σκούρο μπλε χρώμα. Επίσης, έχει δώσει ιδιαίτερη έμφαση στις λεπτομέρειες του ρούχου που φοράει, που είναι μακρύ, έχει κόκκινες οριζόντιες γραμμές, μπλε κάθετη γραμμή και γκρι βούλες. Ακόμα, έχει εστιάσει την προσοχή της στο πρόσωπό της, αφού έχει σχεδιάσει τα μάτια (γαλάζια), τα φρύδια (πορτοκαλί), τις βλεφαρίδες (γκρι), τη μύτη (σκούρο μπλε), το στόμα (κόκκινο) και τα μάγουλα (γκρι).

Τέλος, ας σημειωθεί ότι , παρόλο που καταλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος του σχεδίου, εντούτοις έχει ζωγραφίσει και αλλά αντικείμενα, όπως τα δέντρα, τη θάλασσα και το καράβι που πλέει σε αυτήν.

Παιδικό σχέδιο 22 (Ζωγράφισε μια οικογένεια)

Φύλο: κορίτσι

Ηλικία: 5 ετών

Εθνικότητα: Καμερούν

Αναφορικά με το **περιεχόμενο** του σχεδίου, απεικονίζεται η οικογένεια της σχεδιάστριας.

Σημεία που θα πρέπει να επισημανθούν είναι καταρχήν η χρήση διαφορετικών χρωμάτων για κάθε ένα από τα μέλη, καθώς και η λεπτομέρεια στο ρούχο δυο εξ' αυτών.

Περνώντας, εν προκειμένω, στα **πρόσωπα** του σχεδίου, όπως απεικονίζονται από την αριστερή προς τη δεξιά πλευρά, είναι τα ακόλουθα:

Η μικρή αδερφή, η οποία είναι ζωγραφισμένη με κίτρινο χρώμα και είναι μικρόσωμη. Η αδερφή απεικονίζεται να κρατάει ένα αντικείμενο (μωρό που κοιμάται).

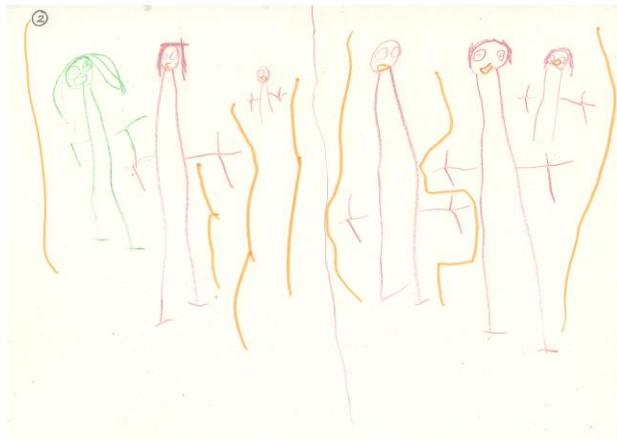
Η μαμά, η οποία είναι ζωγραφισμένη με μωβ χρώμα, είναι ψηλή και έχει πολύ μακριά μαλλιά.

Ο μπαμπάς, ο οποίος είναι ζωγραφισμένος με πράσινο χρώμα και είναι ψηλός.

Η σχεδιάστρια, η οποία είναι ζωγραφισμένη με ροζ χρώμα και είναι ψηλή.

Τέλος, **σκοπός** του σχεδίου ήταν η απεικόνιση της οικογένειας και των συναισθημάτων που βιώνουν. Σύμφωνα με τη σχεδιάστρια, είναι όλοι χαρούμενοι, ενώ η ίδια είναι πιο χαρούμενη σε σύγκριση με τους υπόλοιπους επειδή η μαμά της αγόρασε ένα κομμάτι κέικ. Αντίθετα, η μικρή αδερφή είναι λιγότερο χαρούμενη σε σύγκριση με τους υπόλοιπους.

Παιδικό σχέδιο 23 (Ζωγράφισε την οικογένειά σου να κάνει κάτι)

Φύλο: κορίτσι

Ηλικία: 5 ετών

Εθνικότητα: Καμερούν

Αναφορικά με το **περιεχόμενο** του σχεδίου, αρχικά ας σημειωθεί ότι αποτελείται από δυο ξεχωριστές εικόνες- ιστορίες, αφού το χαρτί είναι χωρισμένο στη μέση. Στην αριστερή πλευρά του σχεδίου απεικονίζεται η σχεδιάστρια μαζί με την φίλη της την Φελίζ που ήρθε από το Παρίσι, καθώς και τη μικρή αδερφή. Και οι τρεις κοιμούνται. Από την άλλη πλευρά, σχεδίασε τη μαμά, το μπαμπά και την αδερφή της να κοιμούνται.

Ας σημειωθεί σε αυτό το σημείο ότι όλα τα **πρόσωπα**, που αναφέρθηκαν παραπάνω, είναι σχεδιασμένα με τον ίδιο τρόπο, δηλαδή πολύ ψηλά (με εξαίρεση τη μικρή αδερφή), χωρίς κορμό, αλλά αντίθετα με γραμμές για χέρια και πόδια. Επίσης, τα χρώματα που χρησιμοποιεί είναι κατά κύριο λόγο απαλά.

Όσον αφορά στο σκοπό του σχεδίου, πρόκειται για την απεικόνιση των μελών της οικογένειας (και της φίλης), καθώς και για τα συναισθήματα που βιώνουν. Ειδικότερα, η σχεδιάστρια ανέφερε ότι όλοι είναι χαρούμενοι, με την Φελίζ να είναι περισσότερο χαρούμενη επειδή πάει σχολείο στην Ελλάδα και τη μικρή αδερφή να είναι λιγότερο χαρούμενη ακριβώς επειδή δεν πάει σχολείο.

Παιδικό σχέδιο 24 (Ζωγράφισε μια φανταστική οικογένεια)

Φύλο: κορίτσι

Ηλικία: 5 ετών

Εθνικότητα: Καμερούν

Αναφορικά με το **περιεχόμενο** του σχεδίου, απεικονίζονται ένα σπίτι και ένας ήλιος (με μαύρο μαρκαδόρο), καθώς και δυο **πρόσωπα**. Από τη συζήτηση με την σχεδιάστρια προέκυψε ότι πρόκειται για τη μαμά και την ίδια, που ζουν στην Ελλάδα, στο σπίτι που απεικονίζεται. Αντίθετα, ο μπαμπάς και η αδερφή ζουν στο Καμερούν.

Όσον αφορά, τέλος, στο **σκοπό** του σχεδίου, η σχεδιάστρια εστιάζει στα συναισθήματά της, ότι δηλαδή και εκείνη και η μαμά της είναι πολύ χαρούμενες που ζουν στην Ελλάδα.

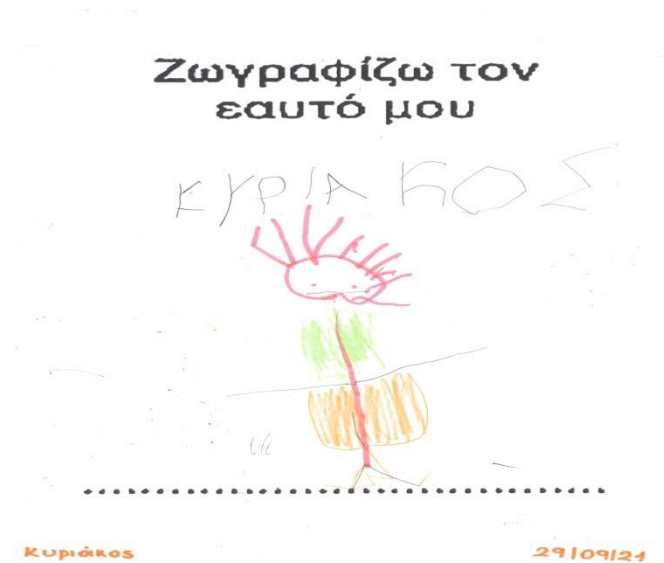
6.2 Κατηγοριοποίηση σχεδίων

Η ανάλυση περιεχομένου, περιλαμβάνει μεταξύ των άλλων το στάδιο της κατηγοριοποίησης των στοιχείων που πρόκειται να αναλυθούν (Τσιώλης, 2015). Ως εκ τούτου, στο υποκεφάλαιο αυτό θα γίνει η κατηγοριοποίηση των σχεδίων που παρουσιάστηκαν παραπάνω, ώστε να διευκολυνθεί η διαδικασία ανάλυσης και εξαγωγής συμπερασμάτων (Τζανή & Κεχαγιάς, 2005).

Πιο συγκεκριμένα, στα πλαίσια της ερευνητικής εργασίας αξιοποιήθηκαν είκοσι τέσσερα (24) έργα παιδιών προσχολικής ηλικίας, εκ των οποίων:

- Τέσσερα αφορούν την απεικόνιση του εαυτού
- Τέσσερα αφορούν την απεικόνιση της οικογένειας σε στατική μορφή
- Τέσσερα αφορούν την απεικόνιση της οικογένειας εν δράσει.
- Τέσσερα αφορούν την απεικόνιση μιας φανταστικής οικογένειας.

Πιο συγκεκριμένα, τα έργα που αφορούν την απεικόνιση του εαυτού, είναι τα ακόλουθα:

Εικόνα 1: σχέδιο αγοριού 4 ετών

Εικόνα 2: σχέδιο κοριτσιού 4 ετών

Εικόνα 3: σχέδιο κοριτσιού 5 ετών

Εικόνα 4: σχέδιο αγοριού 5 ετών

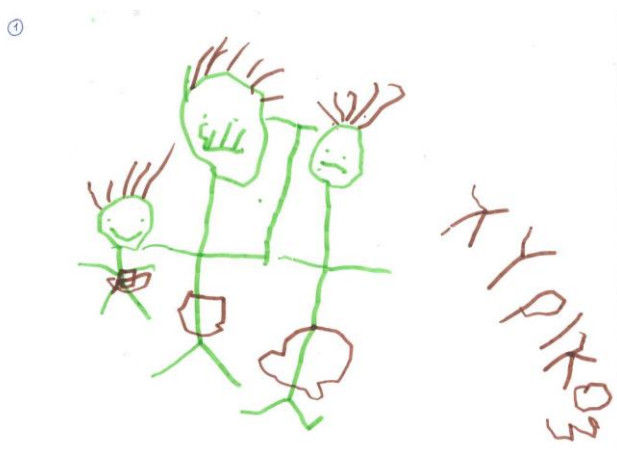

Εικόνα 5: σχέδιο κοριτσιού 5 ετών

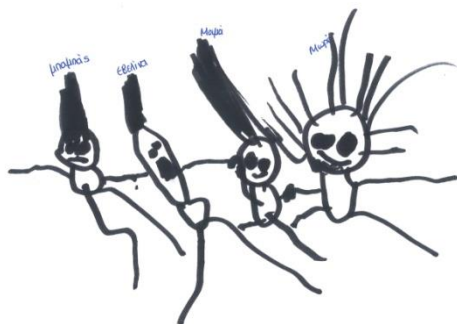
Εικόνα 6: σχέδιο κοριτσιού 5 ετών

Ακολούθως, τα έργα που απεικονίζουν την πραγματική οικογένεια των σχεδιαστών, είναι τα ακόλουθα:

Εικόνα 7: σχέδιο αγοριού 4 ετών

①

Εικόνα 8: σχέδιο κοριτσιού 4 ετών

①

Εικόνα 9: σχέδιο κοριτσιού 5 ετών

①

Εικόνα 10: σχέδιο αγοριού 5 ετών

Εικόνα 11: σχέδιο κοριτσιού 5 ετών

Εικόνα 12: σχέδιο κοριτσιού 5 ετών

Συνακόλουθα, τα σχέδια που απεικονίζουν την πραγματική οικογένεια εν δράσει, παρουσιάζονται συγκεντρωτικά παρακάτω:

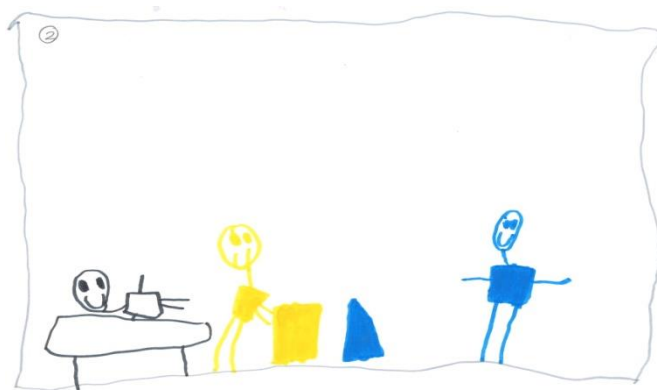
Εικόνα 13: σχέδιο αγοριού 4 ετών

Εικόνα 14: σχέδιο κοριτσιού 4 ετών

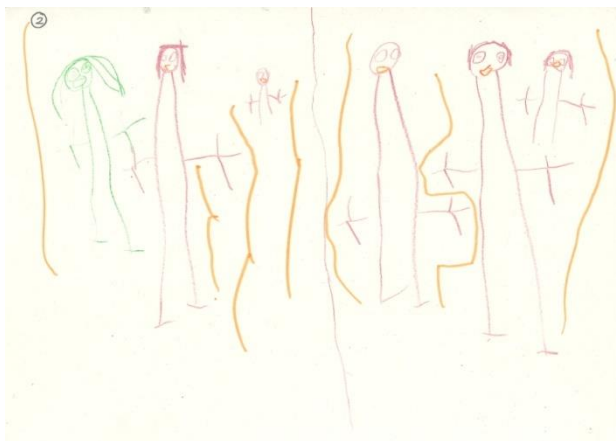
Εικόνα 15: σχέδιο κοριτσιού 5 ετών

Εικόνα 16: σχέδιο αγοριού 5 ετών

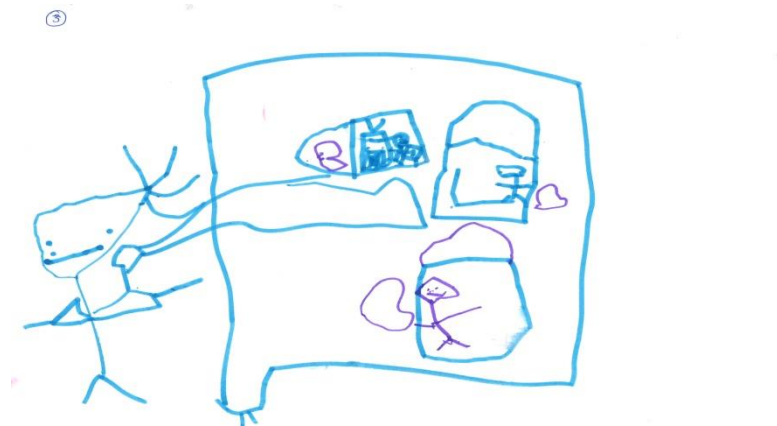

Εικόνα 17: σχέδιο κοριτσιού 5 ετών

Εικόνα 18: σχέδιο κοριτσιού 5 ετών

Τέλος, τα σχέδια που απεικονίζουν την φανταστική οικογένεια, παρουσιάζονται συγκεντρωτικά παρακάτω:

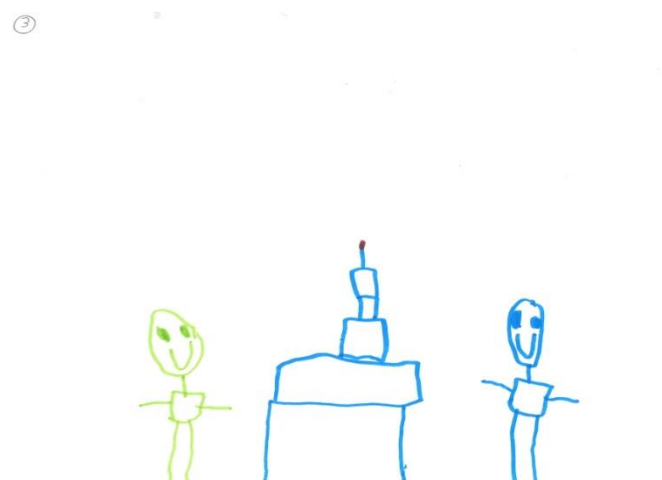
Εικόνα 19: σχέδιο αγοριού 4 ετών

Εικόνα 20: σχέδιο κοριτσιού 4 ετών

Εικόνα 21: σχέδιο κοριτσιού 5 ετών

Εικόνα 22: σχέδιο αγοριού 5 ετών

Εικόνα 23: σχέδιο κοριτσιού 5 ετών

Εικόνα 24: σχέδιο κοριτσιού 5 ετών

6.3 Μονάδες καταγραφής

Η παρουσίαση των μονάδων καταγραφής είναι ένα ακόμα βήμα που ακολουθείται στα πλαίσια της ανάλυσης περιεχομένου, ώστε να είναι πιο εύκολη η ανάλυση και η εξαγωγή συμπερασμάτων (Παρασκευοπούλου- Κόλλια, 2008).

Εν προκειμένω, τρεις είναι οι μονάδες καταγραφής στα έργα που παρουσιάστηκαν. Πρόκειται για τον εαυτό, την πραγματική οικογένεια και τη φανταστική οικογένεια.

Στην μονάδα καταγραφής του εαυτού δεν εμπεριέχονται επιμέρους μονάδες και συνεπώς δε θα αναλυθεί περαιτέρω, στην παρούσα φάση.

Περνώντας στην πραγματική οικογένεια, αναγνωρίζονται αρκετές επιμέρους μονάδες. Πρόκειται, ειδικότερα για τον σχεδιαστή , τον μπαμπά, τη μαμά, τον αδερφό/ την αδερφή, αλλά και την πιο διευρυμένη οικογένεια, όπως τον παππού, τη γιαγιά, τη θεία, το θείο, τα ξαδέρφια (Παπανικολάου, 2018). Πιο συγκεκριμένα:

Ο σχεδιαστής

Η συγκεκριμένη μονάδα εμφανίστηκε και στα 12 έργα

Η μαμά

Η συγκεκριμένη μονάδα εμφανίστηκε στα 9 από το σύνολο των 12 έργων

Ο μπαμπάς

Ο μπαμπάς εμφανίζεται στα 9 από το σύνολο των 12 έργων

Ο αδερφός/ η αδερφή

Τα αδέρφια εμφανίζονται στα 6 από το σύνολο των 12 έργων

Ο παππούς

Η συγκεκριμένη ομάδα εμφανίζεται σε 1 από τα 12 σχέδια

Η γιαγιά

Η συγκεκριμένη ομάδα εμφανίζεται σε 2 από τα 12 σχέδια

Η θεία

Η θεία εμφανίζεται σε 3 από τα 12 σχέδια

Ο θείος

Ο θείος δεν εμφανίζεται σε κανένα σχέδιο

Τα ξαδέρφια

Τα ξαδέρφια δεν εμφανίζονται σε κανένα σχέδιο

Περνώντας, τέλος, στην φανταστική οικογένεια, περιλαμβάνει τις επιμέρους ομάδες του σχεδιαστή , του μπαμπά, της μαμάς, του αδερφού/ της αδερφής, αλλά και της πιο διευρυμένη οικογένεια, όπως του παππού, της γιαγιάς, της θείας, του θείου και των ξαδερφιών (Παπανικολάου, 2018). Πιο συγκεκριμένα:

Ο σχεδιαστής

Η συγκεκριμένη επιμέρους ομάδα εμφανίζεται σε όλα τα σχέδια

Η μαμά

Η μαμά εμφανίζεται σε 4 από τα 6 σχέδια

Ο μπαμπάς

Ο μπαμπάς εμφανίζεται σε 3 από τα 6 σχέδια

Ο αδερφός/ η αδερφή

Αυτή η επιμέρους ομάδα εμφανίζεται σε 2 από το σύνολο των 6 σχεδίων

Ο παππούς

Ο παππούς εμφανίζεται σε ένα από τα 6 σχέδια

Η γιαγιά

Η γιαγιά εμφανίζεται σε ένα από τα 6 σχέδια

Η θεία

Η θεία εμφανίζεται σε 2 από τα 6 σχέδια

Ο θείος

Ο θείος εμφανίζεται σε ένα από τα 6 σχέδια

Τα ξαδέρφια

Τα ξαδέρφια δεν εμφανίζονται σε κανένα σχέδιο

6.4 Παρουσίαση πινάκων

Σε αυτό το υποκεφάλαιο παρουσιάζονται με τη μορφή πίνακα, οι επιμέρους μονάδες των μονάδων καταγραφής, όπως παρατέθηκαν προηγουμένως.

Πρόσωπο	Συχνότητα εμφάνισης	Ποσοστό
Σχεδιαστής	12	100%
Μαμά	9	75%
Μπαμπάς	9	75%
Αδερφός/ αδερφή	6	50%
Παππούς	1	8,3%
Γιαγιά	2	16,6%
Θεία	3	25%
Θείος	0	0%
Ξαδέρφια	0	0%

Πίνακας 1: Μονάδα καταγραφής «οικογένεια» (12 σχέδια)

Πρόσωπο	Συχνότητα εμφάνισης	Ποσοστό
Σχεδιαστής	6	100%
Μαμά	4	66,7%
Μπαμπάς	3	50%
Αδερφός/ αδερφή	2	33,3%
Παππούς	1	16,6%
Γιαγιά	1	16,6%
Θεία	2	33,3%
Θείος	1	16,6%
Ξαδέρφια	0	0%

Πίνακας 2: Μονάδα καταγραφής «φανταστική οικογένεια» (6 σχέδια)

6.5. Συμπεράσματα

Σκοπός της παρούσας ερευνητικής εργασίας ήταν να μελετηθεί ο τρόπος με τον οποίο τα παιδιά προσχολικής ηλικίας αντιλαμβάνονται την έννοια της εικόνας του εαυτού τόσο ως μοναδικότητες, όσο και ως μέλη σε διάφορα συστήματα, όπως είναι για παράδειγμα το σύστημα της οικογένειας, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο αυτό αναπαρίσταται και αποτυπώνεται στα σχέδιά τους.

Όσον αφορά στη μέθοδο που χρησιμοποιήθηκε, πρόκειται για την ανάλυση περιεχομένου. Συγκεκριμένα, κάθε παιδικό σχέδιο εξετάστηκε και αναλύθηκε ως προς το περιεχόμενό του ξεχωριστά. Ειδικότερα, αναλύθηκαν οι ήρωες που είναι σχεδιασμένοι στο παιδικό σχέδιο, ως προς την εξωτερική τους εμφάνιση και τον εσωτερικό τους κόσμο, δηλαδή τα συναισθήματα που βιώνουν. Επιπλέον, αναλύθηκε η τοποθέτηση που έχει δοθεί στο κάθε πρόσωπο από τον σχεδιαστή καθώς επίσης και η σειρά με την οποία σχεδιάστηκαν και με τι χρώμα.

Αναφορικά με τις εντολές που δόθηκαν στα παιδιά, ήταν οι ακόλουθες:

«ζωγράφισε τον εαυτό σου»,

«ζωγράφισε μια οικογένεια»,

«ζωγράφισε την οικογένειά σου να κάνει κάτι» και

«ζωγράφισε μια φανταστική οικογένεια».

Κατ' αυτό τον τρόπο η ερευνήτρια εξήγαγε συμπεράσματα σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο το παιδί αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ατομικά, ως μονάδα, αλλά και μέσα σε κοινωνικά συστήματα, όπως είναι η οικογένεια.

Συμπεράσματα σχετικά με το κάθε παιδί

Στο σημείο αυτό, κρίσιμο είναι να γίνει η ανάλυση για κάθε ένα από τα παιδιά που συμμετείχαν στην έρευνα, όσον αφορά τις παραμέτρους που τέθηκαν, δηλαδή την αντίληψη του εαυτού ως μονάδα και εντός της οικογένειας, καθώς και των συναισθημάτων και απόψεων που αποτυπώνονται στα σχέδια.

Ξεκινώντας με το *πρώτο παιδί (σχέδια 1-4)*, είναι αγόρι προσχολικής ηλικίας και η εθνικότητά του είναι ελληνική. Κοινό σημείο μεταξύ των σχεδίων του είναι καταρχήν ο τρόπος με τον οποίο αποτυπώνει τις ανθρώπινες φιγούρες. Σε όλα τα σχέδιά του, έχει ζωγραφίσει ένα κεφάλι, γραμμές για τον κορμό, τα χέρια και τα πόδια και ενίοτε γραμμές πάνω από το κεφάλι, ως μαλλιά. Το στοιχείο αυτό, συνάδει με την ηλικία του παιδιού (4 ετών), αφού δεν είναι σε θέση να αποδώσει με λεπτομέρειες τις ανθρώπινες μορφές (Κυριακίδης, 2008).

Περαιτέρω, όσον αφορά στα χρώματα που κυριαρχούν στα σχέδιά του, αξίζει να σημειωθεί ότι χρησιμοποιεί ποικιλία φωτεινών χρωμάτων, όπως είναι το ανοικτό πράσινο, το πορτοκαλί, το κόκκινο, το ροζ, κάτι που φανερώνει την καλή διάθεση και την εξωστρέφεια του σχεδιαστή. Επίσης, στο σκίτσο όπου απεικονίζεται η οικογένεια, ο σχεδιαστής συνδυάζει δυο χρώματα, το καφέ και το πράσινο, κάτι που δηλώνει την ζωτικότητα του. Τέλος, το μπλε σκούρο χρώμα, με το οποίο έχει ζωγραφίσει τη φανταστική οικογένεια, δείχνει ότι είναι ένα παιδί στο οποίο επικρατεί η λογική (Κυριακίδης, 2008).

Περνώντας στο περιεχόμενο των σχεδίων, θα πρέπει καταρχήν να σημειωθεί ότι όταν ζωγραφίζει τον εαυτό του, το σχέδιο βρίσκεται στη μέση του χαρτιού και καταλαμβάνει τον περισσότερο χώρο, γεγονός που δείχνει ότι είναι ένα παιδί με αυτοπεποίθηση. Εντούτοις, στα σχέδια όπου απεικονίζει τον εαυτό του με την οικογένειά

του, φαίνεται να είναι μικρότερος σε σχέση με τους γονείς του , κάτι που πιθανόν σημαίνει ότι δεν νιώθει «ίσος» με εκείνους. Ωστόσο, όταν ζωγραφίζει την οικογένειά του να «κάνει κάτι» αλλά και όταν ζωγραφίζει τη φανταστική οικογένεια, έχει το ίδιο ύψος και καταλαμβάνει τον ίδιο χώρο με τους υπόλοιπους. Συνεπώς, πιθανόν αναγνωρίζει ότι έχει την ίδια αξία με εκείνους (Κυριακίδης, 2008).

Όσον αφορά στα συναισθήματά του, υπενθυμίζεται ότι σε όλα τα σχέδια δήλωσε ότι είναι χαρούμενος εκείνος και η οικογένειά του, καθώς και ότι αγαπάει εξίσου τον μπαμπά και τη μαμά, παρότι μένει μαζί με τη μαμά. Το παραπάνω αποτυπώνεται και στο σχέδιό του αναφορικά με τη φανταστική οικογένεια, όπου ζωγράφησε τον μπαμπά να φεύγει από το σπίτι.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, συνάγεται το συμπέρασμα ότι το *πρώτο παιδί*, χαρακτηρίζεται από λογική, εξωστρέφεια και ζωτικότητα, ενώ επίσης έχει υψηλή αυτοεκτίμηση, γεγονός που αποτυπώνεται στα σχέδιά του, στην πλειονότητα των οποίων απεικονίζεται να καταλαμβάνει τον ίδιο χώρο με τους υπόλοιπους και συνεπώς νιώθει ίσος με αυτούς. Τέλος, είναι ένα παιδί που έχει αναπτύξει θετικά συναισθήματα για τα μέλη της οικογένειάς του, ενώ έχει αναπτύξει πιο ισχυρό συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα του, με την οποία μένουν στο ίδιο σπίτι.

Όσον αφορά στο *δεύτερο παιδί* (σχέδια 5-8), είναι κορίτσι, ηλικίας 4 ετών και η εθνικότητά της είναι ελληνική. Ξεκινώντας με τον τρόπο που ζωγραφίζει τις ανθρώπινες φιγούρες, συμβαδίζει με την ηλικία της, αφού και σε αυτή την περίπτωση αποτυπώνεται το κεφάλι, τα μαλλιά (ως μουτζούρα) και τέλος ο κορμός, τα χέρια και τα πόδια με γραμμές (Κυριακίδης, 2008).

Περαιτέρω, θα πρέπει να γίνει μια σύντομη αναφορά στα χρώματα που χρησιμοποιεί η σχεδιάστρια. Ειδικότερα, κυριαρχούν τα σκούρα χρώματα, δηλαδή το

μαύρο, με το οποίο έχει αποτυπώσει τα μέλη της πραγματικής οικογένειας και το σκούρο μπλε. Το μαύρο χρώμα, σύμφωνα με τον Κυριακίδη (2008), πιθανόν υποδηλώνει την ύπαρξη συναισθηματικών διαταραχών, ενώ το μπλε σκούρο χρώμα, συνδέεται με το χαρακτηριστικό της λογικής. Τέλος, το καφέ χρώμα, με το οποίο ζωγράφισε τον εαυτό της, υποδηλώνει την ισχυρογνωμοσύνη της σχεδιάστριας (Κυριακίδης, 2008).

Ακολουθώς, όσον αφορά στο περιεχόμενο των σχεδίων, αρχικά θα πρέπει να αναφερθεί ότι στο σχέδιο που απεικονίζει τον εαυτό της, δεν είναι μεγάλωσμη, δηλαδή δεν καταλαμβάνει μεγάλο μέρος του χαρτιού, ενώ επίσης δεν έχει ζωγραφίσει τον εαυτό της στο κέντρο, αλλά προς την αριστερή πλευρά. Το παραπάνω υποδηλώνει ότι η σχεδιάστρια έχει χαμηλή αυτοεκτίμηση. Από την άλλη πλευρά, όταν ζωγραφίζει τον εαυτό της στα πλαίσια της οικογένειας, έχει το ίδιο ύψος και καταλαμβάνει τον ίδιο χώρο στο χαρτί, όπως και τα υπόλοιπα πρόσωπα, γεγονός που υποδηλώνει ότι πιθανόν αισθάνεται ισότιμη με αυτούς (Κυριακίδης, 2008).

Ακόμα ένα σημείο που θα πρέπει να σχολιαστεί είναι η συχνή αποτύπωση του μωρού, δηλαδή της μικρής αδερφής, που μάλιστα αυτή αποτελεί και την πρωταγωνίστρια του σχεδίου της πραγματικής οικογένειας σε κίνηση, όπου απεικονίζεται να φοβάται να περπατήσει. Από αυτό συνάγεται το συμπέρασμα ότι η σχεδιάστρια έχει επηρεαστεί σε σημαντικό βαθμό από την έλευση του νέου μέλους της οικογένειας, ενώ τονίζοντας το ότι το μωρό φοβάται όταν περπατάει, να προσπαθεί να το αντιπαραβάλει με τον εαυτό της, που είναι μεγάλη και δε φοβάται. Επίσης, το γεγονός ότι το μωρό είναι μόνο του, έξω από το σπίτι, ενώ οι γονείς και η σχεδιάστρια εντός σπιτιού, πιθανόν δείχνει ότι η σχεδιάστρια δεν αντιλαμβάνεται το μωρό, ως μέλος της οικογένειας.

Όσον αφορά, τέλος, τα συναισθήματα της σχεδιάστριας, σε όλα τα σχέδια ανέφερε ότι όλοι είναι χαρούμενοι και ότι εκείνη συμπαθεί όλα τα μέλη της οικογένειάς της.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, συνάγεται το συμπέρασμα ότι το δεύτερο παιδί χαρακτηρίζεται από λογική αλλά και από ισχυρογνωμοσύνη, ενώ επίσης έχει επηρεαστεί σε σημαντικό βαθμό, πιθανόν αρνητικά, από την έλευση ενός νέου μέλους στην οικογένεια. Τέλος, φαίνεται να έχει χαμηλή αυτοπεποίθηση, εντούτοις όμως αισθάνεται «ίση» με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς της.

Όσον αφορά στο *τρίτο παιδί (σχέδια 9-12)*, είναι κορίτσι, πέντε ετών και έχει ελληνική εθνικότητα. Ξεκινώντας με τον τρόπο που ζωγραφίζει τις ανθρώπινες φιγούρες, αξίζει να σημειωθεί ότι μόνο όταν καλείται να ζωγραφίσει τον εαυτό της βάζει περισσότερες λεπτομέρειες, όπως είναι για παράδειγμα οι βλεφαρίδες και τα αυτιά. Εντούτοις, χρησιμοποιεί γραμμές για τον κορμό, τα χέρια και τα πόδια. Το ίδιο παρατηρείται και στα υπόλοιπα σχέδια, όπου οι ανθρώπινες φιγούρες (συμπεριλαμβανομένης και της δικής της) απεικονίζονται με ένα κεφάλι και γραμμές για το υπόλοιπο σώμα. Εντούτοις, θα πρέπει να αναφερθεί ότι εκτός από τις ανθρώπινες φιγούρες, σε ορισμένα σχέδια το παιδί ζωγραφίζει και στοιχεία του περιβάλλοντα χώρου, όπως είναι για παράδειγμα ο ήλιος, ο ουρανός και τα δέντρα. Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι βρίσκεται σε ένα μεταβατικό στάδιο όσον αφορά στη σχεδιαστική ικανότητα, αφού αρχίζει να σχεδιάζει στοιχεία από τον περιβάλλοντα χώρο και να βελτιώνει τον τρόπο με τον οποίο ζωγραφίζει τις ανθρώπινες φιγούρες, χωρίς ωστόσο αυτό να ισχύει για το σύνολο των έργων της (Κυριακίδης, 2008).

Περαιτέρω, αναφορικά με τα χρώματα που χρησιμοποιεί, είναι ως επί το πλείστον φωτεινά. Για παράδειγμα, στο σχέδιο που απεικονίζει τον εαυτό της, χρησιμοποιεί το κίτρινο χρώμα για εκείνη και για τον ήλιο, κάτι που υποδηλώνει ότι πρόκειται για ένα δυναμικό κορίτσι. Επίσης, για την οικογένειά της (συμπεριλαμβανομένης και της ίδιας) χρησιμοποιεί ως βασικό χρώμα το πορτοκαλί, το οποίο ταυτίζεται με την εξωστρέφεια ως στοιχείο του χαρακτήρα. Τέλος, το πράσινο που

χρησιμοποιεί για να απεικονίσει τη φανταστική οικογένεια, υποδηλώνει την συναισθηματική δυσπροσαρμοστικότητα (Κυριακίδης, 2008), χωρίς ωστόσο να δίνονται άλλες ενδείξεις για το χαρακτηριστικό αυτό, από τα υπόλοιπα σχέδια του παιδιού .

Ακολούθως, θα πρέπει να γίνουν ορισμένες παρατηρήσεις αναφορικά με το περιεχόμενο των σχεδίων. Πιο συγκεκριμένα, παρατηρείται ότι στο σχέδιο που απεικονίζει τον εαυτό της, η σχεδιάστρια έχει ζωγραφίσει μεγάλο κεφάλι, όπως επίσης και μεγάλα χέρια και πόδια, αφού όπως η ίδια δήλωσε αισθάνεται ότι είναι μεγάλη. Ωστόσο, είναι αξιοπρόσεκτο το γεγονός ότι δεν καταλαμβάνει μεγάλο μέρος του κενού χώρου στο χαρτί, γεγονός που πιθανόν δηλώνει ότι έχει χαμηλή αυτοπεποίθηση. Το ίδιο συμπέρασμα εξάγεται και βάσει των δυο επόμενων σχεδίων, όπου απεικονίζεται εκείνη με την οικογένειά της, αφού και στις δυο περιπτώσεις είναι μικρότερη σε μέγεθος σε σχέση με τους γονείς της (Κυριακίδης, 2008). Από την άλλη πλευρά, στην φανταστική οικογένεια, όπου δεν απεικονίζεται η οικογένειά της, οι τρεις φιγούρες (ο μπαμπάς και τα δυο παιδιά) είναι περίπου ίδια στο μέγεθος.

Όσον αφορά στα συναισθήματά της, σε γενικές γραμμές αναφέρει ότι είναι όλοι χαρούμενοι και ότι όλους τους αγαπάει. Εξαίρεση, φυσικά, αποτελεί η φανταστική οικογένεια, η οποία της προκαλεί αρνητικά συναισθήματα. Τέλος, κάτι που θα πρέπει να σημειωθεί είναι η εγγύτητα με τη μητέρα της, στα δυο σχέδια που αφορούν την πραγματική οικογένεια. Ειδικότερα, η σχεδιάστρια ζωγραφίζει τον εαυτό της δίπλα από τη μητέρα της, ενώ αντίθετα ο πατέρας στο στατικό σχέδιο, είναι πιο απομακρυσμένος, σε σύγκριση με τους άλλους δυο. Συνεπώς, πιθανόν η σχεδιάστρια να έχει αναπτύξει πιο ισχυρό συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα της, σε σχέση με τον πατέρα της (Κυριακίδης, 2008).

Συμπερασματικά, λοιπόν, το *τρίτο παιδί* , όπως προκύπτει από τα σχέδιά του, χαρακτηρίζεται από δυναμισμό και εξωστρέφεια, ωστόσο πιθανόν υπάρχουν

καταστάσεις ή βιώματα που τις προκαλούν δυσάρεστα συναισθήματα, κάτι που χρήζει περαιτέρω μελέτης και διερεύνησης. Επιπρόσθετα, η σχεδιάστρια φαίνεται να έχει χαμηλή αυτοπεποίθηση, καθώς και να είναι περισσότερο δεμένη με τη μαμά της, σε σχέση με το μπαμπά της.

Όσον αφορά στο *τέταρτο παιδί (σχέδια 13-16)*, είναι αγόρι, ηλικίας πέντε ετών και έχει ελληνική εθνικότητα. Ξεκινώντας με την σχεδιαστική τεχνική που χρησιμοποιεί, αξίζει να αναφερθεί ότι στα σχέδια υπάρχουν πολλά στοιχεία του περιβάλλοντα χώρου, όπως για παράδειγμα το κρεβάτι, τα δώρα, το τραπέζι και η τούρτα. Επίσης, σε κάθε ανθρώπινη φιγούρα που σχεδιάζει δίνει έμφαση στα ρούχα, τα οποία ξεχωρίζουν από τον υπόλοιπο κορμό. Ως εκ τούτου, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι οι ζωγραφιές του παιδιού ανταποκρίνονται στο ηλικιακό του στάδιο (Κυριακίδης, 2008).

Πέραν τούτου, αναφορικά με τα χρώματα που χρησιμοποιεί στα σχέδιά του, ως σημειωθεί σε γενικές γραμμές ότι κάθε άνθρωπο τον απεικονίζει με διαφορετικό χρώμα, ίδιο όμως για κάθε ζωγραφιά. Ειδικότερα, στα σχέδια της οικογένειας (πραγματικής και φανταστικής), ζωγραφίζει πάντοτε τον εαυτό του με σκούρο μπλε μαρκαδόρο και τον αδερφό του με κίτρινο μαρκαδόρο. Σύμφωνα με τον Κυριακίδη (2008), το σκούρο μπλε υποδηλώνει πιθανόν την λογική, ως χαρακτηριστικό του προσώπου, ενώ το κίτρινο χρώμα σχετίζεται με τη συμπάθεια ή την αντιπάθεια. Ως προς αυτό, θα μπορούσε να αναφερθεί ότι, αφενός ο αδερφός του σχεδιαστή απεικονίζεται στο σύνολο των σχεδίων, κάτι που υποδηλώνει τον ισχυρό συναισθηματικό δεσμό που έχει αναπτύξει μαζί του, αφετέρου όμως ο ίδιος ο σχεδιαστής είχε αναφέρει ότι η μαμά τους, λέει για τον αδερφό του ότι είναι καλύτερος. Συνεπώς, το κίτρινο χρώμα, με τον οποίο ζωγραφίζει τον αδερφό του, πιθανόν να υποδηλώνει και τυχόν αρνητικά συναισθήματα απέναντι του, όπως είναι για παράδειγμα το αίσθημα της ζήλιας.

Ακολουθως, όσον αφορά στο περιεχόμενο των σχεδίων, λαμβάνοντας υπόψη το σχέδιο του εαυτού του, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι ο σχεδιαστής δεν έχει υψηλή αυτοπεποίθηση, αφ' ης στιγμής απεικονίζεται προς τη δεξιά μεριά της σελίδας, ενώ δεν καταλαμβάνει μεγάλο μέρος αυτής. Αντίθετα, όταν απεικονίζεται ολόκληρη η οικογένεια, δίνει περίπου το ίδιο μέγεθος σε όλες τις φιγούρες, γεγονός που υποδηλώνει ότι όλοι νιώθουν ίσοι μεταξύ τους (Κυριακίδης, 2008). Επιπρόσθετα, αξίζει να αναφερθεί ότι τόσο στην οικογένεια «που κάτι κάνει», όσο και στη φανταστική οικογένεια, δεν απεικονίζονται η μαμά και ο μπαμπάς, γεγονός που σημαίνει είτε ότι δεν έχει αναπτύξει ισχυρούς δεσμούς μεταξύ τους, είτε ότι πράγματι απουσιάζουν πολλές ώρες από το σπίτι, όπως ανέφερε και ο ίδιος ο σχεδιαστής στη συζήτησή του με την ερευνήτρια. Από την άλλη πλευρά, στα δυο αυτά σχέδια, γίνεται αναφορά στον παππού των παιδιών, για τον οποίο φαίνεται ότι ο σχεδιαστής τρέφει δυνατά αισθήματα, αφού όπως προκύπτει και από τα σχέδιά του, τους προσέχει κατά την ώρα απουσίας των γονιών.

Τέλος, όσον αφορά στα συναισθήματα, σε γενικές γραμμές φαίνεται να αισθάνεται χαρούμενος, ειδικά όταν λαμβάνει δώρα και όταν πρόκειται να κόψει την τούρτα. Επίσης, δεν αναφέρει κάποιο αρνητικό συναίσθημα για τα μέλη της οικογένειάς του.

Βάσει των παραπάνω, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι το *τέταρτο παιδί* δεν έχει υψηλή αυτοεκτίμηση, ενώ βασικό χαρακτηριστικό του είναι η λογική. Έχει αναπτύξει ισχυρούς δεσμούς με τον αδερφό του και τον παππού του, ενδέχεται όμως για τον αδερφό να αισθάνεται μια μορφής ζήλια. Τέλος, οι λεπτομέρειες στα σχέδια και ειδικότερα η έμφαση στα στοιχεία του περιβάλλοντα χώρου, συνάδουν με το ηλικιακό του στάδιο.

Όσον αφορά στο *πέμπτο παιδί (σχέδια 17 έως 20)*, είναι κορίτσι, ηλικίας πέντε ετών και η εθνικότητά της είναι αλβανική. Ξεκινώντας με τη σχεδιαστική τεχνική, θα

μπορούσε να ειπωθεί ότι συνάδει με την ηλικία της σχεδιάστριας, αφ' ης στιγμής δίνονται λεπτομέρειες στις ανθρώπινες φιγούρες, όπως είναι για παράδειγμα τα μαλλιά, τα ρούχα, ακόμα και τα αξεσουάρ που χρησιμοποιούν (το στέμμα που φορούν). Επίσης, ο περιβάλλοντας χώρος αποτυπώνεται με πολλές λεπτομέρειες. Ενδεικτικά αναφέρεται προς αυτή την κατεύθυνση η ψησταριά, στην οποία ψήνει ο παππούς, το σπίτι, ο καπνός που βγαίνει από την καμινάδα, τα δέντρα και ο κήπος.

Περαιτέρω, όσον αφορά στα χρώματα που χρησιμοποιεί, τόσο για την ίδια όσο και για τα υπόλοιπα πρόσωπα, είναι όλα φωτεινά, γεγονός που φανερώνει τα θετικά συναισθήματα που διέπουν τη σχεδιάστρια (Κυριακίδης, 2008).

Ακόμα, όσον αφορά στο περιεχόμενο των έργων, ας σημειωθεί καταρχήν ότι πρόκειται για ένα κορίτσι με αυτοπεποίθηση, αφ' ης στιγμής έχει ζωγραφίσει τον εαυτό της, στο κέντρο του χαρτιού, χωρίς να έχει ζωγραφίσει οτιδήποτε άλλο – αντικείμενο ή πρόσωπο- και έτσι η προσωπογραφία της καταλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος του κενού χώρου. Ακόμα, στο σχέδιο όπου απεικονίζει την πραγματική της οικογένεια, έχει το ίδιο ύψος και καταλαμβάνει τον ίδιο χώρο με τους γονείς της, ενώ έχει επιλέξει για τον εαυτό της να ντυθεί «βασίλισσα του πάγου». Από τα παραπάνω, συνάγεται ότι είναι ένα κορίτσι με ισχυρή αυτοπεποίθηση, που γνωρίζει τη θέση της εντός του συστήματος της οικογένειας (Κυριακίδης, 2008).

Ακόμα μια επισήμανση που θα πρέπει να γίνει είναι ότι σε όλα τα έργα, ζωγραφίζει τη μαμά να βρίσκεται πιο μακριά από την ίδια, γεγονός που υποδηλώνει ότι δεν αισθάνεται συναισθηματική εγγύτητα μαζί της (Κυριακίδης, 2008). Μάλιστα, όπως και η ίδια δηλώνει – και απεικονίζει στα σχέδιά της- συμπαθεί πιο πολύ το μπαμπά, σε σύγκριση με τη μαμά, επειδή η μαμά λόγω της κόπωσης της από τη δουλειά, συχνά είναι νευρική και την ενοχλούν πράγματα. Για αυτό το λόγο, άλλωστε, η μαμά δεν χαμογελά,

στα έργα της σχεδιάστριας. Αντίθετα, για τα υπόλοιπα μέλη της ευρύτερης οικογένειας, όπως για παράδειγμα η θεία και ο παππούς, φαίνεται να τρέφει πιο θετικά συναισθήματα.

Συνοψίζοντας, λοιπόν, το *πέμπτο παιδί* έχει υψηλή αυτοεκτίμηση και κατανοεί τη θέση της εντός του συστήματος της οικογένειας. Επίσης, από τα σχέδια της φαίνεται ότι σε γενικές γραμμές πρόκειται για ένα παιδί που τρέφει θετικά συναισθήματα. Τέλος, προκύπτει ότι πιθανόν δεν έχει αναπτύξει ισχυρούς συναισθηματικούς δεσμούς με τη μητέρα της.

Περνώντας, τέλος, στο *έκτο παιδί* (σχέδια 21-24), είναι κορίτσι, πέντε ετών και κατάγεται από το Καμερούν. Αναφορικά με την τεχνική σχεδίου που χρησιμοποιεί, αξιωματικά σημειωθεί ότι δίνει έμφαση στα στοιχεία του περιβάλλοντα χώρου, όπως είναι για παράδειγμα η παραλία (στην οποία απεικονίζεται), το σπίτι και το κρεβάτι. Επίσης, αξιωματικά αναφοράς είναι η απόφασή της να χωρίσει το χαρτί σε δυο ίσα μέρη ώστε να ζωγραφίσει δυο διαφορετικές σκηνές. Εντούτοις, αναφορικά με τον τρόπο με τον οποίο απεικονίζει τις ανθρώπινες φιγούρες, σημειώνεται ότι εστιάζει κυρίως στις λεπτομέρειες του προσώπου, χωρίς όμως να δίνει ιδιαίτερη έμφαση στον υπόλοιπο κορμό. Βάσει των παραπάνω, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι βρίσκεται σε ένα μεταβατικό στάδιο όσον αφορά στη σχεδιαστική της ικανότητα (Κυριακίδης, 2008).

Περαιτέρω, αναφορικά με τα χρώματα που χρησιμοποιεί, σε γενικές γραμμές είναι έντονα (κόκκινο, πράσινο, μωβ), γεγονός που πιθανόν υποδηλώνει ότι είναι ένα παιδί με έντονα και δυνατά συναισθήματα (Κυριακίδης, 2008).

Περνώντας στο περιεχόμενο των σχεδίων της, αξιωματικά καταρχήν ότι από το σχέδιο του εαυτού της, προκύπτει ότι είναι ένα κορίτσι με ισχυρή αυτοπεποίθηση, αφού της στιγμής το σχέδιο καταλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος του χαρτιού και βρίσκεται στο κέντρο αυτού (Κυριακίδης, 2008). Επίσης, σχεδιάζοντας τον εαυτό της, έδωσε έμφαση

στις λεπτομέρειες, όπως είναι για παράδειγμα τα φρύδια και οι βλεφαρίδες, καθώς επίσης και στα ρούχα, τα οποία είναι πολύχρωμα και ευφάνταστα.

Όσον αφορά στη σχέση της με τα μέλη της οικογένειάς της, ας σημειωθεί ότι στο σχέδιο που απεικονίζεται η πραγματική οικογένεια, όλα τα μέλη έχουν περίπου το ίδιο ύψος και καταλαμβάνουν τον ίδιο χώρο, εξαιρουμένου βέβαια του μωρού της οικογένειας που είναι πιο μικρό, ως φιγούρα, σε σχέση με τους υπόλοιπους. Συνεπώς, σύμφωνα με την σχεδιάστρια, όλα τα μέλη της οικογένειας είναι ίσα μεταξύ τους (Κυριακίδης, 2008).

Τέλος, αναφορικά με τα συναισθήματα που τρέφει για τα μέλη της οικογένειάς της, από το σχέδιο με την φανταστική οικογένεια προκύπτει ότι έχει μεγαλύτερο συναισθηματικό δέσιμο με την μαμά της, αφού αναφέρει ότι είναι χαρούμενες όπου μένουν και οι δυο τους στην χώρα, σε αντίθεση με το μπαμπά και το μωρό. Αντίθετα, η σχέση της με το μωρό, δηλαδή με την αδερφή της, πιθανόν να μην είναι τόσο αρμονικές, αφού αφενός στο σχέδιο με τη φανταστική οικογένεια δεν μένει μαζί τους, ενώ επίσης στο σχέδιο με την πραγματική οικογένεια απεικονίζεται να είναι στεναχωρημένη, για ασήμαντη αφορμή.

Συμπερασματικά, λοιπόν, το *έκτο παιδί* βρίσκεται σε ένα μεταβατικό στάδιο αναφορικά με τη σχεδιαστική του ικανότητα. Σε γενικές γραμμές έχει υψηλή αυτοπεποίθηση, έντονα συναισθήματα, ενώ είναι περισσότερο δεμένη με τη μαμά της, σε σχέση με τη μικρότερη αδερφή της.

Γενικά συμπεράσματα

Λαμβάνοντας υπόψη τα συμπεράσματα που εξήχθησαν για το κάθε παιδί ξεχωριστά, θα μπορούσαν να εξαχθούν και ορισμένα γενικά συμπεράσματα σχετικά με το φύλο, την εθνικότητα, την αυτοεκτίμηση και την ηλικία.

Ξεκινώντας με το φύλο, από τη στιγμή που το δείγμα της έρευνας αποτελούσαν τέσσερα κορίτσια και δυο αγόρια, δε θα μπορούσαν να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα σχετικά με το αν το φύλο επηρεάζει το περιεχόμενο των σχεδίων ή τη σχεδιαστική τεχνική που χρησιμοποιούν.

Περνώντας στην εθνικότητα, από την ανάλυση των σχεδίων των παιδιών, δεν προκύπτει σύνδεση μεταξύ του τρόπου με τον οποίο ζωγραφίζουν ή του περιεχόμενου του σχεδίου τους, ανάλογα με την εθνικότητα. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί το έκτο παιδί, που στο σχέδιο με τη φανταστική οικογένεια, ανέφερε ότι είναι χαρούμενη που μένει με τη μαμά της στην Ελλάδα, σε αντίθεση με τη μικρή της αδερφή που δε μένει στην Ελλάδα και έτσι δεν είναι χαρούμενη.

Ακολουθώντας, όσον αφορά στην αυτοεκτίμηση, θα μπορούσε να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι τα παιδιά που είχαν υψηλότερη αυτοεκτίμηση έδιναν μεγαλύτερη έμφαση στην απεικόνιση του εαυτού τους, ενώ επίσης τον σχεδίαζαν στο κέντρο του χαρτιού και φρόντιζαν ώστε να καταλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος του κενού χώρου. Επίσης, τα παιδιά με υψηλή αυτοεκτίμηση φαίνεται να αναγνώριζαν τη θέση τους μέσα στο σύστημα της οικογένειας, αφ' ης στιγμής ζωγράφιζαν τον εαυτό τους στο ίδιο περίπου μέγεθος με τους γονείς και τα αδέρφια τους. Αντίθετα, τα παιδιά με χαμηλή αυτοεκτίμηση, ζωγράφιζαν τον εαυτό τους προς την άκρη του χαρτιού, ενώ επίσης δεν καταλάμβαναν μεγάλο μέρος αυτού. Επίσης, όταν σχεδίαζαν τον εαυτό τους στα πλαίσια της οικογένειας (φανταστικής ή υπαρκτής), ήταν πιο μικρόσωμοι σε σύγκριση με τους υπόλοιπους και δεν βρίσκονταν στο κέντρο του χαρτιού.

Τέλος, αναφορικά με την ηλικία, διαπιστώθηκε ότι τα παιδιά ηλικίας τεσσάρων ετών δεν αποτύπωναν με λεπτομέρειες τις ανθρώπινες φιγούρες, παρά χρησιμοποιούσαν γραμμές για τον κορμό, τα χέρια και τα πόδια. Επίσης, δεν έδιναν ιδιαίτερη έμφαση στα στοιχεία του περιβάλλοντα χώρου. Από την άλλη πλευρά, τα παιδιά ηλικίας πέντε ετών έδιναν μεγαλύτερη βαρύτητα στον τρόπο με τον οποίο σχεδίαζαν τις ανθρώπινες φιγούρες, ενώ επίσης εστίαζαν στα στοιχεία του περιβάλλοντα χώρου. Έτσι, τα σχέδιά τους ήταν, ουσιαστικά, σαν μια ολοκληρωμένη ιστορία.

Εν κατακλείδι, το συμπέρασμα που θα μπορούσε να εξαχθεί από το σύνολο της εργασίας είναι ότι από την ανάλυση του παιδικού σχεδίου μπορούν να προκύψουν σημαντικές πληροφορίες σχετικά με την προσωπικότητα, τα στοιχεία του χαρακτήρα και τα συναισθήματα του κάθε παιδιού. Για αυτό το λόγο, το σχέδιο θα πρέπει να λειτουργεί ως εργαλείο για τους εκπαιδευτικούς.

6.6. Περιορισμοί και μελλοντικές προεκτάσεις

Τέλος, θα τονιστούν οι περιορισμοί που υπήρχαν σε αυτή την έρευνα και θα διατυπωθούν και κάποιες προτάσεις για μελλοντικές έρευνες και προεκτάσεις.

Ένας από τους σημαντικότερους περιορισμούς της έρευνας αυτής είναι ότι δεν χρησιμοποιήθηκαν και δεν έγινε μελέτη και ανάλυση δεδομένων σε όλα τα σχέδια των παιδιών που συμμετείχαν στην αρχή, αλλά έγινε επιλογή σε ένα μέρος αυτών (24 σχέδια από 6 παιδιά) με βάση κάποια συγκεκριμένα κριτήρια (υψηλή και χαμηλή αυτοεκτίμηση).

Όσον αφορά μελλοντικές έρευνες και πιθανές προεκτάσεις θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον να βασιστούν και άλλες έρευνες επάνω σε αυτή τη θεματική. Να διερευνηθεί το θέμα της αναπαράστασης της εικόνας του εαυτού ως μοναδικότητα αλλά και ως μέλος μέσα σε ένα σύστημα (π.χ. οικογένεια, σχολείο) και σε μεγαλύτερες ηλικίες. Επιπλέον, να γίνει

μια συγκριτική έρευνα σε διάστημα ενός εξαμήνου εφαρμόζοντας το παιδικό σχέδιο ώστε να παρατηρηθούν ενδεχόμενες αλλαγές καθώς επίσης να δούμε και πώς μπορούν τα παιδιά με χαμηλή αυτοεκτίμηση να βοηθηθούν περαιτέρω;

Μια ακόμη μελλοντική προέκταση της έρευνας θα ήταν να παρατηρήσουμε πώς και ο σωματικός εαυτός καθώς και η κινητική ανάπτυξη του παιδιού συσχετίζονται ίσως με την αυτοεκτίμηση και γενικότερα με την αναπαράσταση της εικόνας του εαυτού.

Καταληκτικά , θα είχε ενδιαφέρον όπως αναφέρθηκε και παραπάνω να γίνουν τέτοιες έρευνες και στη συνέχεια να υπάρξουν συγκρίσεις αυτών αναφορικά με τα ευρήματά τους.

Βιβλιογραφία

Baron, R. A., Bran Scombe, R. N., & Byrne, D. (2012). *Κοινωνική ψυχολογία*. Μετάφραση: Μπελεζίκη, Ε. Αθήνα: Ίων.

Βάρφη, Β. (2005). *Αυτό- αντίληψη, αυτό- εκτίμηση (έννοια του εαυτού), σχολικές επιδόσεις και προσαρμοστικότητα στο σχολικό περιβάλλον Ελλήνων και Αλβανών μαθητών Δ΄, Ε΄ και ΣΤ΄ Δημοτικού σχολείου*. Αθήνα: ΕΚΠΑ.

Γιώτσα, Α. (2008). Διαφορετικά σχήματα και υποσυστήματα οικογένειας μέσα από τη ζωγραφική των παιδιών. Στο Β. Α., Ρήγα (Επιμ.). *Η οικογένεια στην Ελλάδα σήμερα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Γιώτσα, Α. & Ζεργιώτης, Α. (2006). Εικόνα εαυτού και παιδικό ιχνογράφημα παιδιών σχολικής ηλικίας με μαθησιακές και χωρίς μαθησιακές δυσκολίες. Στο: Α. Β. Ρήγα (Επιμ.). *Αντικαιάδας: αναπαραστάσεις και ψυχοκοινωνικές παρεμβάσεις για τα άτομα με ειδικές ανάγκες*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Γιώτσα, Α. & Μητρογιώργου, Ε. (2014). Η δυναμική των διαπροσωπικών σχέσεων στην οικογένεια μέσα από τα μάτια των παιδιών. *Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού*, 13, 92-11.

Δημητριάδης, Σ. (2015). *Θεωρίες μάθησης και εκπαιδευτικό λογισμικό*. Αθήνα: ΣΕΑΒ.

Ζάραγκας Χ.(2011).Ψυχοκινητική αγωγή. Μια ψυχοπαιδαγωγική προσέγγιση σε παιδιά προσχολικής ηλικίας, Αθήνα, Διάδραση,23-26

Flament, C. (1986). L'analyse de similitude: Une technique pour les recherches sur les représentations sociales. In: Doise, W. & Palmonari, A. (eds). *L'étude des représentations sociales*. Neuchâtel, Paris: Delachaux et Niestle.

Κασιωτάκης, Μ. (1979). *Το παιδικό ιχνογράφημα*. Αθήνα: Αυτοέκδοση.

Κατερέλος, Γ. (1996). *Σύγχρονες έρευνες στην κοινωνική ψυχολογία. Δυναμική των κοινωνικών αναπαραστάσεων*. Αθήνα: εκδόσεις Οδυσσέα.

Κούβου, Ο. (2016). *Παιδικό σχέδιο. Γνωστική προσέγγιση*. Αθήνα: Gutenberg.

Κουρμούση, Ν. (2014). *Βήματα για τη ζωή. Πρόγραμμα ατομικών και κοινωνικών δεξιοτήτων για το νηπιαγωγείο. Εγχειρίδιο εκπαιδευτικού*. 2^η έκδοση. Αθήνα: εκδόσεις Σόκολη- Κουλεδάκη, Επιστημονική επιμέλεια :Κούτρας Βασίλης

Κυριακίδης, Π. (2008). *Το παιδικό ιχνογράφημα*. Θεσσαλονίκη: Επτάλοφος.

Malchiodi, C. A. (2009). *Κατανοώντας τη ζωγραφιά των παιδιών*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.

Μουστάκα, Κ. (2020). *Κοινωνικές αναπαραστάσεις παιδιών και εφήβων για τη διαφορετικότητα μέσα από το παιδικό σχέδιο*. Διπλωματική εργασία. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

Μπέλλας, Θ. (2000). *Το ιχνογράφημα του παιδιού ως μέσο και αντικείμενο έρευνας στα χέρια του εκπαιδευτικού*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Μπουτίκου, Κ. (2005). *Η σημασία της αυτοεκτίμησης στη δημιουργία και ανάπτυξη υγιών διαπροσωπικών σχέσεων εστιάζοντας στις φιλικές και τις διαπροσωπικές, κατά την νεανική ηλικία ατόμων 18-24 στο ΑΤΕΙ Πάτρας*. Πανεπιστήμιο Πατρών: Πάτρα.

Μυλωνάκου-Κεκέ, Η. (2013). *Όταν τα παιδιά μιλούν με το σχέδιο για τον εαυτό τους, την οικογένεια και τον κόσμο τους*. 2^η έκδοση. Αθήνα: Διάδραση.

Παπανής, Ε. (2011). *Η αυτοεκτίμηση. Θεωρία και αξιολόγηση*. Αθήνα: Σιδέρης.

Παπανικολάου, Δ. (2018). *Κάτι τρέχει με την οικογένεια*. Αθήνα: Πατάκης.

Παπασυμεών, Ε. (2020). Κοινωνικές αναπαραστάσεις. *Επιστημονική Επετηρίδα εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης Κορινθίας*, 6 (11), 80-86.

Παρασκευοπούλου-Κόλλια, Α. (2008). Μεθοδολογία έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες. *Ανοικτή εκπαίδευση*, 4 (1), 72-81.

Piaget, J. & Inhelder, B. (1969). *The psychology of the child*. London: Routledge.

Τζανή, Μ. & Κεχαγιάς, Χ. (2005). *Μεθοδολογία έρευνας κοινωνικών επιστημών*. Αθήνα: ΕΚΠΑ.

Τσίγκα, Ε. & Νάσαινα, Ε. (2012). Η συμβολή της αυτοεκτίμησης στην σχολική επίδοση των μαθητών. Στο: ΕΛΛΙΕΠΕΚ (επιμ). *Πρακτικά 6^{ου} Πανελλήνιου Συνέδριου Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης, 5-7 Οκτωβρίου 2012*. Αθήνα: ΕΛΛΙΕΠΕΚ.

Τσιώλης, Γ. (2015). Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων. Διλλήματα, δυνατότητες, διαδικασίες. Στο: Πυργιωτάκης, Γ. & Θεοφιλίδης, Χ. (επιμ). *Ερευνητική μεθοδολογία στις κοινωνικές επιστήμες και στην εκπαίδευση. Συμβολή στην επιστημολογική θεωρία και την ερευνητική πράξη*. Αθήνα: Πεδίο.